

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1902.

TARTALOM.

	Lap
Értekezések :	
Balkay Pál festő életrajza. <i>Bayer József</i>	385
Zrínyi és Machiavelli. 4. és befej. közl. <i>Kőrösi Sándor</i>	392
A magyar protestáns zsoltárköltészet. 4. közlemény. <i>Császár Ernő</i>	446
Nagy Ignác. 4. és befej. közl. Dr. <i>Szinnyei Ferencz</i>	467
 Adattár :	
Kazinczy Ferencz följegyzései. 3. és befej. közlemény. <i>Dékány Kálmán</i>	493
Adatok Amade László életéhez. 4. és befej. közlemény. <i>Vértessy Jenő</i>	502
 Helyreigazítás. Binder Jenő	 536
 Irodalomtörténeti repertorium. Hellebrant Árpád	 537
 Név- és tárgymutató	 V

— 0 —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

BALKAY PÁL FESTŐ ÉLETRAJZA.

(1785—1846.)

Szana T. a Száz év a magyar művészet történetéből cz. művében (15. l.) Balkay Pálról röviden szólván, ezt írja: »hogy B. mennyire felelt meg a tehetségébe vetett várakozásoknak: nem tudom . . . Hihetőleg az volt a végsze, hogy vidéki magányában ölje el tehetségét.« Balkay, kit Kazinczy Ferencz hozott vissza Bécsből hazájába, valóban megérdemelte volna, hogy Szana a Kazinczy Levelezésének eddig megjelent 11 kötetéből a reá vonatkozó helyeket összegyűjtse és a Közhasznú Esméreték Tára II-ik kötetében (Pesten 1831-ben 35. l.) megjelent életrajzi adatokat fölhasználja. Többet és alaposabban írhatott volna így Balkayról.

Miután a szerencsés véletlen kezembe juttatta Balkaynak, egyik kortársától és barátjától, Joo János egri rajztanártól megírt életrajzát, mielőtt e becses s a magyar festészet története szempontjából oly nagy jelentőségű kéziratot e folyóirat hasábjain szószerint közleném, időrendi egymásutánban összeállítom mindazt, a mit Kazinczy Levelezésének VI—XI-ik kötetében találtam s idejegyzem P. Thewrewk József Balkay életrajzának mindazon adatait, melyek Szana művéből kimaradva, lehetetlenné teszik, hogy Balkay művészi pályájáról hű képet nyerjünk.

Balkay nem »egri fi«, mint Kazinczy kezdetben állította, hanem Tisza-Örsön, Heves megyében, 1785 junius 29 én született. (Később kiigazítja ezt a tévedését Kazinczy (VII. k. 425. l.), de viszont a születés évét teszi hibásan 1782 re.) Thewrewk szerint több évig (1804—1809.) a bécsi szépművészeti akadémián tanult Fügernél és Maurer Hubertnél. Ez az adat annyiban módosul, hogy, mint alább látni fogjuk, Kazinczy Balkayt már 1808 októberében haza hozta. Kazinczy, 1810-ben Döbrenteihez írott levelében még ezt írja Balkay bécsi tanulmányi idejéről: »Nagy Sámuellel, az Erdélyi Rézmetczővel és Marczinkei Elekkel, Vaanza (helyesebben Vándza) Mihálylyal és Kis Sámuellel együtt tanulta a Képirást Bécsben, magyar születésű Hess Mihály Prof. alatt.«

Thewrewk így jellemzi Balkay festészetét: »Festői tehetségről egyáltalában megjegyezhetni, hogy ő az előteremtésben sok erővel bír, de a hív lemásolásban hasonlíthatatlanul szerencsésebb. Nevezetesebb művei ezek: »*Mária mennybe menetele*«, Miskolczon a Minoriták templomában, és Tisza-Füreden. »*Szent*

Lőrincz» három öl nagyságú oltártábla, Bessenyőn. »*Szent István király*» képe Födeme en. »*Sz. Nepomuk János*» Egerben, a Minoriták templomában. »*A kereszt felmagasztalása*» oltártábla, Nádudvaron. Ezen egyházi művei után, a pesti nemzeti múzeumnak szentelte egy két láb magasságú szép darabját, »*A béke háza*» allegoria. Megemlítésre méltók az egyes személyeknek készített dolgozásai közül azok, melyeket a szabad művészetekben gyönyörködő bölcsekedés professora, Imre számára csinált, például: »*Mária a gyermekekkel*» Dolce s »*Charitas*», Carlociniani után, és egy, az áhitatoságot ábrázoló fej, eredeti.»

Ez adatokból kitetszik, hogy Balkay egyik első művelője a magyar oltárképfestészetnek. Említett oltárképeinek megtekintése alapján könnyű lesz művészi jelentőségüknek mekkoraságát is megállapítani. Szana említett művében Kazinczynak csak a gr. Dessewffy Józsefhez címzett ajánló levelét ismeri,¹ holott Kazinczy már 1808 évi más leveleiben is megemlékezik Balkayról. Ezen levelek alapján időrendi egymásutánban akarjuk megállapítani Balkay Bécsből való hazatérésének idejét, kezdő éveinek küzdelmét, lassú, de folytonos fejlődését a művészet terén. Ezen adatokat azután egybevetve a Joo János által írott életrajzzal, ki fog az is tűnni, hogy Balkay, az irodalmilag éppen nem képzett festő, később ezen a téren is helyrehozza ifju kora mulasztásait, szabad óráiban könyveit bujja s elhalálozván, szép könyvtárt hagy hátra, miután azok javát képeiért csereképen gyűjtötte össze. Ezen adatok alapján még sem látjuk igazoltnak Szana azon állítását, Balkay végzete az volt: »hogy vidéki magányában ölje el tehetségét.« Inkább az valószínű, hogy vidéki magánya daczára se szünt meg festegetni és hogy nagy festővé nem lett, az nem írható vidéki magánya, hanem inkább kisebb terjedelmű tehetsége rovására.

Kazinczy Balkayról először Rummy K. Gy.-hez 1808 október 27-éről írott levelében emlékezik meg. (VI. k. 99. l.) »Ich nahm einen jungen Mahler, Balkay Pál, alt 28 (?) Jahr, gebürtig von Erlau, von Wien herab, der *sehr glückliche Vorschritte in der Kunst gemacht hat, Er erweckte die schönsten Hoffnungen um Einst sehr gross zu werden.*« E nagy reményekre jogosító festőt először legvagyonosabb barátjának, Cserey Farkasnak ajánlja, ki 1808 nov. 19-éről ezeket írja Kazinczynak: »Balkay Pállal ha számomra valamit dolgoztatni méltóztat, azt szerencsém közzé számílatom, melj szerint Hazafi Művésznek a munkáját birtokomba kaphatom és módom lesz segítségére csekélységemhez képest, a legtisztább indulattal lehetni.« (VI. 127. l.)

Rummyhoz írott egy másik levelében (1808 decz. 8-áról) már részletesebben szól Balkayról s habár lényegében azt írja róla, a mit később gr. Dessewffynek, egy pár új adatáért szószerint idézem: »Ich brachte einen jungen Mann, 28 Jahre alt, von Wien,

¹ Ezt tévesen sorozta Kazinczy Gábor az 1810-ben keltezettek közé. (V. ö. VIII. k. 633. lap.)

einen aus Erlau gebürtigen Mahler(!) der in Wien viel Aufsehen bey Füger, Maurer etc. und unter seinen Mitschülern machte. Er heisst Balkay Pál. Ein vortrefflicher junger Mann, der ganz in der Kunst lebt. Sein Zimmer war in Wien ganz tapeziert mit den glücklichsten Copien von Mengs, Van Dyck, Guido Reni, Corregio, Angelica Kaufmann, die ich beym Eintreten erkannte. Er blieb bey seinem Onkel, der Vice Archidiacon in Kövesd ist und versprach nachzufolgen. Gestern schickte er mir zum Geschenk einen weiblichen Kopf von Van Dyck, de mir viele Freude machte. Ich verschaffe ihm Arbeit in dieser Gegend, dass er für seine Reise nach Paris und Rom Geld verdiene» . . . Balkay tehát művészi pályáját másoláson kezdte s hogy ezen a téren szerencsés keze volt, elhithetjük a jó ízlésű, sokat látott Kazinczynak, mint a ki pályája végeig sokat törődött a művészet kérdéseivel. Fővágya volt, hogy eljuthasson Párisba, Rómába, de ez a vágya sohse teljesült. Mint 50 éves ember eljuthatott Fiuméba, Velenczébe, de ez a művészi út, ily előrehaladott korban, már nem lehetett nagy hatással művészetére.

Az első évet Kövesden töltötte el, anyai részről való nagybátyjánál, a kövesdi plébánosnál. Ezt bizonyítja Kazinczynak 1809 május havában Szögyény Zsigmondhoz írott levele, melyben kéri, hogy hozassa hozzá Széphalomra Balkayt Kövesdről. »Szívesen fekszik ez a kérés« teszi hozzá nyomatékosság kedvéért. (VI. 401. l.) Nincs tudomásunk arról, hogy B. már ekkor Széphalomra jött, de az a Döbrentéhez írott leveléből Kazinczynak kitetszik, hogy 1810 május 1-én oda érkezett. »Itt van s gyönyörű napokat töltök vele.« A Kreutzinger féle Kazinczy arczképet másoltatta vele. »Ez az én főm pedig olly munkája Kreutzingernek, a m llyet ő még Keutzingertől soha nem látott. Gyakorta, mikor munkájától megpihen, elébe teszi a képet s fél óráig is elnéz reá . . . Mióta itt van, ezt a főt copirozta és a Geszner Salamon rezei közül Ledát a hattyúval dolgozza vászonra. Ezzel csaknem egészen kész. Nyert Széphalom a kép által, olly szép a Balkay Lédája.« (VII. 423—4. l.) Balkay azonban Széphalmon nemcsak másol, hanem eredetieket is készít s mint a Kolosy Józsefhez 1810 május 23-áról írt levélből kitetszik, Kazinczy mint igazi Maecenas nemcsak maga vesz, hanem vevőket is keres fiatal művésze számára. »Balkay a festő — írja — itt hagyta Lukretiáját és egy szép nagy táblát, melly a nap feljöttét adja elő, s kért, hogy szerezzen neki vevőt. Szeretném, ha ez a szép két darab ezen a tájon maradna. Hallom, hogy Ignác özcsénk akarta megvenni; nékem annyi képeim vannak, hogy e helyt nem találhat nálam; különben örömet megvenném, mert mind a kettő érdemli a megvételt. Kérem Ignác özcsém uramat, ne eressze ezt más birtokába. Megírom én mi az ára, de még Balkay Ur ezt nekem meg nem mondta. *Ő a pénz dolgában finyás; mert nem szeretné magát Mesterembernek, hanem Künstlernek nézetni*; 80 frtért talán oda

adná a kettőt s azt a pénzt megéri testvérek közt is. Én egy fejért, mely felényi sincs, mint Lukretia, 110 frtot adtam Bécsben» . . . (VII. 468—9.) Balkay 1810 szept. elejével újból ellátogat Széphalomra. Ezen látogatás alkalmából szigorú kritika kerül ki Kazinczy tollából, de az a gyöngédség, melylyel annak továbbadásától eltiltja Döbrenteit, jele annak, hogy távol állott tőle az a szándék, hogy fiatal barátjának végleg kedvét vegye el a művészettől. »Ne tudassa az Ur vele, a mit mondok; ő nem szerencsés portraírozó. Még azt a Copiát sem dolgozta jól, a mit B. Pronay Simonnénak készítettem vele Kreutzinger által festett képem után, holott azt csudálta s szemeit róla elvonni nem tudta» . . . (VIII. 162. l.) Cserey Farkasnak is elpanaszolja csalódását. »Oly savanyú, oly hideg ábrázolatot csinál a Copiában, hogy sok munkámba került nem mutatni Balkaynak neheztelemet. Husz esztendő mulva sem leszek öregebb, mint az ő festésén.« (VIII. 204—5. l.) Még 3 év se telt el, már megváltozott Kazinczy véleménye Balkay művészetéről. Rumynak 1813 június 2-áról ezt írja: »Balkay hat seit 1808, da er Wien verliess, *sich ungemein verbessert. Seine Hand ist im Poträtiren sicherer, geläufiger geworden.* Er mahlt (!) auch Altarbilder, die mir aber nicht behagen.« (X. 394. l.) Így nem tűnhetik föl, hogy midőn Helmecczynek megígéri az arczképét (1813 aug. 13.), azt írja, hogy nem a pesti Donáttal fogja magát lefestetni, »hanem Balkay által kópiaírtatom le Kreutzinger által 1808-ban dolgozott képemet, de megváltoztattatva. Kr. azon a szép tablón bennem a *szemvedőt* akarta láttatni, mely nékem óhajtasom ellen vala. Más pontra fogom intéztetni a szemet s egy két tinte a száj körül s valamivel ifjabbítva, s oly igaz, s oly szép képet kapsz, hogy még barátaim és barátnéim közt nem szebbet, igazabbat egy is.« (XI. 12—3. lap) Néhány év alatt Balkay egész jó arczképmásolóvá fejlődött, ki még a kényes ízlésű Kazinczyt is kielégítette. A mit ugyan ez időben róla mint emberről ír, a ki szeretetreméltó ugyan, de kevés irodalmi műveltséggel bír — und wie kann ein Mahler ohne literarische Cultur gross werden? — ez inkább a korviszonyokra mint Balkayra terhelő, mert nagyon valószínű, hogy a művészi oktatás akkori rendszere mellett nemcsak Balkayt érthette az irodalmi műveltség hiányának vádja. De hogy ezen a téren is mekkorát haladhatott, tegyen tanúságot mellette Joo János által megírt életrajza. A szakember és jó barát jellemrajza csak annál értékesebbnek fog feltűnhetni, mert ő nem szépít jó barátságából s így a mint elhiszszük kritikájának szigorú szavait, a dicséreték igazságában se lesz okunk kételkedni.

* * *

»Balkay Pál *képirót*, mint akkoriban nevezték a festészeket — írja Joo János — 1828 ban ismertem meg, midőn Egerbe rajztanárnak kineveztettem. Daczára korunk nagy különbségének (ő t. i. 43, én 21 éves), rokonszakháink folytán köztünk benső

barátság fejlett ki, főleg midőn két év után megnősülvén, ugyanazon házban vettem szállást.

Balkay Pál magas, némileg testes és nem rút ember volt. Nőtlen élt, szándéka volt ugyan korábban nőnek idősb testvérét, mint akkoriban nagyhírű szépséget nőül venni, a dolog azonban mighiúsulván, nőtlen maradt. Ismeretségünk első éveiben azon kedvezésben részesült, hogy Pálffy János egri kanonok neki szabad asztalt adott. Ennek halála után azonban különféle helyeken és gyakran barátainál étkezett. Midőn évek után én házat vettem, azon kívánságát nyilatkoztatta, hogy házukba jöjjön lakni; én tehát az ő kívánsága szerint építettem két szobát, melyekbe azután átköltöztvén, 1846 június 13 án szélhűdésből származott haláláig lakott, a koncsorgást is megunván, ez idő alatt nálam étkezett.

Balkay 1785-ben születvén, ifjúsága előttem ismeretlen, miután ő arról sohasem beszélt; csak annyit mondhatok róla, hogy szegény szülektől származott és így a festészet tanulmányozására költséggel nem igen bírt. Mikép jutott a festészet szakmájára, erről sem beszélt. Igaz, hogy az időben az egri főpapság pártolván a festészetet, több jeles művész volt Egerben. E tekintetben Balkay állapotára némi felvilágosítást nyújt *Kazinczynak* egy hozzá írt következő levele:

Széphalom, jan. 7-én 1816.

»Édes barátom, Negyednappal ezelőtt írt levelét az Úrnak
»ma vettem, s ime holnap reggel indul válaszom. Ha valaha
»volt foganatja esedezésemnek, óhajtom, hogy most legyen
»az. Tegye az Isten az Urat szerencsésé. Jó volna, ha az
»Úr, mélt. B. Szepesy urat és a kik ő Exc. az Érseknél sokat
»tehetnek, megkérné, hogy esedezzenek az Úrért, és ha az Úr
»ezek által nyújtatná be az Instantiát, de úgy, hogy ott
»maga is megjelenne.

»Édes barátom, ez a levél mióta besetétetett a kilenczedik, a mellyet írok. Engedjen meg az Úr, hogy most illy
»rövid vagyok. Nem bírom tovább sem az ülést, sem a tolat. Ajánlom magamat becses barátságába. S maradok alázatos szolgálja
K. F.

Ezen levélből az tetszik ki, hogy Balkay ifjúságában pártfogókra szorult és hogy Kazinczy Ferenczben barátot és pártfogót bírt. A folyamodás az akkori egri érsekhez lévén intézve, kétségtelen, hogy tanulmányának folytatásához szükségelt költségről volt szó, mert Balkay már korábban is volt Bécsben. Gyaníttatja ezt, egy *Kazinczynak* 1814. aug. 21-én Maurer bécsi tanárhoz írt német levele, melyet Balkay által küldött neki s mely szinte Balkay kezébe kerülvén, tőle bírok. De emlékezem is, hogy említette, miként Bécsben Maurernél lakott és tanulta a festészetet.

Balkay igen szorgalmas festész vott, és kedvvel működött egész haláláig. Művei számtalanok, egész Magyar és Erdélyországnak.

ban el vannak terjedve; minthogy azonban művére nevét soha sem írta reá, így bajos azokat felismerni. Egyszer egy öcsém, fiatal festész, az egri piacon lát egy Sz. János evang. képet; megveszi pár forintért, azt híván, hogy egy régi festésznek a műve. Midőn örömmel haza hozta, otthon B. reá ismert, hogy egykor ő festette. Eredeti művei többnyire oltár- és egyes szent képek; festett azonban történeti és tájképeket, sőt arczképeket ts. Legtöbb műve azonban másolat, jeles mesterművek után.

Eredeti művei ritkán sikerültek, bár *az alakokat többnyire jó metszések és skizzekből rakta össze; perspectivája többnyire hibás, színezete életnélküli és rozsz oly annyira, hogy több oltárképei színöket is elveszték, a festékek által az alapszínnek igen vékonyan történt bevonása miatt.* Ezért számtalanszor megszólítottam őtet s rendesen azt felelte: »A festék drága, s a képért keveset fizetnek« . . .

Az arczképeket jobban színezte, hanem nem igen volt szerencsés a találásban. Még egykori leendett arájának, ki iránt ábrándos hajlammal viseltetett, arczképét sem lehet sikerültnek mondani; hiányzik rajta a fiatalság tüze s kellő színezete. Pedig e nő még 60 éves korában is bírta a hervadhatatlan szépség vonásait. A birtokomban levő és önmaga által festett arczképét (melyet azonban halála előtt ritka festékekkel bemázolt) még a legsikerültebbnek lehet mondani.

Egészen másképp dolgozott ő a másolatokon. Ekkor mintha az eredeti művész belé lehelt volna szellemét, oly passzióval és híven másolt, hogy ugyancsak gyakorlott és a művet ismerő szemnek kellett lenni, hogy az eredetitől megkülönböztesse, s e tekintetben a vizsgáló inkább a körülményekre alapította ítéletét. Bizonyítják ezt számos, körünkben létező művei.

Balkayt művészete iránti hajlama — ha jól emlékszem 1835-ben, tehát 50 éves korában — arra bírta, hogy egy utazásra vállalkozzék; tengert akart látni, s elutazott Fiuméba, Triesztbe és Velenczébe. Az akkori közlekedés mellett ily útra vállalkozni, idős embernek, szűk erszénnyel, nagy feladat volt; de azért nem bánta meg és mindenkor örömmel emlékezett főleg a fiumeiekre, hogy mennyire szeretik a magyart. (!)

Azonban *Balkay nemcsak szorgalmas festész volt, ő szerette az irodalmat is* és hozzá képest elég becses könyvtárral bírt, legalább mindazon magyar műveket, mikhez hozzájuthatott, megszerezte. Ő ugyan könyvekért pénzt nem adott, hanem az Ország könyvtárosa Burian, midőn Egerben megfordult, mindenkor vett tőle egy-két képet, melyeket azután másutt haszonnal eladott, Balkay pedig a képek árába egy rakás régi és új könyvet vett. Evfordultával azután számoltak. Ha valamely munkát különösen kívánt, azt nála megrendelé. Így jutott ő meglehetősen könyvtárhoz és ha nem festett, többnyire a nyitott könyv előtt lehetett őt találni.

Ritka becsületességü s jó kedélyü ember volt, igen örült, ha valamin nevetetett. Haragudni nem láttam, de azt nem tudta megbocsátani, ha hazánkfia idegen művészszel dolgoztatott. Pyrker érsekre mindig neheztelt, hogy a főegyház oltárképeit Bécsben, Velenczében festette.

Kedvelt mulatsága, sőt egyedüli: a sakkjáték. Barátai — orvosok, ügyvédek, táblabírák, megyei hivatalnokok — kik sakkozni akartak, rendszeren hozzá jártak mulatni; legtöbbször ő levén a nyertes, igen örült, ha nyert és vég nélkül nevetett, ha ellenfele boszankodott a vesztesen«

A Joo János féle életrajz itt végződik.

Ha már most a Kazinczy F. leveleiben, a Közhasznú Esméretetek tárában és a Joo János-féle életrajzban elmondottakat egybevetjük, lehetetlenség, hogy ugyanazon eredményre jussunk, mint a Száz év történetének írója.

Adataink alapján joggal csak azt állíthatjuk, hogy Balkay Pál festői pályájának története nem a kisszerű viszonyok között elzülött nagy képességü festő tragoediája, hanem a középszerű tehetség mindennap ismétlődő eseménye, egy oly tehetségé, kinek kis-körü művészi tudása, a képzelő erőhiánya miatt nagy, önálló dolgok alkotására képtelenné teszi. Az igazi költői teremtményt nem semmisítheti meg teljesen a viszonyok kisszerű volta. Lehet, hogy kora nem érti meg őt s jólét helyett a szegénység jut osztályrészéül, de az utókor még jelentéktelen dolgaiból is ki fogja érezni a teremtmény erő hatalmát, ha az tényleg megnyilatkozott egyik-másik művében. Érdekes, hogy Joo János és Kazinczy véleményei mennyire megegyeznek, pedig egyik Balkay halála után ír, a másik B. pályája kezdetéről. Balkay ügyes másoló volt pályája kezdetén s pályája végén is csak a másolót tudja benne még legjobb barátja is megbecsülni.

De emlékéért érdemes megőrizni. Egyike azoknak az úttörőeknek, kik a közízlés fejlesztésére jó hatással lehettek s ha kiválótt nem tudtak is alkotni, mégis érdemük, hogy a kornak műveltség-történeti jelentőségű tényezőivé tudták magukat fölküzdeni.

BAYER JÓZSEF.

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Negyedik és befejező közlemény.

IX.

Zrinyi és a machiavellismus.

Álnokság. — A királyi szó szentsége. — Cselvetés. képmutatás, hadicsel. — Zrinyi és Machiavelli közt való különbség. — A fejedelem erkölcsi tulajdonságai. — Kegyelmesség és kegyetlenség. — Tisztességes, becsületes politika. — A róka, az oroszlán és erdei kan. — Zrinyi s az evangelium. — Zrinyi vallásossága. — Zrinyi az egyház világi uralma ellen. — Zrinyi a vallásosság színelése ellen.

Zrinyi is elismeri, hogy az államférfiú néha leplezni kénytelen az igazságot és ha célját el akarja érni, gyakran álnoksághoz kell folyamodnia: »Ha emez álnok és politicus hozzád, — úgymond — légy te is hozzá politikus és álnok.«¹ »A ki csak egyféle personát hordoz és nem transformálhatja magát másra, lassan viheti a dolgát előre.«²

Nem helyteleníti egyes esetekben, midőn áruló lefegyverzésről van szó, a hamis ígéretnek felhasználását sem. Hunyadi László igazságtalan kivégzéséről elmélkedve, a királyi szó szentségét³ hangoztatja ugyan, de Mátyásnak Vitéz érsek ellen való eljárását, hogy ugyanis a király, »szép szóval, ígérettel magához egyesíté« a hazaáruló érseket s midőn így a felkelést könnyű szerrel leverte, »az érseket nyakon kaptatá s a fogságba küldé,«⁴ föltétlenül helyesli, mert ha Mátyás előbb vetette volna fogságra az érseket, maga vallhatta volna kárát.

Különösen a hadakozásban tartja elkerülhetetlennek és dicséretreméltónak a cselvetést, képmutatást, ha a vezér ügyesen tud a hadi fortélylyal élni:

»A *csalárdságot* nem tiltom, a hol észszel, mesterséggel az »ellenséget ráveheted lesre és az olyan állapotokról.«⁵ »Az kapitán-

¹ Zr. Sir. Pan. 289. l.

² Zr. Aphor. 310. l.

³ »A királynak szava szent, . . . sacramentum, . . . legalább annak kellene lennie.« Zr. Máty. kir. 139. l.

⁴ Zr. Máty. kir. 154–155. l. V. ö. Mach. Disc. III. k. A XLII. fej. czíme: »Hogy a kényszerhelyzetben adott ígéretet nem kell megtartani.«

⁵ Zr. Aphor. 270 l. V. ö. Mach. Disc. III. könyv. A XL. fej. czíme: »Hogy háborúban a csalárdság alkalmazása dicsőséges dolog.«

»nak . . . minden módot, [meg kell] előbb próbálni . . . , hogy
 »az ellenséget megverhesse, avagy éhséggel, avagy más *csalárd-*
sággal, mert a harc nagy szerencsével jár; a szerencse bizony-
 »talan.«¹ »Az rossz ellenséget, ha másképen harczra nem vehetni,
 »el kell hitetni vele, hogy meggyőz tégedet.«² »Ha békességre van
 »szükséged, . . . *ne mutasd* soha, hogy félelemből keresed aztat,
 »hanem valami más okból, és ha lehet azon *mesterkedjél*, hogy az
 »ellenséged először proponálja és kérje tőled.«³ »Ha félelem ese-
 »tén a kapitány nem tud *simulálni* s arcza halványsága, reszkető
 »inai elárulják: nagy vétek és nagy gyalázat.«⁴

»[Mátyás] király sok mesterséggel élt az ellenség ellen.«⁵
 »Az szerencse szereti az mesterséget, és az mesterség szereti a
 »szerencsét.«⁶

»Mind tudni kell a kapitánnak
 »az ellenség dolgát, . . . hogy tud-
 »hassa az ellenségre fordítani az ő
 »mesterségét: ez pedig kémek által
 »és rabok által lesz meg.« *Zr. Aphor.*
 263. l.

»A kapitánynak menetközben
 »folyton tartania kell az ellenség
 »cselvetéseitől, . . . ezért kettős örö-
 »ket kell előre küldenie, akik a vi-
 »dékot kikémleljék.« *Mach. AdG.*
 208. l.

»Sabáczot . . . [Mátyás] . . . harmincz nap alatt megvevé
 »stratagémával; elmentté tette vala magát, de fele hadának ott
 »maradt titkon.« *Zr. Máty. kir.* 160. l.

»Mikor az ellenség túl egy folyó
 »vizen vagyon s te innen, és örö-
 »mest hozzá mennél, de őrzi a
 »partot, nincs jobb mód, mint sok
 »heíyen kötöztessd [foglalkoztassd]
 »a hadadat, mert nem tudja, hol
 »kell őrzeni és örömet osztatná el
 »hadát. Mikor Julius császár Com-
 »mentariusaira írunk [azaz: mikor
 »majd Julius Ceasar commentariu-
 »saira is megírom aphorismáimat⁷],
 »megmutatjuk, miképen cselekedett
 »ő ilyen occasioban.« *Zr. Aphor.*
 258. l.

»Megtörténik néha, hogy egy
 »folyón át akarva menni, a tulsó
 »parton lévő ellenség megakadályoz
 »szándékod kivitelében. Hogy ezt a
 »nehézséget legyőzd, nem ismerek
 »jobb példát a Caesarénál. Caesar
 »ugyanis seregével Franciaország-
 »ban egy folyó partján haladva,
 »minthogy a franczia Vercingetorix,
 »kinek népe a folyó tulsó partján
 »volt, lehetetlenné tette az átkelést,
 »több napon át tovább vonult a
 »folyó partján seregével; az ellen-
 »ség a folyó tulsó partján folyton
 »követte. És megállapodván Caesar

¹ *Zr. Aphor.* 299. l.

² *Zr. Aphor.* 266. l. (V. ö. *Mach. AdG.* 281. l.)

³ *Zr. Aphor.* 300. l.

⁴ *Zr. Apr.* 318. l. [V. ö. *Mach. AdG.* 210. l. »Félned kell az ellenségtől
 lelkedben és seregged gondozásával, de szavaiddal és egyéb külső megnyilatkozá-
 saiddal úgy mutasd, mintha megvetnéd.«]

⁵ *Zr. Máty. kir.* 158. l.

⁶ *Zr. Centur.* 351. l.

⁷ Zrinyi ezt a tervét már nem valósíthatta meg.

»egy erdős és elrejtőzésre alkalmas
 »helyen, minden legióból kivont há-
 »rom cohors-ot és meghagyta nekik,
 »hogy ott maradjanak és mihelyt
 »ő elvonul, verjenek hidat a folyón
 »és erősítsék meg; ő pedig a legi-
 »ókkal folytatta a továbbnyomulást.
 »Vercingetorix látva a legiók szá-
 »mát és azt hívé, hogy egy része
 »sem maradt hátra, szintén foly-
 »tatta a továbbvonulást; de Caesar,
 »midőn azt hitte, hogy a hid már
 »készben van, visszafordult és min-
 »dent rendben találva, a folyón
 »nehézség nélkül átkelt.« *Mach. AdG. V. k. 214. l.*

»Jó szót kell adni az ellenségnek addig, míg az te erőd
 »összegyülekezik . . . *Tudni kell ezt a mesterséget, és nem csak*
tudni, hanem cselekedni, de ha az ellenség cselekszik, őrizkedni
 és ne hadni megcsalni magát.«¹

»Valamit az ellenség cselekszik,
 »valamit mutat, mind csalárdság-
 »nak gondoljad.« *Zr. Aphor. 284. l.*

»Mikor látod, hogy az te ellen-
 »séged valami szemlátomást való
 »bolondságot cselekszik, ne higj
 »neki, mert álnokság vagy az
 »alatt . . . Szemlátomást való bolond-
 »ságot ritkán cselekszik az ellenség
 »ravaszság nélkül . . . [Ha tehát] mi
 »az ellenséget rá akarjuk venni,
 »ne tegyünk oly szemlátomást való
 »bolondságot, hogy ő is eszébe
 »vegye álnokságunkat, hanem oly
 »találmányt találjunk, az ki ő előtte
 »hihetős legyen; be kell mázolni a
 »horgot, hogy a hal meg ne lássa.«
Zr. Centur. 337—8. l.

»Légy óvatos; ne higj könnye-
 »dén a nem észszerű dolgoknak;
 »mint például: ha az ellenség zsák-
 »mányt tesz eléd, azt kell hinned,
 »abban van a *horog*, abban van
 »elrejtve a csalárdság; ha a nagy-
 »számú ellenséget a te kevés hadad
 »előzi, ha csekély számú ellenség
 »a te nagy hadadat megtámadja;
 »ha az ellenség hirtelen ok nélkül
 »megfutamodik, ilyenkor mindig
 »csalárdságtól tarts.« *Mach. AdG. IV. k. 209. l.*

»Mikor az ember látja, hogy az
 »ellenség nagy hibát követ el, arra
 »kell gondolni, hogy csalárdság van
 »a dologban.« *Mach. Disc. III. könyv a XLVIII. fejt. címe.*

Az államférfi és hadvezér tehát Zrinyi szerint is fortélyllyal, csalárdsággal, álnoksággal fegyverkezzék az ellenség fortélyá, csalárdsága, álnoksága ellen. De mily szelíd, mennyire megneemesült alakban lép föl Zrinyinél a Machiavelli tanítása!

Machiavelli szerint a képmutatástól, álnokságtól, hiteztetéstől és erőszakosságtól függ a fejedelem boldogulása. »Álnoksággal

¹ *Zr. Aphor. 283. l.*

»hamarább jut az ember alacsony sorból magasba,« — mondja Machiavelli. — »A fejedelem, ha nagy dolgot akar művelni, tanuljon meg csalni.«¹ Zrinyi szerint a képmutatás, álnokság, »minden dologban rossz« és csak egyes esetekben, különösen csalárdság, árulás ellen s a háborúban szabad vele élni, de még itt is *tisztességes módon*.² Zrinyi ugyanezt az aphorismát, melyben kimondja hogy a csalárdságot nem tiltja, ha az ellenséget lesre kell venni, alább így folytatja: »Az ilyen vitézség (mint például a rómaiaké, kik a Pyrrhus doctorának árulását utálattal utasították vissza) szép és becsületes. Szeresd a becsületet, kapitány.«³

Machiavelli szerint nincs teljesen rossz, de nincs teljesen jó ember sem. A rossz tehát minden emberben megvan. Az emberi természet sohasem változik; tehát a fejedelem sem tagadhatná meg természetét. De öneki a színlelésben való gyakorlás által oly készségre kell szert tennie, hogy országa érdekében jót cselekedhessék akkor is, mikor természete rosszra ösztönözné és véghez vihesse a rosszat is, noha természete jóra ösztönzi. Mert hiába van meg benne a jóság, szelidség, vagy a könyörületesség erénye, vagy az igazság érzete; ha az országa dolgát nem tudja előrevinni, mindenki megvetéssel fog róla szólni; míg ellenben, ha ez erényeket csak színleli és könyörtelenül kertesztül lépked mindenkin, ki útjába áll, nevét, mint nagy fejedelmét, mindenkor dicsőíteni fogják. Zrinyi szerint nem minden ember rossz, hanem vannak köztük rosszak is; van köztük álnok, csalárd; ezek ellen álnoksággal, csalárdsággal kell felfegyverkezni: »Ha ő álnok, — úgymond — légy te is álnok«; »Néha karddal, néha észszel, néha ravaszsággal és néha bolondsággal kell előállanunk erre a világi scénára.«⁴

Nem tagadja Zrinyi sem, hogy a királyok »jóságát nem ott-honbéli és priváta operációjokból« ítélik meg, »hanem az ország-nak boldogságából« s »a hol ezekben fogyatkozás látszik«, hiába

¹ Mach. Disc. II. könyv. XIII. fejt.

² Tagadhatatlan, hogy megvan Mach.-ben is a csalárdság alkalmazásának hasonló korlátozása:

»És kényszerítetem kimondani, hogy »minden dologban rossz a képmutatás és az fictió; de az ilyen occasiókban »[bátorság tettetésénél] nem csak nem »rossz, sőt inkább szükséges«. Zr. Aphor. 260. 1.

»Noha a csalárdság minden dologban megvelendő, mindazonáltal a háború viselésben dicséretreméltó és dicsőséges . . . Nem úgy értem ezt, hogy az a csalárd-ág volna dicsőséges, mely adott szó, vagy szerződés megszegésében nyilvánul, mert ily úton néha, mint fentebb említettük, lehet ugyan államot szervezni, de ez nem hoz számokra dicsőséget. Hanem arról a csalárdságról szólok, melyet a bened nem bízó ellenséggel szemben kell használni . . .« Mach. Disc. III. könyv. XL. fejt. 568. 1.

de azért mégis nagy a különbség Zr. és Mach. felfogása közt.

³ Zr. Aphor. 271. 1.

⁴ Zr. Aphor. 310. 1.

jó, erényes szíve bensejében a király, mégis minden az ő »vétkének tulajdoníttatik.«¹ Zrinyi is megköveteli, mint Machiavelli, hogy a hadnagy (fejedelem)² emberfeletti erkölcsi erővel rendelkezék: »Az ő lelke, szíve és kedve szabadon legyen minden passiótól«; ne gondoljon »sem feleségére, sem hazájára [otthonára], sem más dolgokra«,³ hanem csak a haza javát, nemzete boldogulását tartsa szem előtt; de míg Machiavelli e célból az emberfölötti fejedelem jellemét a hazaszeretet mellett bármiféle jó vagy rossz cselekedetre való készséggel kívánja megtölteni, Zrinyi minden jó és rossz indulattól menten, tisztán abstrahálja ideálja szívét és azt kívánja, hogy a hazaszereteten kívül semmiféle más érzelm ne foglaljon benne helyet.

Machiavelli szerint jobb ha a nép fél, retteg a fejedelemtől, mintha szereti. Időnkint, ha érdeke úgy kívánja és ha nagyobb haszonnal jár, lehet kegyelmes is, de egyébként erőszakosnak, rettenetesnek kell lennie. Zrinyi szerint is »bárd, kerék, akasztófa lett volna jutalma« azoknak, kik Mátyásnak ellenszegültek volna; »a gonoszok . . . megzabolására jó volt a félelem, a kivel bár »máskor is éljen a magyar, ha Mátyás királyra találhat, mert a »szabadságnak sérülését a király jóvolta helyre hozná.«⁴

Zrinyi szerint is szükséges időnkint »az kegyesség és kegyelmesség«, »nemcsak a jó hírért-névért, hanem haszonért is«,⁵ de míg Mach. elvül állítja fel, hogy a fejedelemnek hatalma féltéséből eredő természetes tulajdonsága a háladatlanúság és ezért az új fejedelem rendesen elteszi láb alól azokat, kik hatalomra segítették, és hogy hasonlóképen kell cselekedni bármely államférfiúnak is, ha látja, hogy valaki útjában áll, azaz félre kell lökni az útból, még ha erőszak, csalárdság vagy árulás útján is:⁶ addig Zrinyi Mátyás királyt, ki pedig ép úgy uralkodott, mint a rinascimento jelesebb fejedelmei és Machiavelli abstrahált királyai, élesen elítéli Szilágyi elfogatásáért, nagybátyja iránt mutatott háladatlanúságáért: »Bizony nagy mocok a háladatlanúság, — úgymond — a királyi paláston sok szépséget sötétít be.«⁷

Zrinyi tehát a machiavellismusnak főtebb⁸ adott meghatározásából átveszi ugyan a három első pontot, Machiavellinek a politikai álnokságra, a hadicselre és a fontos esetekben szükséges

¹ Zr. Máty. kir. 182. l.

² Valamint Mach.-nél, úgy Zrinyinél a fejedelem egyszersmind fővezér is.

³ Zr. Disc. 203. l. — V. ö. Mach. Princ. XIV. fej. »A fejedelemnek ne legyen más foglalkozása, más gondolata, mint a háború«; — Mach. Disc. III. könyv. A XLVII. fej. címe: »Hogy jó polgárnak hazaszeretetből el kell feleltetnie magán sérelmeit.«

⁴ Zr. Máty. kir. 140. l.

⁵ Zr. Aphor. 287. l.

⁶ Mach. Disc. I. könyv, XXIX. fej. és Pr. VII. fej. »A mások erejével és szerencse útján szerzett fejedelemségről.«

⁷ Zr. Máty. kir. 145. l.

⁸ VIII. f.

erőszakos eljárásra vonatkozó tanítását, de *a tisztességes, becsületes politika* szellemében enyhített, módosított alakban. Machiavelli szerint a fejedelemben a róka és oroszlán természete legyen egyesülve; Zrinyi szerint még egy harmadik állat természetének is hozzá kell ehhez járulni, az erdei kan állhatatosságának, »a ki ha kergetik, megáll és holtig oltalmazza magát.«¹ Ez az erdei kan (nem hiába, hogy oly végzetes szerepet játszott halhatatlan költőnk életében) Zrinyi jellemének, Machiavellitól eltérő erkölcsi felfogásának kifejezője. Az erdei kan a haláltmegvető vitézség symboluma; »az vitézség [pedig] *ex perfectione virtutis* jön«;² »az vitézség azért szép, hogy jó hirt, nevet szerez az embernek: ne mocskold meg hát árultatással, ne gyalázd meg gyalázattal, mert mikép adhatna néked jó nevet, tisztességet, ha te meggyalázod?«³

Zrinyi tehát itt is tisztább erkölcsi alapra helyezi Machiavelli tanítását.

Nem mondhatjuk, hogy idevágó elvei immár nem ütnek el a keresztény erkölcs magasztos tanaitól. Hisz az ilyen tanács: »ha az ellenséged megbotlik, nem késni, segíteni kell a botláshoz« meddig esőben van, nem pedig hadni, hogy felszedje magát és »talpra álljon«,⁴ határozottan ellenkezik a keresztény szellemmel. »A katolika hitnek az ő geniumja idegen a háborúságtól — mondja »Zriny maga is —; Szt. Péternek nem vala szabad a maga oltalmáért is kardoskodni.«⁵

Maga a háború eszméje és a háború viseles tehát az, a mi lehetetlenné teszi a pogányságból fennmaradt vitézi elveknek kikerülését, az evangélium magasztos tanainak az állami élet minden részére való kiterjesztését. Maga Zrinyi is érzi ezt és szenved az ellentétek súlya alatt: »Nyomorúság, de mit tehetünk róla!«⁶ — így kiált fel, midőn a képmutatásnak szent cél érdekében való szükségességét igyekszik bebizonyítani.

*

A Machiavellismusnak negyedik, a vallásosság színlelésére vonatkozó pontját⁷ azonban Zrinyi egyáltalában nem fogadja el. Őszinte vallásossága bünt lát a vallásnak önző, vagy idegen célokra való felhasználásában. Keményen elítéli a római pápát és római császárt, kik Mátyást arra ösztönözték, hogy a religio praetextusa alatt haddal támadjon a cseh királyra.⁸

¹ Zr. Centur. 357. l.

² Zr. Aphor. 293. l.

³ Zr. Aphor. 270. l. — V. ö. Mach. Disc. II. k.: A XLI. fejj. címe: »Hogy a hazát meg kell védeni, akár gyalázattal akár, dicsóséggel; és bármiféle módon jól van megvéve.«

⁴ Zr. Aphor. 319. l.

⁵ Zr. Máty. kir. 150. l.

⁶ Zr. Aphor. 310. l.

⁷ L. fentebb a VIII. fejj.-ben.

⁸ Zr. Máty. kir. 149. l.

Ékesszólása teljes erejével kárhoztatja Eugenius pápa eljárását, ki I. Ulászlót Juliánus kardinális által felbízta, hogy a törökkel kötött békét, a szt. evangéliumra adott esküjét léleksérelem nélkül megbonthatja és II. Murádot a religiónak színe alatt megtámadhatja. Bűn ez — úgymond Zrinyi — s nagy vétek.¹

A vallási türelemnek és igaz vallásosságnak gyönyörű lapjai azok, melyekben azon papok ellen kel ki, kik haraggal, gyűlölséggel lutheránusok s kalvinisták ellen hadakoznak.²

Hű tanítványa Machiavellismusnak abban, hogy az egyház és papság világi uralma ellen harcol: »Semmi közök — úgy — mond — az világ politicus administrációjában, [melyet] a magok »ambitiója s a fejedelmeknek felettébb való szelédsege avagy »ligentiája« szerzett meg nekik jogtalanul.³ Különösen élesen támadja a jezsuitákat, kik ez időben kezdtek nálunk terjeszkedni s hatalmukat a magyar nemzeti aspiratiók rovására növelték: »Van — »nak olyak közöttük, ha szintén nem mindnyájan is, kik azt vitatják, »hogy midőn itt országunkban magoknak valók lesznek, ne Hungarica Provinciának, hanem Inferior Austriának hivatassék. Talán »azért, hogy a Magyarországot most is nem magyarok bírják, »hanem az, ki Austriát bírja; talán azon munkálkodnak ők is, »hogy országunkat segítsék a németek kezében örökül ejteni.«⁴

De a vallásosság színlelése tekintetében Machiavellivel teljesen ellentétes álláspontot foglal el. Bonfini azt mondja, hogy Frigyes császár nagyobb áhitatot, szüntelenebb isteni szolgálatot mutatott mint Mátyás. »De bizon az én ítéletem szerint — így szól Zrinyi — »avval nem kevélykedhetik a császár a király felett, mert az unta — »lan való szentegyházakról szentegyházakra való járás, misehallás, »gyónás, processiókkal való kerülés, ispiálók látogatása, unta'an »papokkal s barátokkal társaság... inkább illenek alacsonyabb »rendű embereknek, hogysen királyoknak és nagy állapotú urak — »nak. Az mi hitünknek buzgó szereteti az Isten, hogy a királyok »szolgálják őket az igazságnak egyenlő osztásával, maga orszá — »goknak szorgalmas gondja viselésével, az ő nevének dicséretére »nézendő nagy actiókkal, pogányok romlásával s a maga félel — »mével.«⁵

Zrinyi szerint tehát a vallás nem arra való, hogy vele világi, politikai czélokat kövessünk. Nála a vallás igaz meggyőződésből, benső áhitatosságból fakad. Ő fejedelemtől, főúrtól, közrendtől egyaránt azt követeli a magyar nemzet érdekében, »hogy az isteni »félelmet mindenkoron előttünk viselvén, mindenekben az egy igaz »Isteni tiszteletnek előmozdításában légyen minden igyekezetünk »és fáradozásunk.«⁶

¹ Zr. Máty. kir. 150. l.

² Zr. Máty. kir. 150—151. l.

³ Zr. u. o. 153. l.

⁴ Zr. Sir. Pan. 293—4. l.

⁵ Zr. Máty. kir. 164—5. l.

⁶ Zr. Sir. Pan. 296. l.

X.

Milyen legyen a hadvezér?

Zrinyi és a methodismus. — Zrinyi, Nagy Frigyes és Napoleon. — A kedvező idő és alkalom megragadása, a körülményekhez való alkalmazkodás. — Zrinyi téli hadjárata. — Machiavelli a téli hadjáratokról. — Eszesség, találékonyság. — Serénység, fáradhatatlanság. — Vitézség, bátorság. — A had fékezése és feltüzélése. — Az ellenség bátorságának nevelése.

Zrinyinek politikai és vallásos felfogását és indító eszméit ilyen módon kifejtván, áttérhetünk ez eszmékkel szorosan kapcsolatos hadtudományi elveinek vizsgálatára.

Rónai Horváth Jenő, százados, Zrinyi hadtudományi munkáinak szakértő commentatora,¹ kiemeli, hogy Zrinyi »nem kora »hadművészetét tanítja«, hanem azon elveket, melyekkel később »Savoyai Jenő, Frigyes és Napoleon nevőknek örök dicsőséget »szereztek: ama hadművészet elveit, mely a következő időszakokban trónokat döntött le és országokat rendített meg« és melyeknek »helyességét a mai fejlett hadtudomány is föltétlenül elismeri.«²

Zrinyi korában a hadművészetben a Gusztáv Adolf félreértéséből keletkezett *methodismus* divott. »A methodismus apostolai, » — úgymond Horváth — kikben a józan gondolkodás helyét a »módszeresség rögeszméje foglalta el, hadászati elveiket időre, »hadszínhelyre, viszonyokra és ellenfélre való minden tekintet nélkül, *mindenkor és mindenütt* alkalmazni óhajtották.«³

Ennnek az akkoriban általánosan elterjedt iskolának legkiválóbb híve és legjelesebb képviselője, a császári hadseregnek fővezére, Zrinyinek halálos ellensége, *Montecuccoli* volt. »A hadművészet e szánandó elkorcsosulásának időszakában kerülnek »Zrinyi Miklós hadtudományi prózai munkái a nyilvánosságra, »melyekben a methodismus tanaival homlokegyenest ellenkező »elveket hirdet; elveket, melyek ma — a nagy napoleoni háborúk, »a német-francia és orosz-török háborúk után is — csonkítatlan »értékkel bírnak, s melyek valószínűleg még hosszú időközön át »érvényben fognak maradni.⁴ Zrinyinek . . . minden szava . . . »minden tétele . . . ellenkezik a methodismus elvével.« Zrinyi szerint »*nincs a hadakozásnak oly szabálya, melyet mindenkor »okvetetlenül meg lehetne tartani; cselekvésünket az időhöz, a »viszonyokhoz és alkalmakhoz kell szabni; »a kedvező időt, a »kedvező alkalmat fel kell használni; ha a szerencsés órák elmul-*

¹ Gróf Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér hadtudományi munkái. A magy. tud. akad. hadtudományi bizottságának megbízásából sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Rónai Horváth Jenő honvédszázados. Kiadja a Magy. Tud. Akad. Budapest, 1891.

² U. o. 55. l.

³ Rónai Horváth, u. o. 46. l.

⁴ U. o. 46. l.

»tak, hiába várjuk azok visszafordulását«; »cselekvésünk egy részét a szerencsére, véletlenre kell bízni,«¹ stb. stb.

A kik fejtegetésünk eddigi menetét követték, ez elvekben azonnal rá fognak ismerni Machiavelli sajátos eszméire; egyúttal az is világossá lesz előttünk, hogy lehet az, hogy Nagy Frigyes és Napoleon, noha bizonyára nem olvasták Zrinyinek műveit, minden hadműveleteikben az ő elvei szerint járnak el. Főntebb említettük, hogy I. Napoleon őszinte bámulója, hű tanítványa volt Machiavellinek, II. (Nagy) Frigyes pedig Machiavellit gyalázó ifjúkori munkája ellenére minden cselekedetét Machiavelli tanai szerint irányozta.

Zrinyinek eme világtörténeti nagyságokkal való egyezése tehát csakis közös mesterükből, Machiavelliből, magyarázható. És ezzel újabb nagyság fénye sugárzik Zrinyinkre; az, hogy századokon át ő volt az első és egyetlen nagy hadvezér, a ki az »első modern hadászati classikusnak«² a nagy Machiavellinek, hadművészeti elveit megértette és nemcsak megértette, hanem a Machiavelli ellen szórt kicsinylő vádak és a kor merev felfogása ellenére is, nyíltan hirdette, sőt az elvek következetes keresztülvitelével, mint látni fogjuk, magát a mestert is fölülmúlta.

Zrinyi hadtudományi elveinek vizsgálatában tehát szintén a Mach.-vel való egybevétel munkáját kell folytatnunk.

*

Láttuk, hogy Zrinyi átveszi és keresztény erkölcsi eszme magaslataira emeli Machiavellinek a szerencsébe vetett pogány hitét. Ebből az eszméből fakad a methodismus ellenzése, a kedvező idő és kedvező alkalom felhasználása, a körülményeknek való alkalmazkodás.

Az embernek nem áll hatalmában
»ban jó alkalmatosságot, occasiót
»csinálni, épúgy, mint a tengerész
»nem rendelheti meg a szeleket;

»Megismerni és megragadni a
»háborúban a kedvező alkalmat,
»többet használni bárminél is« (Sa-
pere nella guerra conoscere l'occa-

¹ Rónai Horváth. 54—55. l.

² Max Jähns a »Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance« szerzője, a Kölnische Zeitung 1877. évi folyamában »Machiavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht« czímen, majd a Lipc.-ében megjelenő Die Grenzboten für Politik, Literatur und Kunst című lap 1881. évi fol. amának XIII. számában »Machiavelli als militärischer Techniker« cím alatt terjedelmes és alapos tanulmányt tett közzé. mely utóbbiban a következőket mondja: »Alles in Allem genommen, erkennt man, dass Machiavelli, der durch eine begeisterte Verkündigung des Gedankens der allgemeinen Wehrpflicht als ein wahrhaft prophetischer Geist und als einer der wichtigsten Denker auf dem Gebiete des militärischen Verfassungslebens erscheint, auch das Wesen der kriegerischen Technik in einer für seine Zeit ganz ungewöhnlichen Deutlichkeit durchschaute und es ist ein neuer, ich möchte sagen psychologischer Beweis für die nahe Verwandtschaft von Kriegskunst und Staatskunst, dass der Begründer des modernen Staatsrechtes zugleich der erste moderne militärischer Klassiker ist.« — Villari III. 87. l. jegyz.

»de a szelet és alkalmatosságot fel kell használni.« *Zr. A szerencséről szóló Discursus* 222. l.

»Tudni kell az alkalmatos időt »a hadakozáshoz megválasztani... »Az időt megválasztani talán az »hadakozásnak legnagyobb titkaiból »való dolog . . . Hogy most volna »időnk hozzá, hogy a törökre hadakozhatnánk.« *Zr. Quintus discursus* 212 és 215. l.

»Az hadnagy tudja változtatni »a dolgokat az mint az idő és »alkalmatosság kívánja. *Zr. a Disc. tertius* címe 204. l.

»Az időhöz, az occasiókhoz kell »magát alkalmaztatni és mikor har- »czolni kell, mikor nincs ideje, el- »kerüljed. Fabius Maximus kész »példa már előttünk, a jó hadvi- »selő emberek immár igen megta- »nulták őtül: mikor nincs erőd »elégedendő, mikor másképpen harcz »nélkül meggyőzheted az ellensé- »get, miért kell kockára vetni a »hadakat?« *Zr. Aphor.* 283. l.

»Sohasincsen jobb idő az ellen- »ségre menni, mint mikor őneki

sione e pigliarla giova più che niuna altra cosa). *Mach. AdG.* VII. k. 290—91.

»Szerencsés, kinek eljárás módja »megegyezik az időbeli viszonyok- »kal és szerencsétlen, kinek csele- »kedete ellentétben van az idővel »... Ha az ember az idő és az »események szerint megváltoztatná »természetét,¹ jó szerencséje soha sem változnék meg.« *Mach. II Princ.* XXV. fej. 326—7. l.

»Hogyan kell megváltozni az »idővel együtt, ha az ember min- »dég jó szerencsét akar.« *Mach. Disc.* III. könyv. A IX. fej. címe.

»A jó kapitány csak akkor üt- »közlik meg, ha a szükség kény- »szeríti s az alkalom kedvező.« *Mach. AdG.* VII. könyv. 292. l.

»Az hibázik ritkábban, annak »kedvez a szerencse, a ki (mint »mondám) eljárás módjában az idő- »höz és nem emberi természete ösz- »tönzéséhez alkalmazkodik. Min- »denki tudja, mily tartózkodva, »óvatosan haladt Fabius Maximus »a seregével, mily ellentétben állt »ez a római hévvel és merészség- »gel s a jó szerencse mégis úgy »hozta, hogy az eljárás módja jól »megegyezett az idővel . . . [L. az előbbi jegyzetet] . . .« *Mach. Disc.* III. könyv. IX. fej. 453. l.

»Az ellenség vigyázatlansága, »különösen hogy győzelem után

¹ Machiavelli szerint az emberben rosszra való eredendő hajlam van; természete megmászhatatlan; az idő és körülmények azonban folyton változnak, ezért nagy czélok elérhetésének érdekében szükséges, hogy az ember a természetét megtagadhassa, vagyis szemes legyen és ne a saját hajlamai és a logikai következetesség szerint cselekedjék, hanem úgy a mint az idő és körülmények kívánják. Az ily emberek uralkodnak a többiekben. Viszont az is megtörténik, hogy néha pipógya emberek is szerencsések vállalataikban, de csak azért, mert cselekvésük véletlenül kedvező időbe esik. Ilyen volt Fabius Maximus, a ki jelleme inertiájánál fogva, természetét változtatni nem tudva, sohasem tudta magát döntő ütközetre elhatározni, de egy esetben ez a tétovázó természete megfelelt az időnek és körülményeknek és így dicsőséget aratott. (V. ö. *Princ.* XXV. fej. és *Disc.* III. könyv. IX. fej.-ét.)

»kevés győzelme volt; akkor el-
 »bizza magát és nem visel gondot
 »magára.« *Zr. Aphor.* 309. 1. és
 285. 1.

»gyakran nem visel gondot magára,
 »alkalmat nyújt, hogy elnyomhasd.«
*(La poca avvertenza del nemico,
 il quale il più delle volte dopo
 la vittoria diventa trascurato . . .
 ti dà occasione d'opprimerlo)* Mach.
AdG. IV. k. 175. 1.

Zrinyi sokhelyt említi munkáiban ezt a kedvező alkalmat:
 Tudni kell, jó-e az ellenséget üzőbe venni, vagy sem.¹ »Mikor
 »valami alkalmatosság adatik, nem kell elmulatnunk.«² »Vigyázz,
 »ha az ellenség fáradt, ha útban gondatlanul vagy, ha nem
 »sánczolta be magát: [akkor csapj rá]«³ »Ha az ellenség meg-
 »botlik, nem késni, segíteni kell a botláshoz, meddig erőben van,
 »nem hadni, hogy felszedje magát és talpon álljon«⁴ »De »nem kell
 »idétlenül »avagy idő előtt próbálni.«⁵ »Türj, nyeld el az boszu-
 »ságot, [ha az ellenség boszantott], várj időtül és alkalmatosságtül,
 »hogy boszudat állhasd és tromffal üthess károdat.«⁶ »Kevesen
 »vannak, a kik a jövődöket megtudván, meg tudják várni, hogy
 »az occasió előjőn, hanem kényszeríteni akarják az időt.«⁷

Ha az idő és alkalom úgy kívánja, *meg kell változtatni* a
 hadi dolgokat:

»Szükséges [a kapitánynak] vál-
 »toztatni a hadi dolgokat a mint
 »az alkalmatosság engedi és sok-
 »féle mesterséget tudni az ő szán-
 »dékának véghez viteléhez.« *Zr.
 Disc.* 206. 1.

»Ha . . . meghallod, hogy egy
 »fa keresztüldült az ellenségnél, ne
 »ereszd el gondatlansággal azt a hírt,
 »hanem mindjárt gondolkodjál róla,
 »mi dolog lehet az, mit árthat né-
 »kem ezzel az occasióval az ellen-
 »ség, vagy én mit árthatok néki.«
Zr. Centur. 341—2. 1.

»Meg kell vigyázni az ellenség
 »szokását és milyenségét . . . s a
 »szerint kell intézkedni.« *Mach.
 AdG.* V. k. 211. 1.

»Változtasd meg hadi tervedet,
 »ha észrevetted, hogy az ellenség
 »elleste.« *Mach. AdG.* VII. k. 292. 1.

»Az remélheti a győzelmet, . . .
 »a ki éberebb ellensége szándéká-
 »nak megvizsgálásában . . . A mi
 »az ellenségnek használ, neked árt;
 »s a mi neked használ, az ellen-
 »ségnek árt.« *Mach. AdG.* VII. k.
 290. 1.

Mátyás király is »jól meg tudta választani az alkalmatos időket
 »minden állapotra és történetre«;⁸ »jól meg tudá különböztetni

¹ *Zr. Aphor.* 312. 1.

² *Zr. Centur.* 346. 1.

³ *Zr. Aphor.* 316. 1.

⁴ *Zr. Aphor.* 319. 1.

⁵ *Zr. Cent.* 347—8. 1.

⁶ *Zr. Aphor.* 294. 1.

⁷ *Zr. Centur.* 349. 1.

⁸ *Zr. Máty. kir.* 156. 1.

»a maga actióit; a minek mikor volt ideje, akkor vette elő«: ¹ Kázmért vakmerően támadta, Boroszlónál mozdulatlan kitartással győzte le elleneit. ² »Sabáczt középtélen szállá meg a király; ». . . jól tudta [ugyanis], hogy akkor a török öszve nem gyüle-
»kezik, nem is mehet könnyen segítségére; jó azért oly időt válasz-
»tani a vitézkedésre, az kit az ellenség meg sem gondolna és néki
»alkalmatlan.« ³

Zrinyinek legfényesebb hadi tette szintén *téli hadjárata* volt. Életének utolsó évében, 1664-ben télen égette el Zrinyi az eszéki hídat s diadalmasan előnyomulva, Pécsét és Kanizsát is biztosan megveszi, ha ebben vezértársai meg nem akadályozzák.

Semmi sem tanuskodhatik meggyőzőbben Zrinyink nagy önállósága és fényes hadvezéri tehetsége mellett, mint ez az emlékezetes hadi művelete. Mert nemcsak a methodisták, nemcsak Montecuccoli és társai ellenesték elvöl, mint tudományellenest, a télen való hadviselést, hanem maga Machiavelli is — nála szokatlan — tévedésnek esik áldozatul és a szerencséről és az alkalom megragadásáról szóló tana ellenére, a fegyelem kedvéért határozottan és élesen elítéli a téli hadjáratot.

»Non è cosa più imprudente, o più perigliosa ad un
»Capitano che fare la guerra il verno; e molto più pericolo
»porta colui che la fa, che quello che l'aspetta.« (»Nincs esztele-
lenebb, veszedelmesebb dolog a kapitányra nézve, mint télen háborút
viselni; és sokkal veszedelmesebb a támadóra, mint a megtáma-
dást váróra nézve.«) ⁴

Machiavelli azzal okolja meg állítását, hogy a téli hidegben, fagyban, vízben nem lehet fegyelmet tartani, mert nem lehet a hadi-népet együtt egy táborban tartani, hanem kastélyokba, villákba, falvakba szétszórtnak kell elhelyezni. Példákat is említ, melyek állítását igazolják, de ez mind nem riasztotta vissza Zrinyit attól, hogy Mátyás téli hadjáratából s a kedvező alkalom megragadására vonatkozó tanításból le ne vonja a következtetést és szigorú tél idején — midőn az ellenség meg sem gondolta — rá ne csapjon a törökre s diadalmasan ne éreztesse vele fegyvere hatalmát.

Zrinyi tehát, ép úgy mint később a nagy Napoleon is, a kedvező alkalom megragadása tekintetében következetesebb magánál Machiavellinél is, még pedig azért, mett Machiavelli csak elméletben foglalkozott a hadi tudománnyal, ⁵ Zrinyi ellenben és

¹ Idejében támadott, vagy késedelmeskedett, épúgy mint Julius Caesar.
Zr. Máty. kir. 157. l.

² Rónai Horv. Jenő: 189—190. l.

³ Zr. Máty. kir. 160. l.

⁴ Mach. AdG. VI. könyv. 261. l.

⁵ Az AdG. bevezetésében mentegeti magát, a mért nem szakember létére hozzászól a hadi dolgokhoz.

Napoleon a harcztéren szerzett tapasztalataikkal egészítették ki a Machiavellinél észlelt hiányokat.¹

*

A kedvező alkalom megragadásához *eszesség, találékonyság, serénység, fáradhatatlanság, vitézség, bátorság* kell.

1. Eszesség, Találékonyság.

»A kapitány vitéz és bátor legyen, de ez nem első, sem legnagyobb dicsősége és nem illik ezt minden alkalommal próbára vetni. »Az ő dicsősége nem a verekedés és vagdalkozás, hanem a seregek igazgatása.« *Zr. Centur.* 357—8. l.

»Az merészség és az halálnak semminek tartása nem elegendő jók, nem is nyer annyi becsületet egy hadnagy, a mely közben keveredvén az ellenség hadának minden veszedelemre veti magát, mint gyalázatot, ha azt nem cselekszi, a holszükséges. Csufos dolog volna ha a *legtündöklőbb mesterség a világon és nemesebb minden társaságbeli dolgoknál*, úgymint a kapitányság, avagy a *hadviselés* oly könnyű volna, hogy csak futni kellene a halálra, . . . hogy hatatlanná tenné a maga nevét; könnyű áron jutnának az örökséghez, és a régi gladiátorok méltóbban praetendálhatnak azoknál, a kiknek az ő nemes lelkek feljebb járván, nagyobb értelemmel hozzá készülvén, szállítják reá az

»Ebben a sereg szervezésében, begyakorlásában és végül felállításaiban van a hadviselésnek, a mely *a legszükségesebb és legnemesebb mesterség a világon (la guerra campale, che è la più necessaria e la più onorata)*, minden igyekezte. És a ki jól tudja seregét ütközet alkalmával az ellenség elé állítani, bármi egyéb a hadakozás közben ejtett hibáját, könnyen megbocsátják; de a ki ebben a dologban hibázik, még ha egyébként ugyan jeles ember volna is, sohasem fog a harcztéren becsülettel megfelelni. Mert, ha egy ütközetet megnyersz, ez letörli minden más rossz cselekedetedet: ha pedig elveszted, hiú dolog marad minden egyéb jó cselekedeted.« *Mach. AdG.* 31. l.

»A hadi tudományt béke idején a gyakorlat kedvéért, háború idején szükségből, a dicsőségért kell művelni; de mesterségként csak az állam űzheti . . . S a mely polgár ennek gyakorlásában más czélokat követ, nem jó ember« [a

¹ Machiavelli sohasem állt sereg, vagy csapat élén. Maga az *Arte della Guerra* is, noha telve van helyes észrevételekkel és eredeti eszmékkel, nem egyszer emlékezteti a szakfőnököket, hogy írójuk nem volt hadi ember. *Matteo Bandello* beszéli egyik novellájának előszavában, hogy egyszer Machiavellivel és a *Giovanni delle Bande Nere*-vel, vagyis a híres *Medici* Jánossal együtt Milano falai alatt időzött. Machiavelli a sereg felállításának módját magyarázva, két óránál tovább bajlódott, hogy *Medici* János 3000 emberét a könyveiben szépen megírt módon csat sorba állítsa, de sehogy se tudott boldogulni. *Medici* János végre megunva az izzó nap hevében való álldogálást, mivel különben már az ebéd ideje is elmúlt, félretolta Machiavellit, és dobszó segítségével egy szempillantás alatt többféle módon csatarendbe állította a sereget. *Villari* I. 511—512. l.

»okoknak erejét elméjékből szívekre,
»és innen hoznak ki amaz örök-
»ségre méltó operatiókat [örök em-
»lékezetre méltó tetteket, hadműve-
»leteket]. *Zr. Quartus Discursus*
210—1. l.

»A vitézség [hadi tudomány]
»hasonlatos az órához; kerekei: a
»józsátság, vigyázás, szorgalmatos-
»ság, fáradság, állandóság, tudo-
»mány, bátorság, értelem, gyorsasá-
»ság, experientia és száz más.« *Zr. Centur.* 340. l.

»Hasonló a vitézség [a hadi tu-
»domány] a sakkjátékhoz: szemes-
»nek kell lenni az embernek és
»gondosnak.« *Zr. U. o.* 341. l.

»Okosság, hadi értelem . . . had-
»nagyoknak . . . szükséges attri-
»butumok.« *Zr. Disc.* 210. l.

»Inkább szükséges egy hadi gene-
»rálisnak a tiszta értelmű elme és
»okos fej, hogysem kéz, avagy vak-
»merőség.« *Zr. Disc.* 211. l.

»[Némelyek azt mondják], hogy
»nem kell igen eszesnek lenni a ki
»vitéz ember; de én bizony más
»ítéletben vagyok, és annyiival külön-
»bözőnek tartom a vakmerő vitézt
»az okostul, mint az eget a földtül.«
Zr. Aphor. 248. l.

»Szükséges a kapitánban a jó
»elme, a jó judicium, és hogy is-
»merje mind a maga vitézét, ki
»mire való.« *Zr. Aphor.* 322. l.

»Az emberi eime mind vitézi
»mesterségre, mind más minden
»dologra sokkal annyi segítséget
»nem vészen, mint a tanulásból, és
»a história olvasásból . . . Ott meg-

zsoldosok, a szabad csapatok kapi-
tányai meggyalázzák a katonának
tisztes nevét]. *Mach. AdG.* 23. l.

[Machiavelli műveiben mindig az
eszes, okos fejedelemről [kapitányról]
szól; mindig azt keresi, mit csele-
kednék ilyen esetben *un principe,*
un capitano prudente.]

»Azt a fejedelmet tehát, a ki
»nem ért a hadi dolgokhoz . . .
»sem katonái nem tisztelik, sem ő
»nem bízhatik bennük.« *Mach. Princ.* XIV. feje, 176. l.

»Elméjének gyakorlása kedvéért
»olvassa a fejedelem a históriát,
»hányja vesse meg elméjében az
»olvasottakat, a kiváló emberek tet-
»teit, hogy lássa, mikép viselkedtek

»látja azoknak a nagy embereknek
»dolgokat, az kik előtted voltak, a
»melyek kalauzok helyett lésznek,
». . . és megmutatják a veszedel-
»meket, miképpen kell elkerülni...
»Bánom, hogy minékünk magya-
»roknak egy bolond példabeszédünk
»van az ellen, hogy nem jó papi-
»rosból hadakozni: de mennyi igaz-
»sága legyen ennek a mondásnak,
»lássa meg az a ki okos.« *Zr. Discurs. Primus* 197—98. l.

»Éjjel nappal gondolkodjál, mit
»cselekedhetnél az ellenségnek és
»az ellenség tenéked.« *Zr. Aphor.* 263. lap.

»[Mátyás] királynak nem csak egy
»mestersége volt a dolgoknak vég-
»hez vitelében.« *Zr. Máty. kir.* 149. l.

»Mindenféle tisztviseléshez nagy
»ész, nagy szorgalmatosság kell, de
»leginkább ez egy kapitányban ké-
»vántatik; . . . bizony annyi sze-
»mének kell lenni, mint Argusnak,
»annyi kezének, mint Briaraeusnak,
»és annyi eszének, mint száz né-
»metnek.« *Zr. Cent.* 348. l.

»Sokat vihet véghez egy jó
»eszes kapitány rossz haddal is, de
»a rossz, jó haddal is semmit.« *Zr. Aphor.* 317. l.

»a háborúban, vizsgálgassa győzel-
»meik és veszteségeik okait, hogy
»emezeket elkerülhesse, amezokat
»utánozhassa. Ilyetén dolgokra
»ügyeljen a bölcs fejedelem; ne le-
»gyen tétlen békés időben sem,
»hanem serényen gyűjtsön tőkét
»belőle, hogy majdan a balszeren-
»csében felhasználhassa, hogy a sze-
»rencse megváltozván, készen találja,
»és így csapásainak ellenállhason.« *Mach. Princ.* XIV. 178. l.

»És ha végül tudni akarjátok,
»mely tulajdonságai legyenek a jó
»kapitánynak [vezérnek], röviden
»megmondom: mindenekelőtt ismer-
»nie kell mindazt, a mit eddigelé
»[az egész *AdG.*-ben] fejtegettünk;
»de ez nem elég, ha a magából
»semmit sem tud hozzáadni; mert
»találékonyság nélkül senki sem
»vitte nagyra mesterségében és ha
»találékonyság bármely más dolog-
»ban becsületedre válik, a háború-
»ban épséggel szükséges.« *Mach. AdG.* VII. köt. 294—5. l.

»Hogy miben bízhatni inkább:
»jó kapitányban, kinek gyenge a
»serege, vagy jó seregben, kinek
»gyenge a kapitánya.« *Mach. Disc.* III, a XIII. fej. címe.

»Azt hiszem, inkább bízhatni a
»jó kapitányban.« *Mach. u. o.* 474. l.

2. Serénység, Fáradhatatlanság.

»[Mátyás] király nem hagyott a pártolásnak időt, hogy
»nagyobb terjedjen: mindjárt reá ment az eredetében« *Zr. Máty. kir.* 148—9. l.

»Az magyarok Kasimir királynak fiát . . . az országba
»béhozák, magyar királynak nevezék, de az igaz király [Mátyás]
»rá méne és beszorítá Trencsénben minden hadastul ezt az éjsza-
»kai királyt . . . Köszönöm a király serénységének.« *Zr. u. o.* 154. l.

»II. Gyula pápa minden cselekedetében serényen járt el és az idő és a körülmények annyira meg-egyeztek eljárásával, hogy mindig sikerült célját elérnie . . . [A francia királylyal szemben tanúsított] serénységével végrehajtotta tehát azt, amit egy más pápa sem tudott volna összes emberi okosságával sem kivinni. *Mach. Princ.* XXV. fejr. 327—8. l. — V. ö. *Disc.* III. könyv. XLIV. fejr.

»A szerencse állhatatlan, az alkalom elillan. Ne adj időt az ellenségnek, hogy híredet hallhassa, hogy hadterved ellen haditervet állítson, hanem nyomd meg, mikor aluszik . . . Hamar cselekedjél hát!« *Zr. Aphor.* 243. l.

Gyakran megtörténik, hogy az egymással szemben levő sereg mind-egyikében rendetlenség, baj van; ilyenkor az lesz győztes, a ki előbb értesül a másiknak bajáról . . . rámege az ellenségre.« *Mach. Disc.* III., XVIII. fejr. 490., 492. l.

»A gyenge államok mindig této-vázók lesznek elhatározásukban; a késedelmeskedő határozat ártalmas.« *Mach. Disc.* II., a XV. fejr. címe. 293. l.

»Soha sem sikerülhet oly könnyen a támadás, mint mikor az ellenség azt hiszi, hogy lehetetlen még csak meg is kísérlened a támadást.« *Mach. AdG.* 175. l.

»Bátor, gyors és fáradhatatlan legyen a kapitány: . . . gyorsasággal az ellenséget véletlenül találja és oltalmatlanul; . . . fáradhatatlansággal oztán azt nyeri, hogy az Hannibal vétkében nem esik, hanem tud élni a győzedelmével.« *Zr. Aph.* 293. l.

»Ha a fejedelem valamely mai fejedelelemnél valamit el akar érni, ne adjon neki időt az elhatározásra, hanem úgy intézze a dolgot, hogy ez gyors elhatározás kényszerűségében lássa magát, vagyis lássa, hogy a követelés megtámadása, vagy teljesítésének elhalasztása hirtelen és veszedelmes méltatlankodást vonna maga után.« *Mach. Disc.* III. XLIV. fejr. 577. l.

»Győzelem esetén serényen kell élni a győzelemmel és Caesar félé-

»Legnagyobb mesterség a kapitán-
»nak véletlen dolgot az ellenség-
»nek cselekedni, akit ő nem várna.
Zr. Aphor. 385. 1.

»A hirtelen történetek és várat-
»lan veszedelmek megrendítik azok-
»nak is a szíveket, akik legvitéz-
»bek, úgyannyira, hogy nem látják,
»mit kell hirtelenséggel cselekedni,
»vagy ha látják, nincs idejük az
»executiora. Ebből láthatjuk, mily
»jó a gyorsaság, hogy ezáltal kicsin
»erővel is számosakat verhetni jó
»renddel és móddal.« *Zr. Centur. 360. 1.*

»*Ducunt volentes fata, nolentes*
trahunt.« [Az igyekvők sorsukat
vezérik, a tehetetlenek vonszolják.]
Zr. Centur. 347. 1.

»Kézzel, lábbal, öltözetrel, szóval
»minden móddal serénységet kell
»mutatni.« *Zr. Aphor. 324. 1.*

»Kapitán, ne henyélj, mert elron-
»tod a hadat.« *Zr. Aphor. 323.*

»dáját kell követni, nem pedig Han-
»nibálét.« *Mach. AdG. IV. 174. 1.*

»Mily jelentős csatában, ütközet-
»ben valamely hirtelen történet,
»mely valamely újság látásából vagy
»hallásából ered, sokszor bebizonyult
»már, de különösen a rómaiak és
»volscusok ütközetében, ahol Quin-
»tius, seregének egyik szárnyát inga-
»dozni látván, elkezdett teljes ere-
»jéből kiáltozni, hogy álljanak szí-
»lárdan, mert a sereg másik szár-
»nya immár győzelmet arat. A mely
»szavaival felbátorítván övéit és
»rémületbe ejtven az ellenséget, meg-
»nyerte a csatát.« *Mach. Disc. III. 475. 1.*

»[A táborn] rendezetté a kapitány
»fáradhatatlansága (industria), erőssé
»a hely vagy a mesterség teszi.«
Mach. AdG. VI. 219. 1.

Ha eloquentiával feltűzte a vezér a hadát, azonnal üssön
az ellenségre, mert különben elpárolog a buzgalom. *Zr. Aphor. 260.*

3. Vitézség, Bátorság.

»Az egész mesterségek között,
»kiket az emberi társaság feltalált,
»legtündöklőbb, becsületesebb, a vitéz-
»ség [haditudomány]... Így akarta
»[az Élő Isten, a Seregek Istene]
»véghetetlen bölcsesége... , hogy
»az, ki ezen a világon vitézebb, a
»legyen becsületesebb is az emberek
»között.« *Zr. Discurs. Primus. 195. 1.*

»A hadviselés... a legszüksé-
»gesebb és legnemesebb mesterség
»a világon.« *Mach. AdG. 31. 1.*

»Mely emberben keressen a haza
»nagyobb hűséget, mint abban, kit
»csak a háború sérthet? Kiben le-
»gyen meg inkább az isteni félelem,
»mint abban, ki mindennap végtelen
»veszélyeknek tévén ki magát, leg-
»jobban rászorult segítségére?«
Mach. AdG. bevezetése. 2. 1.

Nagyon érdekesek, mert jellemzők, Zrinyinek a vitézségről
való egyéb önálló, magas erkölcsi felfogásról tanúskodó nyilat-
kozatai:

»A ki... a veszedelmet jól látja, esméri és megfontolja és

»a *tisztességért* neki megyen, a vitéz és dicséretreméltó.«¹ *Zr. Cent.* 347. 1.

Nagy mesterség, nehéz professio a vitézség [hadtudomány],
»... és azért kevés találkozik a ki ennek szeretetéből követné a
»vitézi kenyeret.« *Zr. Aphor.* 322. 1.

»Az vitézség ex perfectione virtutis jön.« *Zr. Aphor.* 293. 1.

»A ki jól látja a veszedelmet és mikor benne vagyon, nagy
»szívvel szenyvedi és nő a bátorsága, az az igaz vitéz; az kinek »az
elméje a veszedelemben meg nem tébolyodik...« *Zr. Aphor.* 248. 1.

»De bár... hátot mutasson az embernek a szerencse, vitéz,
»nem kell azon megfélemleni; akkor válik meg az ő embersége,
»akkor vitézsége;... vesse meg a halált,... akkor az Isten
»nyakon fogja a szerencsét és oda küldi neki.« *Zr. Aphor.* 255. 1.

Ép ilyen érdekes és jellemző Zrinyinek a bátorságról való
fenkölt véleménye:

»Bátor, gyors és fáradhatatlan legyen a kapitány.« *Zr. Aphor.*
293. 1.

»[Mátyásnak] az ő szerencséje mindenütt nagy volt, mert
»a szorgalmatossága véghetetlen, mert fáradsága untalan, mert bátor-
»sága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan.« *Zr. Máty.*
kir. 183. 1.

»Azt hívom én nagyszívűnek, a kire hirtelen és reméltelen
»szélvészek jönnek és meg nem tébolyodik, hanem még nő bátorsága
»és helyén vagyon az esze.« *Zr. Centur.* 346—7. 1.

»A kinek alkalmá nyílik nagy
»dolgok véghez vitelére, bátor kéz-
»zel nyúljon hozzá; a *bátorság*, s
»az *impetus* csodálatos segítség.
»Viszont a kik kételkednek maguk
»erejében és félénk kézzel nyúlnak,
»mihez nem vesznek segítséget az im-
»petustól, hanem hidegen kezdik és
»szerencsétlenül végeznek dolgokat.«
Zr. Cent. 346—7. 1.

»Félni kell az ellenségtől és meg
»nem ijedni.« *Zr. Aphor.* 315. 1.

»[Vitellius] félénk volt és rettegő;
»nagy vétek és nagy gyalázat egy
»kapitánban... Ha jön is félelem
»az emberre, nem kell azért...
»elhadni magát... akkor kell
»meggyőzni magát,... maga bátor
»példájával szívetmutatni a hadnak.«
Zr. Aphor. 318. 1.

»Impetussal és bátorsággal gyak-
»ran eléri az ember azt, mit rendes
»módon soha el nem érne.« (*E' si
ottiene con l' impeto e con l' au-
dacia molte volte quello che con
modi ordinari non si otterrebbe
mai.*) *Mach. Disc.* III. k. XLIV. fej-
címe.

»Gondolatban és sereged rende-
»zésével félned kell az ellenségtől,
»de szavaiddal és egyéb külső-
»ségekkel úgy mutasd, mintha meg-
»vetnéd, mert ily módon katonáid
»jobban bíznak a győzelemben,
»magad meg óvatosabb leszel és
»nem csálhatnak meg oly könnyen.«
Mach. AdG. V. k. 210. 1.

¹ V. ö. Machiavelli megjegyzését: »Többet ér a katonák vitézsége, mint
a sokaság; néha többet ér a jó hely a vitézségnél.« *Mach. AdG.* VII. könyv. 291. 1.

A bátorság nemcsak a kapitánynak, hanem a közvitéznek is szükséges. A sereget néha bátorságra kell tüzelni, máskor meg, ha harczy kedve alkalmatlan időben nyilatkozik, meg kell zabolázni.

»Disciplina, engedelmesség, bátorság minden közvitéznek szükséges virtusa.« *Zr. Disc.* 210. 1.

»A kapitánynak a maga hada »bátorságát néha nevelni, néha zabolázni kell.« *Zr. Aph.* 271—2. 1.

»[A király] a maga népének bátorítására mutathat . . . néha több »confidentiát [önbizalmat] is hogy »sem vagyon.« *Zr. Máty. kir.* 173. 1.

»[Vannak] occasiók, a kikben »a főgenerálisoknak . . . magoknak személyek szerint elől kell »állani a hadnak bátorítására, mely-nél semmi inkább a hadakat nem »bátorítja.« *Zr. Máty. kir.* 174. 1.

»Az . . . ijedt népet nem kell »ujabbszerencsének exponálni, hanem »először eloquentiával és maga példájával, azaz frissességével biztatni, »azután azon igyekezni, hogy valami »kárt tehet az ellenségnek, ha nem »nagyot is, csak mégis édesedjék »neki a te néped és felejtse el a »félelmet.« *Zr. Aphor.* 307. 1.

»Megtörténik, hogy katonáid meg-szeretnének ütközni, de te tudod, »hogy a körülmények sereged szá-mánál és a helyviszonyoknál vagy »más oknál fogva reád kedvezőtlenek, miért is a megütközés vá-gyától el akarod őket tántorítani. »Másszor meg megtörténik, hogy »szükség és alkalom a megütközésre kényszerít, de katonáid ön-bizalom nélkül (*malconfidenti*) lévén nem nagyon hajlandók meg-ütközni. Az egyik esetben tehát »meg kell félemlíteni, másokban fel »kell tüzelni őket. Az első esetben, »ha a rábeszélés nem elégséges, nincs »jobb mód, mint egy részüket zsákmányul dobni az ellenségnek; így »aztán majd hisznek szavaidnak. [Igy szelídült meg a Fabius lovas ságának kapitánya is.] A had fel-tüzelésére nézve jó dolog méltatlankodást ébresztetni népedben az »ellenség ellen, mondván, hogy gyalázó szókkal illettek bennünket . . . ; »jó dolog úgy helyezni el a tábornokot, »hogy sereged lássa az ellenséget »és némi könnyű csatározása is »legyen vele, mert a mit napon-kint lát az ember, könnyebben meg-veti; másszor meg méltatlankodást »kell mutatni, alkalmas beszédben »szemükre vetni restségüket és meg-szégyenítés kedvéért kijelenteni, »hogy egyedül akarsz harcolni, ha »nem akarnak veled menni.« *Mach. AdG.* IV. 182—3. 1.

Nagyon káros dolog az ellenség bátorságát nevelni.

»Az arany, ezüst, a drága kő-tős, csak az ellenségedben szomju-

»Helytelen dolog az ellenséget »gyalázó szókkal, sértegetéssel illetni,

- »ságot nyit és nagyobb bátorságot, mert azt gondolja, hogy az, ki »azt hordozza, asszonyos és gyenge; »más az, hogy a nyereségért jobban forgolódik. Zr. *Aphor.* 289. l.
- »mert ezzel csak bátrabb, elszántabb lesz.« *Mach. Disce.* II. k. XXV. fej.
- »A fegyvereitől megfosztott gazdag a fegyveres szegénynek zsák-mánya.« *Mach. AdG.* 292—3. l.

XI.

A »kedvező alkalom« következményei.

Diversificálás. — Ütközet, kénytelenség. — Az ellenségnek a kénytelenség alól való feloldozása. — Győzelem vagy halál. — Diversio — Kockáztatás. — A fejedelem személyének kockáztatása. — Vérontás nélkül való győzelem. — Zrinyi Tacitus-magyarázata. — A győzelem kiaknázása.

A kedvező alkalmat meg kell ragadni. Alkalmazkodni kell helyhez, időhöz. Ezekből a sarkalatos tételekből következik a kapitánynak ütközetben és ütközet után való magatartása. »Az hadakozás mesterségének nem szabhatni úgy regulákat, mint más dolgoknak és az okos vitézség leginkább abból áll, hogy az hadnagy tudja változtatni a dolgokat az mint az idő és alkalmatosság kívánja. Az olaszok azt mondják: *Diversificare.*«¹

1. Diversificálás.

A diversificálásnak a magyar viszonyokra vonatkozó példáját nyújtja Zrinyi a 29. Aphorismában:

»Kétség, jobb-e a harczon állva várni az ellenséget, vagy gyorsasággal rá menni... Látjuk, hogy a török, tatár gyakorta azért romlik, hogy futást mégyen az ellenségre, a mely vesztég állva várja.

[De ebből és más ezzel ellenkező példákban sem szabad egyoldalú határozott szabályt levonni.] Egy kapitán ne ragaszkodjék egy dologhoz, gondolván, okvetetlenül az úgy lesz, mert megcsalja magát, hanem különböztesse és változtassa a maga elméjét az mint a hely és az idő kívánja. Ha az ellenség olyan, hogy az ő hatalma első *fúriában*, avagy

»Az okos kapitányok legnagyobb része inkább elfogadja az ellenség támadását (*l'impeto*), semhogy ő támadjon *impetussal*; mert a dühösséget (*furore*) könnyen föl tartóztatják a szilárdan vesztég álló emberek és az elfojtott dühösség (*furore*) könnyen gyávaságba csap át. Így cselekedett Fabius... Mások, kik félték az ellenségük vitézségétől, este felé indultak támadásra, hogy csatavesztés esetén az éj védelme alatt menekülhessenek. Mások ismét, látván, hogy az ellenséget valami babona vagy előítélet tartja vissza bizonyos idő-

¹ Zr. a *Discursus tertius* címe; 204. l. A *diversificare* szót Machiavelli nem használja; e helyett a *variare* szóval él: »*Come conviene variare co i tempi, volendo sempre aver buona fortuna.*« (»Hogyan kell megváltozni az idővel együtt, ha az ember mindig jó szerencsét akar.) *Mach. Disc.* III., a IX. fej. címe.

»*impetusban* áll, . . . jobb állva vár-
 »nod; . . . állj veszteg és tartsd meg
 »az első ütközetet, meglankad az
 »ereje és sérénysége, aztán köny-
 »nyen bánhatsz vele. Ha pedig az
 »ellenség rendesebb náladnál, s ta-
 »nultabb, vitézebb náladnál, jó ilyen-
 »kor adni motust a seregnek. *Zr. Aphor.* 261. l.

»Ha a setéség hasznodra van,
 »ha kevés a hadad, úgy, hogy nap-
 »pal meg nem mernéd mutatni, . . .
 »avagy talán a hely olyan, hogy
 »bizhatol a setéségben, hogy a föld
 »csinját a te hadad jobban tudja,
 »olyankor próbálhatsz, egyébiránt
 »ne.« *Zr. Aphor.* 288.

»ben a hadakozástól, éppen ezt az
 »időt választották. Így cselekedett
 »Caesar Franciaországban Ariovis-
 »tus ellen és Vespasianus Soriában
 »a zsidók ellen.« *Mach. AdG.* IV. k.
 179. l.

»Tekintetbe kell venni az ellen-
 »ség szokását, minéműségét; hogy
 »reggel, délben vagy este akar-e
 »megtámadni, hogy gyalogsággal,
 »vagy lovassággal erősebb-e s a sze-
 »rint intézkedjél.« *Mach. AdG.* V.
 könyv. 211. l.

2. Ütközet, Kénytelenség.

»Az kapitánynak nem kell mind-
 »járt a harczrul gondolkodni, hanem
 »minden módot előbb próbálni mást,
 »hogy az ellenséget megverhesse,
 »avagy éhséggel, avagy más csalárd-
 »sággal, mert a harcz nagy szeren-
 »csével jár; a szerencse bizonytalan
 »... Mikor mindent próbált . . . és
 »már kénytelen vele, akkor harczol
 »az ellenséggel.« *Zr. Aphor.* 299. l.

»A jó kapitány nem ütközik meg,
 »míg nem kénytelen vele és míg az
 »alkalom nem szólítja.« *Mach. AdG.*
 VII. k. 292. l.

»Jobb az ellenséget éhséggel meg-
 »győzni, mint vassal; a győzelem
 »inkább függ a szerencsétől, mint
 »a vitézségtől.« *Mach. AdG.* VII.
 290. l.

Néha kerülni kell a megütközésre késztető alkalmat, néha
 meg maga a kapitány vessen a megharcoláshoz való kénytelen-
 séget a vitézek szívébe.

»Mikor a had árulásától fél a
 »kapitány, ne késsék, hanem harczol-
 »jon meg.« *Zr. Aphor.* 296. l.

»A kénytelenség akkor áll be,
 »midőn látod, hogy nem ütközvén
 »meg, okvetlen vesztene kell . . .
 »Ilyen esetekben mindig meg kell
 »ütközni, még ha kárral jár is, mert
 »jobb szerencsét próbálni, holott a
 »kísérlet javadra szolgálna, semmint
 »kockázatot nélkül biztos romlásodat
 »látni.« *Mach. AdG.* IV. 177 — 8. l.

»A mely seregről tudjuk, hogy
 »nem késlekedik és ezért a harczot
 »keresi, ki kell kerülni, s mint az

»Ha éhség vagy más természetes
 »szükség, vagy emberi szenvedés
 »ellenségedet kétségbeesés-sugalta

»árvizet elfolytíni engedni.« *Zr. Discursus tertius.* 206. l.

»Ha erőtlén vagy, ha azt gondolod, hogy a harc nem neked való, fussad az alkalmatosságot, az melyel a harczra erőtetnél; kerüljed az ellenséget és soha annyit ne boszanthasson, kergethessen és gyalázhasson, hogy te az te szándéko-dat megtörjed. Tanulj Fabius Maximustól, az mely csendesen szenvedhette, hogy az ellenség gyalázza és szítja.« *Zr. Aphor.* 295—6. l.

»Tudni kell a kapitánnak az ellenség szitkának effectusától magát megtartóztatni. Ha nem tartod tanácsosnak az ellenséggel megharcolni, semmi szitok vagy bosszus szó ne vegyen ki sánczodból és ne bírjon rá szándéko-d megváltoztatására.« *Zr. Cent.* 356.

Az ellenséget nem szabad bátorítani, sőt inkább fel kell oldani a kénytelenség alól.

»A jó hadnagy . . . vessen kénytelenséget a vitézek szívében a megharcoláshoz, mert nincs ez világon hatalmasabb fegyver, mint a *necessitas*; . . . de viszont minden mesterséggel azon kell lenni, hogy az ellenség szívéből kivegyük a kételenséget; mert őtet is szintén úgy vitézzé teszi, mint téged.

»lépésre, vagyis arra készteni, hogy megtámadjon és veled megütközzék, maradj táborodban és a mennyire lehet, kerülöd az ütközetet. Így cselekedtek . . . *AdG.* VI. 256. l.

»A kapitány ne ütközzék meg, ha nincs előnyben és nem kénytelen megharcolni . . . Az előnyt néha az ellenség, néha a saját okosságod nyújtja. *Mach, AdG.* IV. k. 177—8. l.

»Különösen óvakodjál félő, vagy a győzelemben bármi okból nem bizó sereget harczba vinni . . . Ebben az esetben kerülöd az ellenséget (*dei fuggire la giornata* fus-sad az ütközetet), vagy úgy, mint Fabius Maximus, a ki erőditett helyekre vévén be magát, megakadályozta, hogy Hannibal megközelíthesse; vagy — ha azt hiszed, hogy az ellenség még az erőditett helyeken is felkereshetne — úgy, hogy a csatatérről eltávoztván, népet földelden megosztod, hogy ezek ostromlásának huza-vonája az ellenséget kifárasztja.« *Mach. AdG.* IV. k. 180. l.

»Megtörténik néha, hogy felkelvén az ellenség elől, mert magadat nála alább valónak ítéled és azért nem akarsz vele ütközetbe bocsátkozni, az ellenség szüntelen a nyomodba van, te pedig a folyó partjához érsz . . . *AdG.* V. 211—212. l.

»Hogy az okos kapitány saját katonáit minden kénytelenséggel [*necessità*] harczra kényszerítse, az ellenséget pedig a kénytelenség alól feloldja. *Mach. Disc.* III. könyv, XII. fej. címe.

»*Camillus*, a legokosabb római kapitányok egyike, midőn már benn volt seregével *Veji* városában, hogy

»Azt mondják a francziák, hogy a
 »futó ellenségnek aranyból kell hidat
 »csinálni . . . Mikor azért a harczon
 »vagy, igen jó lesz megkiáltani a
 »hadnak, *hogy valakinél fegyver*
 »*nincsen, ne bántsák aztat*; és ebből
 »következik, *hogy sokan elvetik a*
 »*fegyvert*, holott nem léznek kéte-
 »lenek a harczolással. Így cseleke-
 »dék ama vitéz római kapitány
 »*Camillus, in obsidione Vegenti*,
 »mikor már bement volna a népe a
 »városban.« *Zr. Centur.* 338. 1.

»Judás Machabeus könyveiben ol-
 »vastam, hogy soha nem jó az ellen-
 »séget szitokkal . . . és boszusókkal
 »illetni, mert . . . ha ki bennünket
 »boszús szókkal illet, meggyújtja
 »bennünk a vért és megmelegíti,
 »úgy annyira, hogy bátorra téssen
 »... Dávidnak nem kicsin erőt adott
 »a Goliát szitka és boszusága.« *Zr.*
Cent. 355. 1.

»Ne illesd . . . az ellenséget kicsin
 »boszusággal; a kicsin boszuság ha-
 »ragot nyit az emberben és boszu-
 »állást; . . . rossz arczulsapás az,
 »a kiért kettőt adnak.« *Zr. Aphor.*
 300. 1.

»A kéntelenség[ben] . . . inkább
 »kell bátorsággal élni, hogy sem
 »okossággal.« *Zr. Centur.* 354. 1.

»Nagy merészség és talám vak-
 »merőség oly állapotra hozni ügye-
 »det, hogy avagy meg kell halni
 »avagy győzni az ellenséget. Julius
 »császár, mikor Angliára ment, meg-
 »égették a hajókat a kiket odavittek,
 »hogy lássák a vitézei, hogy nincs
 »mód a szaladásban.« *Zr. Aphor.*
 264. 1.

»bevételét megkönnyítse és az ellen-
 »séget a védekezés végső kénytelen-
 »sége alól feloldja, parancsot adott,
 »de oly módon, hogy a véjibeliak is
 »hallották, hogy *senkise bántsa azo-
 »kat, akik fegyver nélkül vannak*.
 »Ugy hogy azok *fegyvereiket a*
 »*földre dobván*, a várost csaknem
 »vérontás nélkül vették meg. *Mach.*
II. o. 471—2.

»Mikor az ostromlott városba be-
 »hatolsz, kiáltasd meg hangosan,
 »hogy csak a fegyvereseket bántsák
 »s a ki a fegyverét eldobja, kegye-
 »lemben részesül. Ez már sok város
 »bevételét megkönnyítette.« *Mach.*
AdG. VII. 279.

»A vejibeliak . . . gyalázó sza-
 »vakkal illették a rómaiakat; a
 »mitől minden okos kapitány tartó-
 »tassa katonáit; mert ezek oly dol-
 »gok, melyek az ellenséget boszú-
 »állás vágyára tüzelik és semmiféle
 »módon nem akadályozzák a táma-
 »dásban, úgy, hogy ez oly fegyver,
 »mely magad ellen fordul.« *Mach.*
Disc. II. XXVI. feje. 361.

»Némelyek kénytelenséget te-
 »remtve szorították seregüket a küz-
 »delemre, úgy, hogy megfosztották
 »a menekülés minden reményétől s
 »csak a győzelemtől remélhették
 »szabadulásukat. Ez a legerősebb és
 »legjobb módja az elzántság feléb-
 »resztésének . . . Sokféle kénytelenség
 »van, de az a legerősebb, mely arra
 »kényszerít, hogy győznöd, vagy hal-
 »nod kell.« *Mach. AdG.* IV.k. 186. 1

3. Diversio.

»Az diversio legmesterségesebb vitészség mindennél: a ki okos-
 »san él avval, nem hibálhat.«¹ Mátyás király ennek is mestere volt.
 Mig Kázmér és Ulászló Boroszló alatt álltak, Mátyás vezérei,
 Szapolyai és Kinizsi, Lengyelországban dűltak; »tudta jól az király,
 »hogy az ilyen kárra és hírre az ellenség el fog menni hazája
 »segítségére, amint hogy nem is hibáza s ez kényszeríté őket békes-
 »séget csinálni.«²

Machiavelli is felhasználja a diversiót hőseinek, a luccai
 Castruccio Castracanicának dicsőítésére. Mikor a firenzeiek Luccát
 ostromolták, Castruccio Toscanába vitte hadát s a szorongatott
 firenzeiek kénytelenek voltak hadaikat Firenze védelmére vissza-
 hívni.³

»Ha az te ellenséged, nagy és
 »félsz mind egyszersmind reád jön:
 »küdd el másfelé az ő országára
 »a te hadadat és így attul félvén,
 »ő is el fogja oszlatni a maga hadát
 »és nem lesz oly erős.« *Zr. Aphor.*
 242. 1.

»Egynémely kapitány megtámad-
 »tatván, nem az ellenség ellen ment,
 »hanem hadát annak országába
 »vivén, kényszerítette, hogy vissza-
 »térjen és saját házáat védje...
 »A ki ezt a diversiót (*diversione*)⁴
 »megpróbálta, gyakran elérte cél-
 »ját... De csak az teheti meg,
 »a kinek országa erősebb, mint az
 »ellenfelé; más különben könnyen
 »beleveszt az ember... A kapitány
 »egyéb teendői közt minden erejével
 »azon legyen, hogy az ellenség ere-
 »jét megosztsa... Erre nézve nincs
 »jobb mód, mint az ellenség orszá-
 »gát megtámadni, hogy ennek védel-
 »mére kényszerülvén sietni, abba-
 »hagyja a háborút.« *Mach. Adg.*
 VI. k. 250., 251., 252., 253. 1.

Nagyon jellemzi Zrinyi rettenthetetlen bátorságát, hogy
 Machiavelli tanítása ellenére, vagyis, hogy a diversiohoz csak az
 folyamodjék, kinek országa erősebben áll, mint ellenfelé: minden
 erővel azon volt, hogy a törököt saját országában támadjuk meg.
 »Hányszor megverték a magyarok a törököket, ... és mind-
 »azonáltal nem jut még senkinek eszébe az ő országokban mélyen
 »bé a hadakozást vinni.«⁶

¹ *Zr. Máty. kir.* 158. 1.

² *Zr. U. o.*

³ *Mach.* VI. köt. Castruccio. 642. 1.

⁴ Zrinyi Tacitus-ból vett idézetében a diversio így van kifejezve: *distra-*
hendo hostii. *Zr. Aphor.* 242. 1.

⁶ *Zr. Disc.* 214. 1.

4. Kockáztatás.

A kénytelenségről mondottakból következik a megfontolatlan kockáztatás elítélése.¹ »Mértékletesen kell a szerencsével élni; elég tized részét az te szándékodnak a szerencsére bízni, a kilencz mind okbul és jóbul legyen.² Bolond az a kapitány, a ki egy cselekedettel, melyet nem distillált meg jól az eszével, örökre elveszti jó hírét-nevét.«³ »Fabius Maximus kész példa rá: mikor nincs elegendő erőd, mikor másképpen harcz nélkül meggyőzheted az ellenséget, miért kell kockára vetni a hadadat?«⁴ Nem szabad tehát a hadat máskor szerencséltetnünk, kockáztatnunk, csak mikor kényszerítettünk.⁵ Vannak kapitányok, a kik semmit az szerencsére nem akarnak bízni, . . . viszont mások mindent szerencséltetnek. Az egyik is, a másik is helytelenül cselekszik.«⁶

»Egy fejedelem, az melynek minden ereje csak az egy hadában »vagyon, . . . ne vesse ezt soha is »szerencsére és ne engedje megharcolni, se ne adja [vakmerő] kapitán kezében.« *Zr. Discurs.* 205 l.

»Ha jó és vitéz hadad vagyon és »rendes, próbálhatsz vélek [még »éjjel is]: ha rossz, rendetlen és szófogadatlan, meg se mutasd magad »vele, mert rosszul jársz.« *Zr. Aphor.* 288. l.

»Ha valami a setéttséggel jön a »te hasznodra, . . . hogy . . . talán »... a föld csínját a te hadad jobban tudja, olyankor próbálhatsz »[még éjjel is és csekély haderővel »is]: egyébiránt ne, mert megcsalod »magadat.« *Zr. Aphor.* 288. l.

A fejedelem vagy fővezér személyének kockáztatására nézve Zrinyi oly elveket fejt ki, a melyeknek megfelelőit Machiavelliben hiába keresnők.

»Bécs megszállásában [Mátyás] . . . felettébb nagy bátorság-

»Hogy egy egész szerencsét és egy »egész haderőt nem szabad kockára vetni. (*Che non si debbe mettere a pericolo tutta la fortuna, e non tutte le forze.*)« *Mach. Disc.* I. a XXIII. fej. czíme.

»Soha se vidd ütközetbe katonáidat, ha előbb nem győzöttél meg róla, hogy félelem nélkül vannak és rendezettek, szófogadók (*senza paura e ordinati*); ne próbálj velük (*nè mai ne farai pruova*), »ha csak nem látod, hogy maguk »is bíznak a győzelemben.« *Mach. AdG.* VII. 290. l.

»Többet ér a katonák vitézsége, »mint nagy száma; többet ér néha »a hely, mint a vitézség.« *Mach. AdG.* 291. l.

¹ L. a. 2. pontban az »ütközet, kénytelenség« első példáját.

² Machiavelli szerint a Szerencse cselekedeteink felének ura. L. VII. fej.

³ *Zr. Aphor.* 313. l.

⁴ *Zr. Aphor.* 283. l. — V. ö. »Jobb az ellenséget éhséggel meggyőzni, mint vassal.« *Mach. AdG.* VII. 290. l.

⁵ *Zr. Discurs.* 200. l.

⁶ *Zr. Discurs.* 204. l.

»gal de még nagyobb veszedelemmel személye szerint forgolódott.
 »... Az ilyen vakmerőség hadi fővezérekben nem kívánatos s
 »nem is dicséretes; egy puskapattanás elrontja életével az egész
 »hadának, s országának szerencsáját.« *Zr. Máty. kir.* 173. l.

»A kapitán vitez és bátor legyen; de ez nem első, sem nem legnagyobb dicsősége és nem illik ezt minden aljas alkalommal próbára vetni. Az ő dicsősége nem a verekedés és vagdalkozás, hanem a seregek igazgatása.« *Zr. Cent.* 357—8. l.

»A seregek hasonlóak az ember testéhez, melynek az ő lelke
 »a generális . . . , ha ez elvesz közülök, a test holt lészen; azért
 »nem kell a kapitánnak minden dologra szerencsélteni magát.« *Zr. Aphor.* 289. l.

»Ebből tanulhat minden [hadvezér], hogy a maga személye
 »szerencséltetése nem dicséret, hanem vétek.« *Zr. Máty. kir.* 174. l.

Vannak Zrinyi szerint is esetek, midőn a hadvezérnek nem szabad a maga személyének kockáztatásától visszariadnia:

»Ha a te vitézeid rettegnek és használhatsz vele, elől kell
 »mennni és nem csak szóval parancsolni, hanem kézzel és exem-
 »plummal biztatni.« *Zr. Aphor.* 323. l.

»Mikor de summa rerum tractáltatik, akkor szükséges, hogy a
 »kapitányok, a magok személyeket feltegyék a játékra, és meghal-
 »janak inkább, hogysem a győzedelmet az ellenség kezében lássak.«
Zr. Disc. 208—9. l.

A hadvezér személyére vonatkozólag tehát Zrinyi a harcz-
 téren tett tapasztalataiból a vitézt és gyávát egyaránt leterítő tüzi
 fegyver használatának terjedéséből levont teljes önálló s a modern
 hadviselésben is érvényeseknek ismert eszméket hirdet.

A vezér kimelésének elve megvolt ugyan már a régiéknél
 is; Zrinyi is hivatkozik egy Plutarchosból vett adomára,¹ továbbá
 Scipionak s egy olasz generálisnak esetére,² a régiak alapján maga
 Machiavelli is a tábor közepére helyezi a fővezér sátorát,³ de azért
 még sem foglalkozik sehol a vezér kimelésének kérdésével. Machiavelli
 ugyanis első sorban Borgia Caesar példáját, a fegyveres hatalom
 útján uralomra vergődő fejedelem érdekeit tartja szeme előtt; az
 ilyen fejedelem hatalmának egyik fontos feltétele a személyes vitéz-
 ség, bátorság,⁴ ezért kockáztatta oly könnyedén életét Mátyás
 király (és később I. Napoleon is). Hozzájárul ehhez még az a körülmény is, hogy Mátyás király és Machiavelli idejében a tüzi fegyver használatára még nagyon fejletlen volt és a személyes vitézség a harcztéren még teljes erejében érvényesült, a mi később, a tüzi-fegyverek tökéletesedése után nagyon megváltozott.

¹ *Zr. Máty. kir.* 173. l.

² *Zr. Centur.* 357. l.

³ *Mach. AdG.* VI. k. 221. lap, a tábor képe.

⁴ »A mi a sereget főképen együtt tartja, az a kapitány tekintélye, a mi csak személyes vitézségből keletkezik (*la quale solamente nasce dalla virtù sua*).« *Mach. AdG.* VI. 255. l.

Zrinyi is elvárja a fővezértől a hősiebátorságot; az ő kapitánya inkább meghal, hogysen a győzedelmet az ellenség kezében lássa, de azért nem fogja személyét minden kicsinyes és aljas alkalomból kockáztatni, mert egy puskapattanás kiolthatja életét és elronthatja egész hadának és országának szerencsáját.

5. Győzelem.

»A győzelem . . . észt, bátorságot, tisztességet és szüvet . . . ad.«¹ Ez tehát a kapitány minden törekvésének pálmája, koronája. Hogy a győzelmet kivívhassák, »szükséges, hogy a sereg, mikor »ellenségre megyen, nem csak jó reménységben legyen a győzelem »felől, hanem igen állhatatossan el is higgye, hogy meggyőzi az »ellenséget«.²

A kapitány minden törekvését, tudását a győzelem kivívásába helyezi; de azért a legjobb, legderekabb kapitány is elvesztheti a csatát, ha a szerencse nem kedvez neki. Így bizonyos, hogy »az ifjak, noha gyakrabban botlanak, mint az öreg hadnagyok, emezeknél gyorsabbak, merészebbek lévén, könnyebben kockáztatnak és így gyakrabban győznek is.«³ Mindazonáltal oly önértetes és alaposan képzett hadvezér, mint Zrinyi is, jobbnak tartja »jó ok és okos ok mellett veszteni, hogy sem bolondsággal nyerni«.⁴ »Minden győzelem jó és nagy, de az mely az mi akaratumk [szerint] és vérontás nélkül meglehet, legjobb és szebb és dicsőségesebb«.⁵ A »vérontás nélkül« kifejezést Rónai Horváth Jenő a jegyzetben így magyarázza: »nagy, vagy fölösleges vérontás nélkül.« Rónai Horváth véleménye az illető aphorismának alapul szolgáló tacitusi idézet folyománya: »*Magna ea victoria, neque cruenta nobis fuit*: Nagy volt az a győzelem s nekünk nem is sok vérünkbe került.« Ha azonban egybevetjük ezt az aphorismát Zrinyinek más helyütt is nyilvánított véleményével, meggyőződünk róla, hogy Rónai Horváth Zrinyi szavait tévesen értelmezi, s hogy a Tacitusból vett idézetek Zrinyinek, épúgy, mint a Liviusból vett idézetek Machiavellinek, csak arra szolgálnak, hogy hadtudományi elveiket ezekhez az ismert pontokhoz fűzzék.

»Minden győzelem hasznos, de	»Jobb az ellenséget éhséggel mint
»leghasznosabb az, a ki kár nélkül	»vassal meggyőzni, mert a győzelem
»esik; az esik pedig kár nélkül,	»sokkal inkább függ a szerencsétől,

¹ Zr. Aphor. 253. l. — V. ö. az Aphor. élen a Tacitusból vett idézetet.

² Zr. Centur. 336. l. — V. ö. »Sohase vidd katonáidat ütközetre, ha előbb nem győzöttél meg róla, hogy . . . remélik, hogy győznek.« Mach. AdG. VII. k. 290. l.

³ Zr. Centur. 352. l. — V. ö. »[A Szerencse] nő lévén, jobban szereti az ifjakat, mert ezek kevesebé aláztatások, sokkal hevesebbek és nagyobb merészéggel parancsolnak neki.« Mach. Princ. XXV. fej. végén.

⁴ Zr. Discurs. 224. l.

⁵ Zr. Aphor. 262. l.

»a kit *fegyver nélkül* vihetsz vég-
»hez; az pedig az éhség és szomju-
»ság.« *Zr. Aphor.* 286. l.

»mint a vitézségtől.« *Mach. Adg.*
VII. 290. l.

A tacitusi idézet, melyhez Zrinyi ez utóbbi aphorismáját fűzi, a következőképen szól: »*Sed nihil aequae, quam sitis, fatigabat*: De semmi se merítette úgy ki, mint a szomjuság.« Látni való tehát, hogy Zrinyi elveinek kulcsát még Tacitusból kiinduló aphorismákban is, Machiavelli tanításaiban kell keresnünk.

Zrinyi önállósága ily esetekben a tétel illusztrálására szolgáló és Machiavellitől rendesen független példákban nyilvánul:

»Monluc azt írja, mikor ő Sici-
»liában a spanyol hadtul ben volt
»zárva, az éhség igen elnyomó-
»totta a népet, és nem vala már
»mód megtartani e várost, hanem
»a haszontalan cselédet, a véneket
»és gyermekeket, betegeket, az asz-
»szonyokat mind ki kellett üzni az
»ellenség kezében . . . De viszont
»másutt a római históriákban ol-
»vastam, hogy a generális, a ki a vá-
»rat megszállotta, nem hagyta ben-
»valókat kimenni, hanem visszaűzte
»őket, hogy annál inkább segítsék
»az élelét elkölteni.« *Zr. Aphor.*
286—7. l.

»Nagy Sándor Leucadiát akar-
»ván bevenni, megostromolta és
»bevette az összes körülötte fekvő
»várakat, azután engedte, hogy az
»innen kiszabadult emberek mind
»Leucadiába meneküljenek és így
»a nagy sokaság rövid idő alatt
»kiéheztessék.« *Mach. Adg.* VII. k.
278. l.

A győzelemmel azonban még nincs befejezve a kapitány és sereg feladata; a győzelemnek gyümölcset is kell szedni, még pedig serényen, különben kárba vészett az egész fáradozás.

»Tudni kell meggyőzni az ellen-
»séget és hasznát venni a győzede-
»lemnek . . . Nem csak maga volt
»Hannibal a ki hasznát nem tudta
»venni a győzelemnek; sokan van-
»nak a mostani időben is, az kik
»megverni, megfutamatni és meg-
»győzni tudják az ellenséget, de a
»győzelemnek gyümölcset nem
»tudják megszedni.« *Zr. Quintus*
Discurs. 212—3.

»Nagy vétek az a győzedelme-
»sekben, hogy meglankadnak . . .
»Hannibál [sem] tudá continuálni e
»győzedelmet.« *Zr. Aphor.* 290. l.

»Ha valaki győz, serényen jár-
»jon a győzelem nyomában; Cae-
»sart és ne Hannibalt kövesse, a
»ki, miután a rómaiakat Cannaenál
»széjjelverte, megállapodván, elveszté
»a római birodalmat. Amaz ellenben
»a győzelem után sohasem pihent
»meg, hanem annál nagyobb hévvel
»és tűzzel követte a széjjelvert ellen-
»séget.« *Mach. Adg.* IV. 174. l.

»A fáradhatatlansággal azt nyeri
 »[a kapitány], hogy az Hannibal
 »vétkébe nem esik, hanem tud élni
 »a győzelemmel.« *Zr. Aphor.*
 293. l.

A megvert sereg üllőzésében, a győzelem gyümölcsének megszedésében ép oly serénynek kell lenni, mint az első diadal kivívásában.

»Kicsin ellenség ellen is, futó
 »ellenség ellen is minden tehetség-
 »geddel harcolj.« *Zr. Aphor.* 253.

»A ki rendetlenül követi a széj-
 »jelvert ellenséget, győztesből legyő-
 »zötté akar válni.« *Mach. AdG.*
 VII. k. 291. l.

XII.

Az »eszesség, találékonyság« következményei.

Előrelátó gondoskodás. — Helyismeret. — Kémek. — A váratlantól és ismeretlentől való félelem eloszlátása. — Az ékesszólás hatalma. — Revelatio. — A baljóslat jóra magyarázása. — Titoktartás. — Asszony. — A zsákmány közös. — A hadnak csak egy vezére legyen. — Zrinyi és Napoleon átvétele közt lévő külömb-ég.

A kedvező alkalom megragadásához mindenekelőtt *eszesség, találékonyság*¹ kell. Mert a kapitánynak nemcsak azt kell látnia, tudnia, a mi saját hadában s az ellenségében történik, vagy történni fog, hanem praeventiv intézkedéssel el kell hárítania az akadályokat saját diadalának útjából és lehetetlenné kell tennie az ellenség boldogulását. Legfőbb kötelessége tehát a kapitánynak az *előrelátó gondoskodás*.

1. Előrelátó gondoskodás.

»Mind tudni kell a kapitánnak
 »az ellenség dolgát, még a gondo-
 »latját is, ha lehet által kell látni.«
Zr. Aphor. 263. l.

»Szükséges az ellenségedre is vi-
 »selsned gondot, mit csinál, mit gon-
 »dol.« *Zr. Aphor.* 319. l.

»Minden két részre kell a kapi-
 »tánnak gondot viselni, mind a
 »hadára, mind az ellenségre.« *Zr.*
Aphor. 319. l.

»Mindenekelőtt ismerni kell az
 »ellenség kapitányát és azokat, kik
 »körülötte vannak; vajjon vakmerő,
 »vagy óvatos, félénk avagy bátor-e.«
Mach. AdG. IV. k. 180. l.

»Semmi sem oly méltó a kapi-
 »tányhoz, minthogy az ellenség szán-
 »dékát előre kitalálta.« *Disc.* III. k.
 a XVIII. fej. czíme.

»Változtass hadi tervet, ha észre-
 »veszed, hogy az ellenség kitalálta.«
Mach. AdG. VII. k. 292. l.

¹ L. X. fej. 1.

»Nem jobb-e mindenekről provideálni, mindenre gondot viselni, mind azokra, kik meglehetnek, mind pedig, kik meg nem lehetnek? Ha más hasznát soha nem vennéd is, mégis az haszna, hogy . . . soha oly casus rád nem jön, kit nem érthetsz és orvosságot nem találsz néki.«¹

A kapitánynak előre kell gondoskodnia seregeinek élelmezéséről, biztonságáról:

»Vigyázz, kapitány, . . . hogy evvel [éhséggel, szomszúsággal] ne kellessék harcolnod, mert vészed nagy kárát.« *Zr. Aphor.* 286. 1.

»Ha az ellenség országában hadal bemensz, mindenről gondoskodjál és arról is, miképpen visszajöhess.« *Zr. Aphor.* 241. 1.

»Mindent, valami az ellenség veszélyére és a tiednek hasznára vagy, meg kell előbb gondolni, hogysem harczra mégyen a kapitány . . . és hogy ezt a kapitány gondviselését a hada is tudja, szükséges.« *Zr. Aphor.* 321. 1.

»Ha a kapitán az ellenség botlásában avagy elégedetlenségében inkább bizik, hogy sem a maga hadának elegendőségében, és aztán jobbnak találja az ellenséget, hogy semmint gondolta volna, bizonyára mindjárt fog lankadni és rettenni magában . . . Azért a ki okos, soha nem megyen úgy az ellenségre, mint roszt, hanem mintha legjobb és vitézebb volna.« *Zr. Centur.* 358. 1.

»A ki nem gondoskodik a szükséges élelemről, fegyver nélkül le van győzve.« *Mach. AdG.* VII. k. 291. 1. (V. ö. még *AdG.* V. k. 204—5. 1. és VII. k. 277. 1.)

»Minden dolgot le lehet győzni a háborúban; ez az egy [az élelmezés hiánya vagy hiányossága] téged győz meg.« *Mach. AdG.* VI. k. 245. 1.

»Jól megértsd: ellenséges országban járván hadaddal, több és nagyobb veszedelemnek vagy kitéve, mint ütközet alkalmával.« *Mach. AdG.* V. könyv. 210. 1.

»A mi az ellenségnek használ, neked árt; a mi neked használ, az ellenségnek árt.« *Mach. AdG.* VII. k. 290. 1.

»Sohse gondold, hogy az ellenség nem ért a dologhoz; sőt inkább, ha csalódástól akarsz megóvni és ha kevesebb veszedelemnek akarsz kitéve lenni, mentől kevésbé óvatos az ellenség, annál inkább kell tőle tartanod.« *Mach. AdG.* IV. k. 209. 1.

¹ *Zr. Aphor.* 285. 1.

»Messze legyen bár az ellenség,
 »bár gondatlan, bár rossz, mind-
 »azokon azért te el ne aludjál, ha-
 »nem úgy vigyázz, úgy gondolkod-
 »jál, mintha legjobb, vitézebb és leg-
 »gondosabb ellenséged volna . . .
 »Ha békeség és félelem nélkül való
 »időben az te hadad nem istrázsál,
 »nem vigyáz, nem fárad, vajmi
 »nehéznek fog tetszeni neki, mikor
 »a háborúságos és félelmes idő el-
 »jön; minden dolog újnak és szo-
 »katlannak tetszik néki.« *Zr. Aphor.*
 238—9. 1.

»Az ostrom alatt lévőök gondo-
 »sában örködjenek, midőn az ellen-
 »ség elhúzódott, mint mikor közel
 »van. És jobban kell vigyázni
 »azokra a helyekre, melyekről az a
 »vélemény, hogy kevésbé támadha-
 »tók.« *Mach. AdG.* VII. k. 283. 1.

»Az új és hirtelen dolgok rémü-
 »letbe ejtik a hadat.« *Mach. AdG.*
 VII. 291. 1.

2. Helyismeret.

A seregről való előrelátó gondoskodás elve azt parancsolja, hogy a kapitány alaposan ismerje a vidéket, melyen hadával átvonul, a hol tábort üt, vagy a hol meg akar ütközni.

»Az mely kapitány az földnek
 »a csinyját nem tudja, keveset viszen
 »végben a maga szándékában.« *Zr.*
Aphor. 297. 1.

»Szükséges egy hadviselő ember-
 »nek ismerni a föld csinyját, . . .
 »minden árkot, erdőt, passust. . . .
 »De mivel egy ember az egész
 »világnak situsát nem esmérheti meg
 »és nem tudhatja, szükséges, hogy
 »oly embereket tartson maga mellett,
 »a kik ott a tájat tudják . . . Más
 »az: szükséges, hogy jó feje legyen
 »a hadviselőnek arra, hogy miként
 »meglátja a helyt, megismerje az ő
 »mivoltát, és tudja alkalmaztatni a
 »maga hasznára . . . Az ilyen tu-
 »dománt nem elég theoretice tudni,
 »hanem practice; azt pedig legin-
 »kább a vadászatokban tanulhatni
 »meg. Vide in Cyro politico. Cyrus
 »ír Xenophon, hogy a vadásza-
 »tokban mindent tanult, és minden-
 »kor discurlált a helyekről: ha itt
 »ellenség volna, mint kellene megke-

»Ellenséges földön járván, első
 »feladata a kapitánynak, hogy a
 »vidék leírása és térképe meglegyen
 »nála, úgy hogy ismerje a hely-
 »ségeket, ezek számát, egymástól
 »való távolságát, az utakat, hegye-
 »ket, folyókat és mocsarakat és
 »minden tulajdonságukat. És hogy
 »ezt tudja, szükséges, hogy külön-
 »külön és különböző módon oly
 »emberek legyenek mellette, kik is-
 »merik azt a vidéket és szorgal-
 »masan kérdezzesse őket, vesse egybe
 »beszédjüket és az egybevetés ered-
 »ménye után induljon.« *Mach. AdG.*
 V. könyv. 210. 1.

»Ha valamely vidéket alaposan
 »megismert, könnyen megismeri az
 »új tájékat is, mert egy-egy vidék
 »és részei közt mindig van valamely
 »hasonlatosság, úgy hogy egyiknek
 »ismeretéből könnyen átmegy a
 »másiknak megismerésére.« *Mach.*
Disc. III. könyv. XXXIX. fej.¹
 566. 1.

¹ A fejezet czíme: »*Che un Capitano debbe esser conoscitore de i siti:*
 Hogy a kapitánynak helyismerőnek kell lennie (ismernie kell a situsokat).«

»rűlni, s mint lesre venni, etc.« *Zr. Aphor.* 246—7. l.

»És minthogy minden tudományhoz, ha valaki tökéletesen akarja tudni, gyakorlat kell, ez különösen nagy gyakorlást kíván. Ezt a gyakorlatot, vagyis különös ismeretet inkább vadászat mint más gyakorlás útján sajátíthatni el . . . És Xenophon Cyrus életében megmutatja, hogy Cyrus, midőn Armenia királyát megtámadta, a teendőket a harcztéren kiosztván, figyelmeztette tisztjeit, hogy ez nem egyéb, mint egyike azon vadászatoknak, melyekben vele együtt gyakran résztvettek . . .« *Mach. Disc.* III. könyv. XXXIX. fejt. 565. l.

»A fejedelem béke idején járjon vadászni, mert ezzel egy-egy vidék alakulásával ismerkedik meg, a minek más vidékeken is hasznát veheti. Philopomenesről, az achaiok fejedelméről egyéb dicséretre méltó tulajdonságai közt azt mondják az írók, hogy béke idején is mindig úgy gondolkozott, mintha háborúban lenne s ha barátaival a szabadban volt, gyakran megállott és vitázni kezdett velük: »Ha az ellenség ezen dombon állna, mi pedig itt állnánk seregünkkel, melyikünk volna előnyben? Hogy kellene rendben ellenük menni? Ha visszavonulnának, hogy kellene őket követnünk? . . .« *Mach. Pr.* XIV. fejt. 76—77. l.

Zrinyi tehát itt Machiavelli három művéből, az *Arte della Guerrá*-ból, a *Discorsi*-ből s a *Principé*-ből merít, vagyis kiveszi mindenünne az, a mi leglényegesebb, legjellemzőbb és aphorismájában egygyé forrasztja.

3. Kémek.

»Mind tudni kell a kapitánnak az ellenség dolgát, még a gondolatját is ha lehet által kell látni; . . . ez pedig kémek által és rabok által lesz meg.«¹ »Nincsen költség, nincsen adomány hasznosabb, mint a kémekre való.«²

¹ *Zr. Aphor.* 263. l.

² *U. o.* 240—241. l.

Az Áfumban Zrinyi a »jó, szorgalmatos kémeket« dicséri, a kiknek segítségével a generális megtudhatja a török minden mozgását.¹ De azért a kémek hireivel szemben mégis óvatos legyen a kapitány.

»Semmi úttal meg ne induljon
»a hadnagy csak egy kémnek biz-
»tatására és információjára; . . .
»hanem . . . azon legyen, . . .
»hogy más helyekről való hírei is
»legyenek, a kik ha egyeznek a
»kém relatiójával, úgy indulhat meg
»oztán azokon.« *Zr. Centur.* 355. l.

»[A kapitány] szorgalmasan kér-
»dezgesse [a hradó embereket],
»vesse egybe beszédjüket és az
»egybevetés eredménye után indul-
»jon.« *Mach. AdG. V.* könyv. 210. l.

Különösen a renegátokban, a pribékekben ne bizzék. Legyen ugyan rajta a kapitány, hogy az ellenség hadnagyi közül valami híres ember hozzá pártoljon, mert így megtudja az ellenségnek terveit, hadi állapotát, de ne feledje, hogy sok gonosz történt már a pribékektől. »Azt mondja az olasz: *Fidarsi è bene, non fidarsi è meglio*: jó hinni, de nem hinni még jobb.«²

»Nem elég azt mondani: hogy
»nem félek tőle, mert szépen szól,
»esküszik, és az ellenségnél nagy
»vétket tett . . . : ez mind mester-
»ség lehet az te fejedre, és a tied
»veszélyére. De ha ugyan nem volna
»is, nem mehet-e ő vissza az ellen-
»ségedhez, ha az te károdal és
»talán szintén a te véreddel lemossa
»az előbbeni vétkét?« *Zr. Aphor.*
245. l.

»Meg kell gondolni, mily hiú a
»hazátlank szava és ígérete. Mert
»a mi szavukat illeti, megfonto-
»landó, hogy a te segítséged nél-
»kül is visszatérhetnek hazájokban
»és akkor elhagynak és máshoz
»csatlakoznak adott szavuk ellenére
»is. A mi pedig hazug ígéreteiket
»és reménykedésüket illeti, megfon-
»tolandó, hogy oly erős bennük a
»hazájukba való visszatérhetés vá-
»gya, hogy sok hamis dolgot való-
»nak vélnek, sokat pedig maguktól
»toldanak hozzá.« *Mach. Disc. II.*
könyv. XXXI. fej.³ 383. l.«

Erre a pontra nézve, mint látjuk, Zrinyi megokolása sokkal alaposabb és találóbb, mint a Machiavellié.

4. A váratlantól és ismeretlentől való félelem.

»A hír a hadakozásban nagy momentum;⁴ néha a hamis
»hír rettenéseket csinál a táborban, néha magok között is a hadak
»között támad a hír, semmi bizonyos eredet. Ne ereszsze a had-

¹ *Zr. Tör. Af.* 114. l.

² *Zr. Aphor.* 245. l.

³ A fejezet címe: »*Quanto sia pericoloso credere a gli sbanditi*: Hogy mily veszedelemes dolog a számkivetetteknek hinni.«

⁴ *Mach. Disc. III.* könyve XIV. fej.-ének bekezdése: »*Di quanto m o-*

»viselő ember füle mellett hivságossan menni akármely hírt is, se
»hamissat, se igazat.«¹ »Az első hírek mindenkor rettenetesek és
»igen távol járnak az igaztúl; azért . . . ne resolválja magát [a
»kapitány] az első hírre.«²

»A hír rendesen nagyítja az el-
»lenség számát, erejét, úgy, hogy
»hadad ijedezik tőle. Meg kell te-
»hát mutatni a seregnek, hogy
»hamis az, a mit az ellenség felől
»hirdetnek. Azt pedig megcseleked-
»heted, ha apró csatákkal gyakorta
»fárasztani fogod, és közel jössz
»sokszor az ellenséghez; mert így
»mikor gyakorta látja a vitéz az
»ellenséget, jobban megismerheti,
»hogy hamis hír van felőle és hogy
»nem olyan vitéz, az mint hirdetik.«
*Zr. Aphor. 273. l.*³

»Az új és váratlan dolgok meg-
»rémítik a sereget; a megszokott és
»lassu dolgokat ellenben kevésre
»becsülik; ezért apró csatározások-
»kal szoktasd hozzá seregedet az
»új ellenséghez; hadd ismerje meg,
»mielőtt döntő ütközetre mégy vele.«
Mach. AdG. VII. könyv. 291. l.

»Az okos kapitány, ha új és
»nagyhirű ellenségre vezet hadát,
»a döntő ütközet előtt könnyű csa-
»tározásokban mérkőzteti katonáit
»az ellenséggel, hogy közelebből
»megismervén őket és hadakozásuk
»módját, katonái levetkezzék azt a
»nagy félelmet, melyet az ellenség
»híre-neve támasztott bennük.«
*Mach. Disc. III. könyv. XXXVII.
fej. 558. l.*

»A hirtelen történetek és váratlan veszedelmek megszedítik
»azoknak is a szíveket, a kik legvitézebbek, ugyanynira, hogy nem
»látják, hogy mit kell hirtelenséggel cselekedni.«⁴ Ezért jó a sereg-
nek szigorú figyelemben való nevelése, mert mennél rendezettebb
a had, annál kevésbé van ily váratlan veszedelmeknek kitéve.

»Minden ujság, minden történet
». . . a harcban nagy változást
»csinál; egy szó, az kit jól nem
»érthetnek a vitézek, nagy zenebo-
»nát szerezhet és veszedelmet. Volt
»immár oly dolog is, hogy a vár-
»nak belső kapuját rontották volna
»a vitézek, de a szorosságtól hogy
»nem férhetett hozzá a ki rontotta,
»kiáltott a társainak: *hátrább áll-
»jatok*, ebből oly kiáltás támadt,

»Mily jelentősége van ütközet-
»ben, csatában valamely váratlan
»eseménynek, látványnak vagy a
»mit váratlanul hallanak, sok eset-
»ből kiviláglik . . . Én itt csak
»egy, napjainkban történt ismeretes
»példát akarok felhozni. Néhány
»évvel ezelőtt Perugia városa két
»pártra volt szakadva. Az egyik
»uralkodott, a másik számkivetésben
»élt. Ezek, barátaik segítségével

»*mento sia ne' conflitti e nelle zuffe un nuovo accidente che nasca*: Hogy
»mily jelentősége van ütközetben, csatában valamely váratlan eseménynek . . .«

¹ *Zr., Máty. kir. 146—7. l.*

² *Zr. Centur. 348—9. l.*

³ Ugyanaz rövidebben a 10. Centuriában is megvan. *Zr. 344. l.*

⁴ *Zr. Centur. 360. l.*

»hogyminnyájan hátrát kiáltának
 »és futni kezdenek. Azért az ilyen
 »ujságoktól oltalmazkodni is kell,
 »élni is tudni kell velek.« *Zr. Centur.* 339. l.

»sereget gyűjtván, egy éjjel észre-
 »véltlenül behatoltak a városba s
 »már azon voltak, hogy a főteret
 »is elfoglalják. Minthogy azonban
 »abban a városban minden utca
 »vége lánczczal volt elzárva, az
 »ostromlók élén egy vasbuzogányos
 »ember haladt, ki a buzogánnyal
 »a lánczot ketté törte, hogy a lova-
 »sok rajta átmeheessenek. Már csak
 »a főteret elzáró lánczot kellett át-
 »törni. Ekkor az álmukból felriadó
 »városiak »fegyverre« kiáltásának
 »zaja közben a buzogányost mö-
 »götte jövő ostromló társai annyira
 »előreszorították, hogy nem bírván
 »karját az ütéshez jól felemelni,
 »valaki, hogy a buzogányos jobban
 »forgathassa karját, azt mondta a
 »mellette állóknak: *eredjetelek hát-
 »rább!* Ez a szó mind tovább
 »adódva, mondván: *hátra! hátra!*
 »oly eszeveszetten megfutamította
 »a hátul állókat, sorban aztán a
 »többi is, hogy önmaguk verték
 »széjjel seregüket és ily csekély
 »véletlen következtében a számki-
 »vetettek terve dugába dőlt.« *Mach.*
Disc. III. könyv. XIV. fejt.¹ 475
 és 476. l.

Zrinyi ugyanazon fejezet
 hivatkozik. Ez is Machiavelliből
 idézett fejezet végéről:

»Tehát okossan kell cselekednünk
 »az ilyen ujságokkal, hogy vesze-
 »delmünkre ne forduljanak, és hogy
 »úgy ne járjunk, miként Fidenátu-
 »sok, az kik ők is éjjel tűzzel men-
 »tek vala rómaiakra, de mikor a
 »római consul észbenvette vala az
 »csalárdságot, kiáltani kezdé nekik:
 »*Suis flammis delete Fidenates,*
 »*quas vestris beneficiis placare non*
 »*potuistis.*« *Zr. Centur.* 339. l.

»A fidenaebeliek (*Fidenati*), hogy
 »a római sereget rémületbe ejtsék,
 »elrendelték, hogy a csata hevében
 »Fidenaeből egy csapat jöjjön ki
 »lándzsára erősített tűzzel... [Az ily
 »cselt azonban], ha valami fogyaté-
 »kosság van benne, a mint közelér,
 »rögtön leleplezik s aztán a csel nem
 »hasznodra, hanem károdra szolgál
 »... A rómaiakat kezdetben kissé
 »megzavarta a csel, de midőn a dic-

¹ A fejezet címe: »Mily hatásuk van csata közben az új találmányok-
 nak és váratlan szókknak.«

»tator odajött és kiáltozni kezdett,
 »hogy nem szégyenlik-e magukat,
 »hogy a füsttől úgy futnak, mint
 »a méhek, és kiáltá: *Suis flam-*
»mis delete Fidenas, quas ve-
»stris beneficiis placare non potui-
»stis, ekkor a találmány a fidenae-
 »beliekre haszontalanná vált és el-
 »vesztették a csatát.« *Mach. Disc.*
 III. könyv, XIV. fej. 479. l.

Ijedt népet nem szabad addig újabb szerencsének exponálni, míg valami úton-módon fel nem bátorítottad, vagy meg nem nyugtattad őket. Machiavelli az *Arte della Guerra* negyedik könyvében részletesen szól azon módokról, miként lehet az ijedt hadat újra felbátorítani. Zrinyi ily esetekben legjobb eszköznek a kapitány személyes bátorságát, vitézségét tartja. »Ha a te vitézid rettegnek »és használhatsz vele, elől kell menni, és nem csak szóval paran- »csolni, hanem kézzel és exemplummal biztatni.«¹

A példaadás mellett szükséges, hogy a kapitány szavai ere- jével is tudjon vitézeire hatni: »A megvert, . . . ijedt népet nem »kell ismét újabb szerencsének exponálni, hanem először eloquen- »tiával és maga példájával azaz frissességével biztatni, azután azon »igyekezni, hogy valami kárt tehet az ellenségnek, ha nem nagyot »is, csak mégis édesedjék néki a te néped és felejtse el a félelmet.«²

»Semmi mesterség, semmi hata-
 »lom ugyan az emberek kedvét
 »és akaratját nem forgathatja, mint
 »a kapitánnak okos biztató szava
 »... Istennek nagy ajándékja az,
 »hogy mi az mi kívánságunkat
 »és akaratunkat nem csak közöl-
 »hetjük másokkal, hanem arra is
 »erőtethetjük másokat és kényszerit-
 »hetjük. De ez az eloquentia olyan,
 »hogy [bizonyos] dispositio [kell
 »hozzá].« *Zr. Aphor.* 259—260. l.

»Könnyű dolog keveseket rábe-
 »szélni valamire, vagy lebeszélni
 »valamiről, mert itt latba vetheted
 »tekintélyedet és hatalmat; de
 »valamely sokaságot a közjőval,
 »vagy a te véleményeddel ellenkező
 »felfogástól eltántorítani, már sokkal
 »nehezebb dolog, mert ez csak a
 »szó segítségével történhetik, még
 »pedig úgy, hogy szavadat min-
 »denki hallja. Ezért szükséges,
 »hogy a kiváló kapitányok szóno-
 »kok legyenek; mert ha valaki
 »nem képes az egész sereghez szólni,
 »nehezen művelhet jó dolgot.« *Mach.*
AdG. IV. könyv, 184. l.

Mily nagy jelentőséget tulajdonít mind Zrinyi, mind Machia- velli az ékesszólás hatalmának, mutatja az a körülmény, hogy Machiavelli ennek kedvéért (nála szokatlan) hosszú latin idézetet

¹ *Zr. Aphor.* 323. l.

² *U. o.* 307. l.

vesz át Liviusból, Zrinyi pedig az ő nyomán szintén átveszi az egész beszédet:

»De kicsodásnak kell lenni annak
 »a hadnagynak, a kinek vitézségé-
 »ben bizhassék egy had, igen szé-
 »pen megmutatja Livius, mikor
 »Valerius Corvinus képében így
 »mond a vitézeknek a harcz előtt:
 »*Tum etiam intus, cuius ductu*
 »*auspicioque ineunda pugna sit,*
 »*utrum qui audiendus; dumtaxat*
 »*magnificus adhortator sit verbis*
 »*tantum ferox, operum militarium*
 »*expers, an qui et ipse talia*
 »*tractare, procedere ante signa,*
 »*versari media in mole pugnae*
 »*sciat. Facta mea non dicta vos*
 »*milites sequi volo, nec disciplinam*
 »*modo, sed exemplum etiam a me*
 »*petere, qui hac dextra mihi tres*
 »*consulatus, summamque laudem*
 »*peperi.* Az ilyen hadnagyban biz-
 »hatik egy had, és nem akármine-
 »műben, az a kinek hite, jó híre,
 »neve és authoritása vagyon.« Zr.
Centur. 337. 1.

»Milyen legyen a hadnagy,
 »kiben serege bizhatik.

»Valerius Corvinus serege a ró-
 »maiak új ellenségével, a samni-
 »tákkal állott szemben, a miért is
 »a sereg biztosítása kedvéért s hogy
 »az ellenséget megismerjék, a kapi-
 »tány egy némely könnyű csatá-
 »rozást vitetett velük véghez; de
 »ezt nem gondolva elegendőnek, a
 »döntő ütközet előtt szólni kívánt
 »seregéhez. . . . A hol azon sza-
 »vakból, melyeket Livius a szájába
 »ad, megláthatjuk, milyen legyen
 »az a hadnagy, kiben serege biz-
 »hatik; ezek a szók a következők:
 »*Tum etiam intus, cuius ductu*
 »*auspicioque ineunda pugna sit:*
 »*utrum qui audiendus, dumtaxat*
 »*magnificus adhortator sit, verbis*
 »*tantum ferox, operum milita-*
 »*rium expers, an qui et ipse tela*
 »*tractare, procedere ante signa,*
 »*versari media in mole pugnae*
 »*sciat. Facta mea, non dicta vos*
 »*milites sequi volo, nec discipli-*
 »*nam modo, sed exemplum etiam*
 »*a me petere, qui hac dextra mihi*
 »*tres consulatus, summamque lau-*
 »*dem peperit.* A mely szavakból,
 »ha jól megfontolja őket, mindenki
 »megtanulhatja, hogyan kell csele-
 »kednie annak, ki kapitányi méltó-
 »ságát meg akarja tartani.« *Mach.*
Disc. III. könyv. XXXVIII. fej.
 562—3. 1.

Néha, különösen nagy események megtörténte előtt vagy után csodálatos, emberi véges észszel fel nem fogható dolgok történnek, melyek könnyen megzavarhatják a kapitány vagy a sereg nyugalmát.

»Sokszor csodálkoztam magam-
 »ban a históriák olvasásában, hon-
 »nan lehet az, hogy néha nagy

»Honnan lehet, nem tudom, de
 »világosan látható régi és modern
 »példákból, hogy sohasem történt

»történeteket az emberek és község
 »közönségesen elébb tudják meg,
 »hogyszem történnek jóval is. Római
 »historicusok azt írják, hogy az
 »nap, a mely nap Perseus ellen azt
 »a nagy győzelmet nyerének, Ró-
 »mában híre lón közönségesen, ho-
 »lott messzebb volt husz ezer sta-
 »diumnál . . . Mi okokból legye-
 »nek ezek, senki sem tudja . . .
 »Igy Mátyás királynak is választá-
 »sát elébb vigadták meg, hogyszem
 »lett. Talám a magyarországi genius,
 »a ki akkor hatalmasabb volt a
 »többinél, valamely láttat által hir-
 »dettette ki az emberekkel.« *Zr.*
Máty. kir. 139—140. l.

»valamely fontos esemény valamely
 »városban vagy tartományban, hogy
 »jósok, csodák, revelatio vagy más
 »égi jelek meg ne jövendőlték volna
 . . . [Machiavelli is példákat idéz,
 de ezek nem azonosak a Zrinyiéi-
 vel.] . . . »Lehetséges, hogy ez a
 »levegő, mint némely bölcsező is
 »állítja, telve van értelmes lények-
 »kel, a kik természeti erejüknel
 »fogva előre látván a jövendőket,
 »ily jelekkel figyelmeztetik a sze-
 »gény embereket, hogy védhessék
 »magukat a bekövetkezendők ellen.«
Mach. Disc. I. könyv, LVI. fej.
 207—209. l.

Machiavelli, valamint Gucciardni is, a légművet betöltő szelle-
 mekben hisznek. Ezek közvetítik és teszik lehetővé a revelatiót.
 Zrinyi kijelenti, hogy nem hisz sem álomban, sem modern csudák-
 ban, de nem tagadhatja, hogy van a természetben valami, a
 mit sem a theologia, sem a philosophia nem képes megfejtani.
 A Machiavelli légbeli szellemei nála genius alakot öltenek: »Egy-
 »néhány nappal [Mátyás halála után] — mondja Zrinyi — meg-
 »éke Bécs városa, mint Turnus veszedelme után Ardea. Talám
 »ennek a királynak nagy geniusa nem szenvedhette az ő halálát
 »valami boszú nélkül.«¹

»Minekünk, kik keresztyének va-
 »gyunk, nem szabad az álomnak
 »hinnünk; méltán is, mert sokszor
 »az álom minket gonoszra vezérelne,
 »és az Isten imádásátul is elvonna
 ». . . Mindazonáltal száz példát
 »láttam az álom jövendőjének és
 »más csudáknak, a melyek mikép-
 »pen legyenek, én azt nem tudom.«
Zr. Aphor. 250—251. l.

»Ezek a dolgok [baljóslatú ese-
 »mények értelmezése] napjainkban
 »nem fordulnak elő, mert egyrészt
 »ről a mi embereink már nem oly
 »babonásak, másrésztől vallásunk el-
 »távoztat tőlünk hasonló vélemény-
 »nyeket.« *Mach. AdG.* VI. könyv,
 256. l.

»Bármiképen legyen is azonban
 »a dolog, látjuk, hogy így van,
 »hogy ugyanis . . . [nagy] esemé-
 »nyek után mindig rendkívüli és
 »új dolgok történnek az illető vidé-
 »ken. *Mach. Disc.* I. könyv, LVI.
 fej. 209. l.

De azért »nem kell megjedni sem az álomtúl sem más
 jeltúl. Az eszes kapitány jóra magyarázhatja és elhitetheti a vité-

¹ *Zr. Máty. kir.* 181. l.

zekkel, hogy jót jelent.«¹ Machiavelli szerint is úgy kell cselekedni, mint a régi híres kapitányok, vagyis az ily jeleket saját javukra kell értelmezni.²

»Mert hallgatok ama köz profétákról, a kik mind török, s mind keresztýén nyelveken forgatnak, hogy közel vagy az török hitnek romlása: azok nekem kevés impulst adnak, jóllehet Julius császár annak is hasznát vette volna.«
Zr. Discur 215. l.

»A régi kapitányok, mihelyt ilyes [baljóslatú] dolog történt, vagy kimutatták az okát, természetes okára vezetvén vissza, vagy saját javukra értelmezték. Caesar, midőn Afrikába ment, a száraz földre lépven, így szólt: Afrika, elfoglaltalak!« *Mach. AdG.* VI. k. 255—6. l.

5. Titoktartás.

»Nagy dolog a titok, és szükséges a kapitánnak; ennélkül soha semmit véghez nem viszen emberül.«³

»Egy kapitány . . . ne induljon meg az alattavalóinak zugolódásán, ne adja okát nekik a maga cselekedeteinek vagy szándékának, tartsa magában, mert ha kimondja, hitemre, elromol és szégyent vall.«
Zr. Aphor. 277. l.

»Mindenekelőtt úgy cselekedjék [a kapitány], hogy serege ne tudja, mily hadműveletre vezet; mert nincs hasznosabb dolog a háborúban, mint hallgatni a felől, a mit az ember cselekedni kíván.« *Mach. AdG.* 210—211. l.

Nagyon szép Zrinyinek a titokról szóló fejtegetése.⁴ Alaposan részletezi, hogyan lehet az emberből a titkot kivenni: részegség, bosszuság, nyereségvágy, félelem, titkolódzó magaviselete, cselekedetei, tagadása és különösen az asszony árulói lehetnek. »Ne közzöld asszonyemberrel titkodat. Nincsen gonosz, a mely az asszontul nem jön.«⁵

»Kapitányok titkosok legyetek, féljete a titkoknak elvesztésétől, látjátok, hogy magatok szájában is alig maradhat a titok, verődik hogy kimenjen mint a must, tehát hogy bizhatjátok azt sok emberre? Az ingétől is félt, volt oly kapitány, ti pedig miért akarjátok sok ember szájában tenni?« *Zr. Aphor.* 282. l.

»Cselekedeteidet és terveidet titokban tartani mindig nagyon hasznos volt. Miért is Metellus, midőn seregével Hispániában volt és valaki azt kérdezte tőle, mit szándékozik másnap cselekedni, azt felelte, hogy ha az inge tudná, elégetné.« *Mach. AdG.* VI. könyv. 249. l.

¹ *Zr. Aphor.* 301. l.

² *Mach. AdG.* VI. könyv, 256. l.

³ *Zr. Aphor.* 275. l.

⁴ *U. o.* 275—282. l.

⁵ *Zr. Aphor.* 282. l. — V. ö. *Mach. Disc.* III. könyv, XXVI. fej. címe:

»Az asszonyok miatt tönkre jut az állam.« De Mach. nem a titoktartásról szól, hanem a nők miatt támadó háborúságokról.

»Nem titok az, a kit sok ember
tud.« *Zr. Aphor.* 282. 1.

»Az a legjobb haditerv, mely az
ellenség elől rejtve marad, míg
végre nem hajtottad.« *Mach. AdG.*
VII. könyv, 290. 1.

»Az ellenség ne tudja, hogy ren-
dezded sereged.« *Mach. u. o.* 292. 1.

6. A zsákmány közös.

A zsákmány közös legyen és ne azé, a ki megkaparította.

»Hiszem nyomorúság az, hogy a
... győzedelmet az üdétlen préda-
kapdozással kelljen elveszteni...
»De tudjátok mitül történik ez a
»prédára esés, ti kapitányok, és
»micsoda az orvossága? Attól esik,
»hogy az nyereséget egyiránt nem
»osztjátok, hanem a ki mit kaphat,
»övéje: maga ez nem igazság...
»Ihon az orvosság: ha látják a te
»vitézid, hogy héjában kapdoznak,
»elő kell adni és egyiránt oszlik:
»utánna megy az ellenségnek és nem
»a prédának.« *Zr. Aphor.* 249—
250. 1.

»Prédát azért ne hagyj a vité-
»zidnek, míg az ellenséget végig
»meg nem verted... Ne részeses-
»kezdjék az hadad. Tudod-e *Tomyris*
»királynéasszony miképpen veré meg
»Cyrust? sok bort és eleséget hozata
»a maga táborában, azután mintha
»futna mind elhagyá; neki esék az
»az ellenség a prédának, vendégség-
»nek, részségnek, elannyira, hogy
»a királyné mikor neki mene is a
»hadával, nem oltalmazhatták mago-
»kat, hanem mind levágák őket,
»ugyannyira, hogy csak egy sem
»szaladott el a veszedelemből, a ki
»hírt vihetett volna. Magának Cyrus-
»nak fejté vététe a királyné és egy
»kád vérbe vetteté, ily szókkal: *Satia*
»te sanguine...« *Zr. Aphor.* 284. 1.

»Mai napság nem tartják számon
a zsákmányt, hanem az egészet a
katonák tetszésére bízzák. Ebből
két igen nagy rendetlenség támad;
egyik az, hogy a győztes állam
vagy vezér nem gazdagszik, másik,
hogy a katona inkább a zsákmányra
vágynak és kevésbé ügyel a paran-
csok végrehajtására; már pedig
többször említettem már, hogy a zsák-
mány után való kapdosás vesztesé-
tette a győztest. A rómaiaknál el
volt rendelve, hogy ez egész zsák-
mány az államé (*appartenesse al*
pubblico) és hogy az osztja szét,
a mint neki tetszik.« *Mach. AdG.*
V. könyv, 206. 1.

»Sokan úgy győzték meg az ellen-
»séget, hogy alkalmat adtak neki
»a szertelen evésre, ivásra, még pedig
»úgy, hogy félelmet tetetve, a bor-
»ral és marhával tele tábort ott hagy-
»ták, a mivel az ellenség a termé-
»zeti szükségen is túl jóllakván, meg-
»támadták és nagy kárával meg-
»győzték. Így bánt el *Tamyris*
»Cyrussal és Tiberius Grachus a
»spanyolokkal.« *Mach. AdG.* VI.
könyv, 257. 1.

Ez utóbbi példából, látva, hogy Zrinyi részletesebben beszéli

el az esetet, mint Machiavelli, azt a meggyőződést merítjük, hogy Zrínyi ily esetekben Machiavelli műveinek hatása alatt, de nem Machiavelliből írja le tanításait.

7. A hadnak csak egy vezére legyen.

»Égen két nap, egy országon két király, egy hegyben két »oroszlán, egy hadban két kapitány nem lehet; mindjárt romlik az »a had, a hol kettő vagyon; az irigység nem engedi nekik egyet- »érteni, az észnek külömbisége nem hagy egyet parancsolni.«¹

Zrínyinek legszebb vállalatait — mondja Horváth — a többfejű vezérlés hiúsította meg. A téli hadjáratban az összeférhetetlen Hohenlohe volt társa, Kanizsánál ugyanez s még azonfelül Strozzi.² Nem csoda, hogy elvül állította fel, hogy egy hadban csak egy vezér legyen.

Ugyancsak Rónai Horváth megemlíti, hogy ezt a fontos elvet Napoleon is vallotta s ekképen fejezte ki: »Egy közepszerű vezér »még mindig jobb, mint két jó.«

Ha már most egybevetjük e két idézettel azt, hogy Machiavelli az *Arte della Guerra* I. könyvének 24. lapján kifejti, hogy »a jól »rendezett államok csakis a hadsereg vezetésére nézve adhatnak »absolut hatalmat királyuknak, mert itt gyors elhatározásra és »ezért csak egyetlen egy parancsolóra van szükség« s hogy Machiavelli *Discorsi*-ja III. könyvének XV. fejezete arról szól, hogy »csak egy és ne több feje legyen a hadnak«³: könnyen beláthatjuk, hogy a Machiavelli véleménye befolyással volt mind Zrínyire, mint Napoleonra; azzal a különbséggel azonban, hogy Zrínyi csak az elvet veszi át és ezt egészen önálló módon, az ő sajátos képes nyelven juttatja kifejezésre, Napoleon ellenben az egész gondolatot és alakzatot is Machiavellitől kölcsönözte. A *Discorsi* fentebb idézet fejezete ugyanis így végződik: »è meglio mandare in una »espedizione un uomo solo di comunale prudenza, che duoi »valentissimi uomini insieme con la medesima autorità: jobb »a hadjáratba egy közönséges eszű embert küldeni, mint két »kiválóan derék embert együtt ugyanazzal a hatalommal.«

XIII.

A »serénység, vitézség, bátorság« következményei.

Hírnév. — Kegyelmesség és szigorúság. — Törvénytisztlet. — Becsület. — Vakmerőség, visszavonulás, hősies halál.

1. Hírnév.

»Azon légy, vitéz nevet szerezz magadnak, könnyebben munkálkodhatol . . . azután;«⁴ mert »a kit egyszer hirdetni kezd ez

¹ Zr. Aphor. 301. l.

² Rónai Horváth Jenő, *Zrínyi Hadtud. Munkái*. 334. l.

³ A fejezei címe: »Come uno, e non molti siano preposti ad uno esercito, »e come i più comandatori offendono: Hogy csak egy és ne több feje legyen a hadnak, mert több pa ancsoło egymásba ütközik.«

⁴ Zr. Aphor. 236. l.

»világ, hogy vitéz avagy vitéztelen, ugyan sokáig rajta marad az
»a név, bár érdemtelenül.«¹ »Szükséges azért . . . elsőben is jó
»hírt nyerni, azután minden erővel megtartani, végre ha megcsor-
»bul szerencsétlenül, azon lenni, hogy helyére hozza.«²

»Ha az ellenség te felőled és ha-
»dad felől sokat tart, nagy grádics-
»csal feljebb az a te dolgod. *Zr. Aph.* 237. l.

»Azon légy, hogy első próbád
»híres legyen, azután könnyebb hírt
»megtartani. *Zr. Aphor.* 296. l.

»Kapitán, azon légy, hogy a híre-
»det neveld, minden mesterségeddel,
»hadd jöjjön felőled rettenetes hír
»az ellenség fülében. *Zr. Aphor.*
273. l.

»Igazán hatalmas államok és feje-
»delmek nem pénzen veszik, hanem
»vitézségükkel és hatalmuk hírével
»szerzik a barátságot. *Mach. Disc.*
II. könyv, a XXX. fej. címe.

»Mindenekelőtt azon legyen a feje-
»delem, hogy minden tettében nagy
»és kiváló voltának híre terjedjen
»felőle. *Mach. Princ.* XXI. fej. 284. l.

2. Kegyelmesség és szigorúság.

A királyokban semminemű mesterség . . . nem oly szükséges,
»mint bene imperare, jól parancsolni: ha ezt a mesterséget tudja,
»mindent tud. Így a hadi generalisokban is ez a mesterség elegendő,
»ha semmit többet nem tudnak is.«³

A parancsoláshoz szükséges, hogy a fejedelem tudja, mikor
kell kegyelmesnek, mikor szigorúnak lennie. »Mátyás király hara-
»gos volt, de kegyelmes is; hamar ott érte a kegyelem a haragot.«⁴

»Erdély megesmeré vétkét: megke-
»gyelmeze néki, egynéhányat szám-
»kivetésben hajta, de ezek közül is
»egynéhány a király könnyűségében
»bizván a terminusnapra ki nem mene.
»Az király hóhér kezében adatá őket,
»a hol tanultak a többi, hogy nem
»kell király kegyelmességével és tör-
»vényével jádzani. *Zr. Máty. kir.*
149. l.

»Mátyás király penig elvégez én
»ennek a tragédiának első actusát
»és a többit, az utolsóira jöve, az
»érseket nyakon kaptatá s fogságban
»küldé; nem menthette meg a szent-
»séges character, holott inquinálta

»A fejedelem, hogy alattvalóit
»egyesülten és hűségben megtartsa,
»ne törődjék a kegyetlenség gyaláza-
»tával; mert nagyon kevés példa út-
»ján kegyesebb hírbe jutsz, mint azok,
»kik túlságos jámborságból megenge-
»dik, hogy rendetlenség terjedjen el,
»a miből gyilkosság és rablás kelet-
»kezik. . . Minden fejedelmek kö-
»zött az új fejedelemnek lehetetlen
»a kegyetlen nevet kikerülni, mert
»az új államok telve vannak vesze-
»delmekkel. *Mach. Princ.* XVII. fej.
206—7. l. [A fejezet címe: »*Della crudeltà e clemenzia, e se gli è meglio essere amato che temuto*»

⁵ *Zr. Aphor.* 236. l.

⁶ *Zr. u. o.* 237. l.

¹ *Zr. Máty. kir.* 177. l.

² *Zr. u. o.* 183. l.

»az árultatás. Zr. Máty. kir. A kegyetlenségről és kegyességről, és hogy jobb-e, ha szeretik a fejedelmet, mint ha félnek tőle.«]

»Hannibal csodálatos tettei között — mondja Machiavelli — azt is megemlítik, hogy végtelen sok nemzetség keverékéből álló óriási seregével idegen földön hadakozván, soha sem keletkezett egyenetlenség sem a seregben, sem a fejedelem ellen, sem jó, sem balszerencsájében. A mi nem tudható be másnak, csakis ember-telen kegyetlenségének, a mely egyéb végtelen sok virtusával együtt katonái előtt tiszteltté, rettetetessé tette nevét s a mely nélkül a többi virtusa nem lett volna elegendő az eredmény elő-idézésére.«¹

»Az engedetlen fel kell akasztani. Zr. Aphor. 274. l.

»Nem kegyetlenség az a ki büntetés; kegyetlenség a bűnösöket nem büntetni . . . Ha te az népedet meg nem bünteted a gyalázatos szaladásért, vajki hamar szokásul veszi aztat; igen meg kell azért büntetni; egy rosznak szaladása gyakorta az egész sereget megtébo-lítja. Rómaiak, ha valaha az ő seregek szaladott, minden tizediket a melyre a sors esett, gyalázattal megölték Zr: Aphor. 267—8. l.

»A jó rend megerősítésére szolgáló törvénynek ridegnek, keménynek, a végrehajtónak kérlelhetetlennek kell lennie . . . A rómaiak fejvesztéssel büntették, a ki . . . félelemből eldobta fegyvereit. Ha pedig megtörtént, hogy egész cohors vagy legio ily hibát követett el, hogy mind meg ne öljék, a sereg tizedrészét sorshúzás alapján kivégezték. Mach. AdG. VI. könyv, 239. l.

De azért mértékletes legyen a kapitány a büntetésben. Különösen szigorú fegyelemhez nem szokott hadat és így a magyart is csak fokozatosan tanácsos megreformálni; nem szabad egyszerre teljes disciplinát követelni tőle.²

»Mértékletes legyen a kapitán a büntetésben, ne in odium suorum incurrat.« Zr. Aphor. 324. l.

»A fejedelem inkább a büntetéshez, mint a kegyelmességhez folya-modjék. De a büntetésben mértékletes legyen, hogy az odiumot elkerülje; mert sohasem hasznos a fejedelemre nézve, ha meggyűlölteti magát.« Mach. Disc. III. XIX. fej.³ 494. l.

»Hogy a hadnagy a büntetésnek rettentésével ne gyűlöltesse meg

»És mivel a hol nagy büntetések vannak, ott jutalomnak is kell lenni,

¹ Mach. Princ. XVII. fej. 209. l.

² Zr. Aphor. 308. l.

³ A fejezet címe: »Se a reggere una mollitudine è più necessario lo Ossequio che la Pena: Hogy a tömeg kormányzására szükségesebb-e a kegyesség, mint a büntetés.«

»magát, szükséges, hogy valamint
 »az gonoszokat bünteti, úgy az érde-
 »meseket felmagasztalja és ajándé-
 »kozza. Ilyenformán mind félelem s
 »mind szeretet leszen körülötte.«
Zr. Centur. 349. l.

»[a rómaiak], hogy az emberek fél-
 »jenek, de reméljenek is, jutalmat
 »tűztek ki minden jeles tetre . . .
 »Nem csoda tehát, ha ez a nép
 »oly nagy birodalmat szerzett, mi-
 »dön annyira ügyeltek azok meg-
 »büntetésére vagy jutalmazására, kik
 »jó vagy rossz cselekedeteikért di-
 »cséretet vagy kárhoztatást érde-
 »meltek. Jó volna, ha ezen eljárás
 »nagy részét mi is követnők.«
Mach. AdG. VI. könyv, 240. l.

»A katonát állomáshelyén a fé-
 »lelem és büntetés, háborúban a
 »reménység és jutalom tartja féken.«
Mach. AdG. VII. könyv, 292. l.

3. Törvény-tisztelet, Becsület.

»Csinála ugyan Mátyás király törvényeket, de nem annyi
 »sokaságot, hanem keveset jól, azokat erőssen maga is megtartá,
 »s másokkal is megtartatá: de most az mi időnk nem az megtar-
 »tásban, hanem a sok articuluscsinálásban fáradoz.«¹

Ugy látszik, Zrinyi ehhez a kis párhuzamhoz szintén Machia-
 velliből vett hatást, a ki is *Discorsi*-ja I. könyvének XLV. fejeze-
 tében azt fejtegeti, mily rossz példát nyújt az, ki a törvényt meg
 nem tartja és különösen mily káros, ha épp a törvény szerzője
 mutat népének ily rossz példát s az e fölött való méltatlankodást
 országában napról-napra felújítja.

A becsületre nézve azonban Zrinyi és Machiavelli nem álla-
 nak ugyanazon alapon. Zrinyi föltétlenül kívánja: »Szeresd a
 becsületet, kapitány!«² Machiavelli azonban, mint tudjuk, a fejede-
 lemtől, ki egyszersmind a sereg fővezére is, azt kívánja, hogy
 legyen jó, azaz becsületes, míg lehetséges, de ha az állam céljai
 vagy saját érdeke úgy kívánják, ne nézze azt, hogy mi a becsület
 vagy becstelenség, hanem habozás nélkül törjön célja felé. A szer-
 ződésszegés, az adott szó megszegése ő szerinte sem hoz ugyan
 dicsőséget, de szükség esetén ettől sem szabad visszariadni.

Machiavelli tehát mind a becsületre, mind a törvény-tiszteletre
 nézve utilitarius, Zrinyi ellenben erkölcsi szempontból indul ki.

4. Vakmerőség. Visszavonulás. Hősies halál.

Nagyon jellemző Zrinyi hadvezéri tehetségére, mérsékletére,
 másrésről személyes vitézégére, hősies bátorságára nézve, hogy
 az oktan vakmerőséget Machiavellivel együtt határozottan elítéli

¹ *Zr. Máty. kir.* 176. l.

² *Zr. Aphor.* 270—1. l.

ugyan, de azért a visszavonulást Machiavellivel ellenkezőleg gyaláztatnak tartja.

»Nem jó név a kapitányban a vakmerőség — úgymond Zrinyi, — inkább bolondhoz, hogysen vitézhez illő. A bolond, a részeg, a hagymáz-beteges kész a toronybul leugrani, de ezzel még nem lesz vitézzé!«¹ »Az a hadnagy, a ki ok nélkül az ellenség közé veti magát, inkább gyalázatot szerez nevének, mint becsületet.«² De még az is »vakmerő és oktalan állathoz hasonló, a ki belemegy a veszedelembé, meg nem gondolván elébb mivoltát«;³ mert a »generálisnak inkább tiszta elmére és okos fejre van szüksége, hogy sem a kézre vagy vakmerőségre.«⁴

Machiavelli ez okból számot vet azzal a körülménnyel is, midőn az ellenség túlnyomó ereje következtében a hadvezérnek a visszavonulásra, serege megmentésére kell gondolnia. »A kapitány ilyenkor arra törekedjék — úgymond Machiavelli, — hogy a veszteség mentől kevesebb kárral járjon. Ezért oly hadműveletet kell kieszelned, hogy az ellenség ne követhessen könnyű szerrel, vagy pedig késedelmeskedni legyen kénytelen. Az első esetben úgy kell rendelkezni, hogy az egyes hadtestek vagy csapatok tisztjeik vezetése alatt különböző utakon, külön-külön irányba meneküljenek, egyúttal előre meg kell állapítani azt a helyet is, a hol ismét egyesülni fognak; ez által az ellenség, seregének megoszlásától félván, vagy egész seregedet, vagy legalább nagyobb részét bántatlanul hagyja elvonulni. A második esetben«⁵

Machiavelli tehát határozott tanácsokat ad a visszavonulásra, a megfutamodás módjára nézve. Zrinyi ellenben önmagára nézve lehetetlennek, de bárkire nézve is gyalázatos dolognak tartja a megfutamodást és ezért nem is foglalkozik a visszavonulás módzataival.

»Ha az ember meggondolná — úgymond — azt a gyaláztatot kivel kell az emberek szeme előtt élni, elhiszem, soha el »nem futna ellensége előtt, hanem megöletné magát százszor »inkább.«⁶ »Igen szép találmány az olaszoké és németeké, mert »ők nem mondják soha is, hogy szaladtak volna, hanem ritirálták »magokat; de akár miképpen menjen el, ha az ellenségtől és »őmiatta megyen el, mind szaladásnak kell mondani és gyalázata »jára vagyon az embernek.«⁷

Zrinyinek ez a hősie lélekről, halálmegvető vitézségről tanuskodó véleménye ellentétben áll ugyan a Machiavelli felfogá-

¹ *Zr. Aphor.* 266—7. l.

² *Zr. Discurs.* 210. l.

³ *Zr. Centur.* 347. l.

⁴ *Zr. Discurs.* 211. l.

⁵ *Mach. AdG.* IV. könyv, 175. l.

⁶ *Zr. Aphor.* 320. l.

⁷ *Zr. Aphor.* 292. l.

sával, de a saját elveivel nem. Zrinyi ugyanis, midőn az eszesség, megfontoltság következményeként Machiavellivel együtt azt követeli a hadvezértől, hogy fontolja meg előbb, vajjon megütközhetik-e az ellenséggel, vajjon bekövetkezett-e a csatára hívó kénytelenség, vagy sem: az eszmét tovább fejleszti és kimondja, hogy ha már harcra bocsátkozott a kapitány, akkor állja meg hőiesen a helyét. Mint »az erdei kan, ha vadászok veszik üldözőbe, megáll és halálos csapásokat osztogatva, holtig védelmezi magát»: úgy a vitéz is, míg »ereiben vér csergedez s karjában kopját, markában szablyát szoríthat«, el ne hagyja helyét és inkább százszor szenvedje el a halált, semhogy gyalázatos futásban keressen menedéket.

S hogy Zrinyi a halálnak ily hősiei megvetését nemcsak a közvitétől, hanem magától a hadvezértől is megköveteli, látható munkáiból, itt kifejtette elveiből s megérthető dicső családi hagyományából és korai halálának módjából.

»Ügyünk elkerülhetetlen veszélyben van — így szól a Török Áfiumban; — a kénytelenség, szükség, fatalis necessitás sarkal bennünket. Miért nem találkozik tehát oly férfiú az országban, ki meg tudna győzni mindnyájunkat, hogy a magyar név tűnőfélben levő dicsőségének megmentésére csak két út áll előttünk: vagy megoltalmazzuk magunkat vitézül, vagy hőiesen mindnyájan meghalunk.«¹

»Egy szép halál az egész életet megfényesíti.«² »Az emberiség viszi az embert arra, hogy ne gondolkodjék életének gyönyörűségéről, kedveseinek elhagyásáról, hogy a maga testét ne szánja karddal daraboltatni, puskagolyóbisokkal szaggattatni, hogy vérért kiontsa örömet, és meghaljon kívánsággal.«³

Szép dolog a hazáért hősi halált halni. Ebben a régi és újabb írók majdnem mind megegyeznek. Zrinyi szerint azonban nemcsak a hazáért, hanem magáért a vitézségért, a vitézi név becsületéért is fel kell áldoznia az igaz vitéznek bármely pillanatban életét.

Ez az elv volt oka annak, hogy Zrinyink, kinek fényes tehetségétől, bámulatos műveltségétől, lángoló hazaszeretetétől és tündöklő vitézségétől várták a nemzet jobbjai a haza felszabadítását, a vitéz állhatatosság példaképe gyanánt műveiben annyiszor emlegetett erdei kannal való végzetes küzdelmében, bármikönnnyen tehette volna, meg nem hátrált, de még csak segítségért sem kiáltott, hanem tátongó sebeiből omló vérével tett örök bizonyosságot munkáiban hirdetett elveinek igazsága s írójuk őszintesége mellett. Elveit Zrinyi halálában hulló vérével pecsételte meg.

¹ Zr. Tör. Áf. 83. 1.

² Zr. Centur. 360. 1.

³ Zr. Aphor. 294. 1.

XIV.

Zrinyi, a prózaíró.

Összefoglalás: Machiavellinek Zrinyire gyakorolt hatása. — Zrinyi prózai művei: Tárgyválasztás. — A Centuriák. — Az Aphorismák. — Oknyomozó módszer. — Szerkezet. — A Siralmas Panasz és Mátyás Király megírásának időrendje. — Művészet, tudomány, vallási türelem. — A Discursusok; tartalom- és formabeli tökéletességük. — A Török Áfium.

Végig kutattuk Zrinyi azon költői, politikai és részben hadtudományi eszméit, melyekre Machiavelli befolyással volt. Láttuk, hogy Machiavelli mély és maradandó művelő hatással volt írónkra. Láttuk, hogy politikai, társadalmi és hadi állapotunk megismerésére Machiavelli tanulmányozása képesítette, mint a hogy az újkor egyéb világtörténeti nagyságainak s az állam- és hadtudomány jelesebb művelőinek is Machiavelli adta meg az alapot egyéniségük érvényesítésére, tudományuk fejlesztésére. Zrinyink nem szegődik ugyan szolgai módon a firenzei bölcs eszméihez, nem is fogadja el minden tanítását feltétlenül, hanem egyes esetekben a saját egyéniségének megfelelő tiszta erkölcsi alapra fekteti, vagy összhangzásba hozza a keresztény erkölcs elveivel, vagy átalakítja, megnevesbíti, tovább fejleszti az átvett eszméket, vagy Machiavellinél is következetesebben levonja a tanítás következményeit, más esetekben pedig a mesterrel ép ellenkező álláspontra helyezkedik: mindazonáltal tagadhatatlan, hogy ez eszmék és elvek szilárd alapot szolgáltatottak és határozott irányt adtak Zrinyink politikai és hadi írói tevékenységének.

A *Centuriák*-ban a Machiavelli, különösen a *Discorsi* olvasása után keletkezett friss benyomások, Zrinyi saját hadi tapasztalataival elegyítve, jegyzetek alakjában vannak megörökítve. A címre *Boccalini*-nak főntebb¹ is idézett *De Raguagli di Parnasso* című műve lehetett befolyással, mely példázatokból állván, az első rész *Centuria prima*, a második *Centuria secunda* jelzéssel van megkülönböztetve. De különben is divatos volt akkoriban a könyvnek Centuriákra való felosztása. Így *Justus Lipsius Epistolái* is Centuriákra oszlanak s Zrinyi ezt a művet is ismerte. Százig akarta Zrinyi e kerekdeden, tömören megírt jegyzeteket felvinni, de később abbahagyta, mert elvei kifejtésére mind tökéletesebb formáig emelkedett.

Az *Aphorismák*-ban a Tacitus *Annales*eiből, *Históriájából* és *Agricolájából* vett tételekhez fűzi Zrinyi hadtudományi oktatásait, ép úgy mint Machiavelli a *Discorsi* három könyvében a Liviusból vett történeti adatokhoz. De valamint Machiavellinek Livius csak kiinduló pontul szolgál és voltaképen nem Livius római történetbeli dolgaival foglalkozik, hanem elméje Olaszország jövőjére lévén irányozva, a saját politikai és hadi elvei kifejtésére céljából idézi fel a mult tapasztalatait: úgy Zrinyi is Tacitust

¹ L. főntebb II. és VIII. fej.-ber.

csak kiinduló pontul használja, hogy a Machiavelli *Discorsi*-ja és *Arte della Guerra*-ja olvasásából merített eszmék segítségével a jövőndő magyar hadsereg fővezérének, tisztjeinek a hadvezetésre és hadművészetre nézve jó tanácsokat adjon. Ezért találunk Tacitus mellett helyenkint Machiavellivel közös Livius-idézeteket az Aphorismákban s ezért mondja Zrinyi a hadtudományi munkáihoz írt I. előszavában: »Ez az author [Tacitus] propter brevitatem et »compendium inkább tetszett Liviusnál, noha megvallom, többet »tanulhatni vitézi dolgot Liviusból.«¹

Tagadhatatlan, hogy az Aphorismák, de még a Centuriák között is számos oly elmélkedés van, mely teljesen független Machiavellitől és Zrinyi önálló eszméinek, elveinek tükrözője;² tagadhatatlan továbbá az is, hogy Zrinyi sehol szolgai módon nem követi Machiavellit, mert hisz hazai történetünkől és saját tapasztalataiból merített eseményekre építi következtetéseit:³ mindazonáltal az Aphorismák már teljesen magukon viselik az első olasz prózairónak és a modern történetírás atyjának dicséretes hatását.

Ez a hatás különösen a *módszerben* nyilvánul. Mint Machiavelli, úgy ő is azon van, hogy a történelem és a saját tapasztalata nyújtotta események belső, egyetemes okait kutassa és egyes jelenségekből ezek okait kikövetkeztesse.⁴ Ez úton okoskodása a tiszta, világos igazság meggyőző erejével hat az olvasóra. Követett úton megérezte Machiavelli oknyomozó módszerét irodalmunk már a protestáns korban is de teljes tisztaságában és hűségében először Zrinyi munkái útján hat irodalmunkra.

Zrinyi körülbelül 1650 ben írta az Aphorismákat. E munkájában Machiavellitől elválasztja még a fejezetek aránytalan egyenlőtlensége és az, hogy a tételt Tacitusból vett latin idézetek szolgálatjára. Machiavelli ugyanis a Livius alapján fejtegetett *Discorsi*-ban nemcsak a fejezetcímeket írja olasz nyelven, hanem a Liviusból

¹ Zr. Hadtud. Munkái. 72. l.

² Például: Triumphus 212. l., Apró csaták 268. l., Magános gyűlölség 269. l., Harag 293—4. l., Lázadás 315. l., Türelem 321., 348., 349. l., Az időről, a tisztességről, a követendő jó példákról, Centur. 19., 20., 22. sz. 347—8. l.

³ V. ö. »De miért kell minkünk rómaiaknál példát keresnünk, elég példánk vagyon a mi magyar és horvatországi históriánkban.« *Aphor.* 249. l. — »Láttam oly ijedt embereket, a kik szaladtak, hogy mikor vágta az ellenség, nem érzette. Láttam ötszáz törököt belehalni a Mura vizében, csak azért, hogy elvesztett volt ijedtekben az eszek.« *U. o.* 264. l. — »Igy jára a szerencsétlen angliai király is, kinek tavaly fejét vevék... Szintén mikor írom ezt a könyvem, hozak híret... *U. o.* 290—1. l. — »Szultán Szulimán mikor Magyarországra indult... *U. o.* 301. l. — »Muraközi Csózi András, a jobb atyám szolgálja, ezer lovas törököt felvert kétszázad magával.« *U. o.* 314—5. l.

⁴ Mohl Róbert »Die Geschichte u. Literatur der Staatswissenschaften« cz. műve III. kötete 539. lapján így ír Machi. módszeréről: »Zweitens aber ist »seine Methode eine treffliche. Seit Aristoteles war er wieder der erste, welcher »die inneren allgemeinen Gründe der von der Geschichte erzählten, oder von ihm selbst erlebten und beobachteten That-sachen aufzusuchen sich bemühte, »und aus den einzelnen Erscheinungen auf die Ursache schloss.« *Villari*ből, II. köt. 278. l.

vett eseményt is olasz nyelven és nem idézetkép, hanem a fejezet céljának megfelelően feldolgozva adja. Említettük, hogy Machiavelli ép azért vált az olasz irodalom első jeles prózaírójává, mert nem részesült rendszeres humanista nevelésben és így a tudós latin járomhoz való ragaszkodás nélkül szabadon kalandoztathatta elmésen, ötletesen, gyakran gúnyosan fejtegető elméjét. A *Discorsi* szerkezete és az oknyomozó történeti módszer jellemzi Machiavelli egyéb politikai és hadtudományi műveit is. A *Principé*-ben, sőt a párbeszéddel élénkített *Arte della Guerrá*-ban is a tétel vagy gyakran már a fejezet címe is elárulja a fejtegetés eredményét. Ezután szüntelen részeire tagolva a kérdést s a válasz minden lehetséges módozatát, előbb ókori, majd egykorú történelmi példákra hivatkozva s ezek okait kimutatva, biztos kézzel vezeti olvasóját a gyakran epigrammszerű fordulatban jelentkező következtetésig, hogy azután ezt újabb történeti példákkal igazolva, belőle újabb meg újabb világos és megcáfолhatatlannak tetsző ítéleteket vonhasson le.

Zrinyi a Machiavelli módszerét már az Aphorismákban is követte s részben művészi szerkezetét is utánozta; teljes virtuozításra azonban csak az Aphorismák után öt év múlva, nagyobb politikai és hadtudományi munkáiban emelte.

A *Síralmas Panas*-ban az ily fejezetczímek: »A fő vég-»házainkat, városinkat a német vagy maga vesztette, vagy miatta»vesztettük el« (13. 1), »Hogy a nemes magyar nemzetnek országa»jó gondviselésében szüntelennek és nyughatatlannak kell lenni,»ha azt bírni akarja és miképen lehessen az legjobban és hasz-»nosabban« (274. 1),¹ nemkülönben a kérdés és válasz lehetséges módozatainak részekre tagolása, a meggyőző történeti példák halmozása, ezek okainak kinyomozása és bizonyítéku való felhasználása, a következtetés után újabb történeti példákra való hivatkozás, hogy aztán újabb meg újabb adatokkal bizonyítsa, hogy minden bajunknak az idegen uralom, a német az oka, szóval a fejtegetés és bizonyítás egész módszere és az egyes részek szerkezete az ékeztollú Machiavelli *Discorsi*-jára és *Principé*-jére val-

¹ V. ö. Zrinyinek és Machiavellinek következő fejezetczímeit:

»Hogy egy hadviselő ember a jó
»szerencse nélkül semmi. És micsoda
»legyen a szerencse.« Zr. *Discurs.*
218. 1.

»*Quanto possa nelle umane cose*
»*la Fortuna, ed in che modo se gli*
»*possa ostare*: Mily hatalmas legyen
»[van] az emberi dolgokban a Szeren-
»csének és miképen lehessen [lehet] vele
»szembeszállni.« Mach. *Pr.* XXV. fej.
»*Che non si debbe mettere a peri-*
»*colo tutta la fortuna, e non tutte le*
»*forze*: Hogy nem szabad az egész
»szerencsét és egész haderőt kocká-
»tatni.« Mach. *Disc.* I. könyv. XXIII. fej.

Machiavelli gyakran *che* (hogy) kötőszóval kezdi a címet, vagy a mi ezzel egyértékű, conjunctivusba teszi az ígét. Zrinyi is így.

lanak, vagyis hogy Zrinyi az eladdig legjelesebb prózaíró példáján alaposan tanulmányozta, miként lehet az olvasóhoz olyan módon szólni, mintha nem az író, hanem maguk az események beszélőnek, miként lehet az olvasót állításunk igazsága felől meggyőzni és szavainkkal tette serkenteni.

A »Mátyás király életéről való elmélkedések«-et Zrinyi a »Siralmas Panasz«-szal egyidőben, 1655—56 telén írta. Rónai Horváth szerint a Mátyás királyról való elmélkedés megelőzte a Siralmas Panaszt, mert a Siralmas Panasz bővebben, szabadabban és világosabban határozza meg azokat az eszméket, melyek a Mátyás királyban is megvannak.¹

Főntebb, a Megváltó című fejezetben megemlégettük, hogy Zrinyi a Siralmas Panaszban az idegen uralom véstes voltát tárva a nemzet elé, a magyar nemzeti királyság feltámasztását sürgeti s jól tudván, hogy Hunyadi Mátyás kora csak az ő személyében testesülhetne meg újra, belémerül Bonfini és Istváni tanulmányozásába és megírja Mátyás király életéről való elmélkedéseit, hogy egyrészt önmaga tisztán lássa, milyennek kell a nemzetmegváltó fejedelemnek lennie, másrészt a nemzetnek is megmutassa, hogy nem királyi vérből származó uralkodó is állhat a trónon s hogy az ország nagysága, hatalma, dicsősége az uralkodónak nem családfájától, hanem szellemi és erkölcsi tulajdonságaitól függ. A két munka tárgyát és célját tekintve tehát Zrinyinek előbb kellett a Siralmas Panaszt és csak azután Mátyás királyt megírnia. Hogy az előbbiben bővebben, szabadabban és világosabban szól a nemzeti létünket veszélyeztető német uralomról s a vallásbeli kérdésekről, az nem dönti meg véleményünket, mivel természetes egyrészt, hogy a névtelenség leple alatt Zrinyi sok olyas dolgot világosan kimondhatott, a mit Mátyás Királyában nyíltan nem említhetett meg, másrészt meg, hogy először írva le az író valamely eszmét, bővebben foglalkozik vele, újabb említés alkalmával pedig rövidebbre fogja a szót.

A »Mátyás király életéről való elmélkedések«-ben már fényesen érvényesül ez a módszer és Machiavelli Livius-fejtegető előadásmódja. De valaminthogy Machiavelli a *Discorsi*-ban vagy az *Istorie Fiorentine*-ben nem mindig a fontos eseményeket, hanem inkább azokat emeli ki, melyek a saját eszméinek bizonyítására szolgálhatnak, úgy Zrinyinél is azt tapasztalhatjuk, hogy saját céljai szerint különösen a Hunyadiak alacsony származásával, Mátyás királyllyá való választásával, a fejedelem hadi erényeivel, barátai s a clerus iránt való magatartásával, törvénytiszteletével és szerencséjével foglalkozik s minthogy mintája, Machiavelli és ennek idealizált hősei, Borgia Caesar, Castruccio Castracani és Istorie-beli emberei a politikán és háborún kívül sem irodalom, sem művészet, sem műveltség vagy vallás iránt nem érdeklődnek,²

¹ Zr. Hadtud. Munkái. 185. 1.

² Villari, II. 277. 1.

ő is csak futólag említi az épületeket, melyeket Mátyás »széllal az országban« nagy költséggel emeltetett és nem szól Mátyás irodalom- és művészetkedveléséről, európai híró könyvtáráról, stb. Pedig mily becses kincse volna irodalmunknak, ha a tudomány- és művészetkedvelő Zrinyi, az előkelő ízlésű főrangú író erről művében oly részletesen megemlékezett volna, mint a hogy a vallásról és vallási türelmességről Machiavelli közömbössége ellenére is örökbeccsű sorokat jegyzett művébe.

Zrinyi »Mátyás király«-át Machiavelli »Castruccio Castracani«-ja¹ inspirálta. A talált gyermekből vakmerő vitézzé és agyafúrt politikussá lett fejedelem, ki ép úgy mint Borgia Caesar »fegyveres kézzel« új államot alapít, Machiavellinek Luccában való tartózkodása alatt had-politikai ideáljává lett, kinek történetét saját képzelete alkotásával kiszínezve, had-politikai regény alakjában írja meg. Ez a regényes munka adta meg Zrinyinek a főbb szempontokat a Mátyás alakjának kidomborításához.

Zrinyi a bevezetésben a »Mátyás király élete« megírásának okát adván, a történetet Mátyás származásával kezdi meg:

»Az én pennám meg fog akadni
 »Mátyás király nemzetsége szám-
 »lálásában: eleget versengettek már
 »az historicusok abban. Bonfinius
 »rómaiaktól s régi tündöklő Cor-
 »vinusoktól hozza ki a genealogiát,
 »el is hittem, hogy úgy vagyon;
 »a magyar írók pedig nem egyez-
 »nek vele ebben, hanem hogy Zsig-
 »mond királytul és egy bujér asz-
 »szonytul való volna, nem törvé-
 »nyes házasságbul, hanem szerelem
 »gerjedéséből. Ha így volna is, nem
 »volna mind ebben mit szégyenleni.
 »Nagy Sándor ugyan bánta, Fülep
 »király fiának mondják vala, inkább
 »akarta (magát) rendetlen Lycæus
 »Jupiter fiának mondattatni . . .
 »Amaz erős vitézségű Hercules . . .
 »ki fia volt? Jupiteré, Alcmenából.
 »Sok száz másnak, vitéz nevű fő
 »embereknek eredetét nem tudjuk,

»Csodálatos dolognak látszik,
 »hogy mindazok, vagy legalább
 »azoknak nagy része, kik e világon
 »nagy dolgokat vittek véghez és
 »kortársaik között kitűntek, ala-
 »csony és homályos születésűek,
 »vagy gyermekkorukban nagyon
 »hányatott életűek voltak;² mert
 »vagy vadállatoknak tették ki őket,
 »vagy oly aljas atyjuk volt, hogy

¹ *La vita di Castruccio Castracani da Lucca* [luccai Castruccio Castracani élete], descritta da Nicolò Machiavelli. — Az 1769-iki kiadás VI. kötetében, 626—670 l.

² A Castracaniak előkelő családjának utolsó ivadéka Luccában élt. Felesége egyszer a kertben egy bokor alatt pólyás gyermeket talált, a kit is, gyermektelenek lévén, felneveltek. Ez a talált gyermek lett később a híres-neves Castruccio Castracani. *Mach. Castr.* 628—9. l.

»fabulákkal támogatván tudatlan-
»ságunkat. Így ha Hunyadi János
»is régi seculumokban lett volna,
»ennek is Jupitert atyjául adták
»volna.« *Zr. Máty. kir.* 136—137. l.

»szégyelvén magukat miatta, Jupiter
»vagy valami más isten fiainak
»tették meg magukat.« *Mach. Castr.*
»bevezetés, 626. l.

Zrinyi Machiavelli módjára kiemeli Mátyás erőszakosságát:

»Mátyás fegyveres kézzel, erő-
»hatalommal lén meg; nem csak
»kénynyel lett király volt ez, ha-
»nem in manu forti.« *Zr. Máty. kir.* 140. l.

»Nagy vétek volt Szilágyit meg-
»fogatnod.« *Zr. u. o.* 145. l.

»Az érseket szép szóval magá-
»hoz egyesíté . . . nyakon kapatá
»és fogságban küldé.« *Zr. u. o.*
154—5. l.

»Bárd, kerék, akasztófa lett volna
»jutalma az ellenkezőknek.« *Zr. u. o.* 140. l.

»Az király . . . egynehányat
»számkivetésbe [küldé, de az ellen-
»kezőket] hóhér kezében adatá, a
»hol tanultak a többi, hogy nem
»kell király kegyelmességével és tör-
»vényével jádzani.« *Zr. u. o.* 149. l.

Castruccio fegyverrel kivívott
diadalai után megvesztegeti a fő-
embereket és a néppel megválaszt-
tatja magát fejedelemnek . . .
Mach. Castr. 640. l.

Pazzino del Poggio-t, ki trónra
segítette s azután összeesküvést
szőtt ellene, Castruccio ígérettel ma-
gához édesgeti és mielőn az össze-
esküvés megszűnt, börtönre vettette
és megölette. *U. o.* 642—44. l.

»Castruccio, hogy többé ily bajba
»ne kerüljön, különböző ürügyek
»alatt kipusztította mindazokat, kik
»a trónra vágyakozhattak volna;
»nem is kegyelmezett senkinek;
»számkivetésbe küldötte, javaiktól
»s ha keze közé kerültek, életük-
»től is megfosztotta őket.« *Mach. u. o.* 644. l.

Ujabb példája ez annak a közönségesen ismeretes igazságnak, hogy néha egy-két mondat is elegendő, hogy az író a tárgy vagy körülmények hasonlóságánál fogva valamely munkája megírására ösztönözze.

A Machiavelli eszméi közül a legfontosabbakat Zrinyi külön *Discursusok*ban dolgozta fel. Hat ilyen discursust írt; egyet, a legterjedelmesebbet és Zrinyink önálló felfogására nézve legjellemzőbbet, a szerencséről, ötöt pedig a vitézkedésről; ez öt közül az első a hadi tudományok, az olvasgatás szükségességéről, a másodikat a fáradhatatlanságról, a harmadikat a hadi dolgoknak idő és alkalmatosság szerint való változtatásáról, a negyediket a vakmerőségről és okos hadvezetésről s az ötödiket a győzelem kiaknázásáról. Mindezekkel az eszmékkel fejtegetésünk folyamán részletesen foglalkoztunk. Az ötödik discursusról Kanyaró Ferencz kimutatta,¹ hogy a szt. gothárdi csata és vasvári békekötés után íratott s így minden valószínűség szerint Zrinyi utolsó munkája Ezt Rónai Horváth is elfogadja s kétségtelennek mondja, hogy

¹ *Abafi, Figyelő.* XXI. köt. 1836.

e discursus »katonai fejtegetéseinek éle csakugyan Montecuccoli »személye ellen van irányítva, ép úgy, mint a hogy a discursus »második részében foglalt panasz a vasvári béke miatt és a kapcsolatos politikai reflexiók az ezen békét javasló Porcia herczeg »és I. Lipót egyéb tanácsosai ellen emelt kemény vádak.«¹

Ez a biztos adat jogosulttá teszi azt a véleményünket, hogy Zrinyi nemcsak az ötödik discursust, hanem e mesterien írt értekezések mindegyikét egy-egy adott esemény alkalmából külön-külön időben írta. Erre vall az értekezések tartalom- és formabeli tökéletessége is. Itt már Zrinyi nemcsak módszer, hanem szerkezet és előadás tekintetében is teljesen Machiavelli mellé helyezhető, úgy hogy ha példái nem a magyar történelemből és a török ellen viselt háboruinkból volnának véve, ha bizonyítása nem magyar viszonyokra vonatkoznék s ha felfogása nem állana a Machiavelliénél magasabb erkölcsi színvonalon, bizvást beilleszthetnők bármelyiket a Machiavelli *Discorsi*-ja fejezetei közé.

Legremekebb, legtökéletesebb azonban Zrinyi összes prózai művei között 1661 vagy 1662-ben írt *Török Áfium ellen való orvosság*-a. Nem túlzás, ha kimondjuk, hogy Zrinyi ebben, különösen az Áfium első felében, politikai szózatában, szónoki lendületre és benső erőre és hatásra nézve magát Machiavellit is felülmúlja. Zrinyinek itt minden szava egy-egy gondolat. A nyelvbeli pongyolaságnak, mely különösen az Aphorismákban és Centuriákban nem egyszer bántóan hat, itt semmi nyoma. Dictiója nemes erejét semmi, még csak fölösleges dísz, vagy cziczoma sem halványítja. Önálló tapasztalatai alapján szerzett ember- és népiismerettel vázolja vészes politikai helyzetünket; biztos logikával tárja fel a szabadulás egyetlen lehetséges módozatát.

Zrinyi az Áfium nemzetegységre és nemzeti hadseregére vonatkozó eszméjét Machiavelli összes műveiből, különösen azonban a *Principé*-ből és *Arte della Guerrá*-ból, a politikai szózat írására való ösztönzést a *Principe* utolsó, XXVI. fejezetéből² merítette. Valamint Machiavellit, úgy Zrinyit is rémes látomás serkenti cselekvésre. Machiavelli a sebekkel borított és térden állva könyörgő Itáliát, Zrinyi a magyar koronára törő rettenetes sárkányt látja képzeletében; Machiavelli csak egy módját látja a végromlás megelőzésének és ez: a nemzeti hadsereg szervezése; Zrinyi is így.

De mégis, mily nagy a különbség Zrinyi és Machiavelli szózata között! Az olasz író a *Principé*-ben a vérben gázoló, márványszívű zsarnok rémes drámáján vonszol végig bennünket, hogy végül e zsarnokok egyikét, hazája szabadságának elrablóját, könyörögve kérje, vegye kezébe a szabadság zászlaját, változzék át Itália megváltó fejedelmévé. Zrinyi ellenben a nemzethez, az ősi szabadságára féltékeny néphez fordul; lángoló szavakkal rázza fel dermesztő

¹ Zr. Hadtud. Munkái, 233. l.

² A fejezet címe: »*Esortazione a liberare la Italia dai barbari*: Buzdítás Olaszországnak az idegenektől való megszabadítására.«

álmából; a vészesen közelgő veszedelemre mutatva, önvédelemre szólítja fel a nemzetet; szabadságunkat, nemzeti önállásunkat rajtunk kívül senki más meg nem védheti; minmagunk emeljük tehát fel a szabadság zászlaját; saját jóvoltunkból, elhatározásunkból alkossuk meg a nemzeti hadsereget; ősi vitézséggel, saját vérünkkel váltsuk meg a veszedelemben forgó hazát. Machiavelli, bármennyire dicsérik is olasz életírói a Principét betetőző buzdító fejezet ékesszólását,¹ a lelkesedés magaslatáról az őszinteség hiányának ingoványába süllyed, midőn a nemzetmegváltás munkáját a lanyha Medicieknek ajánlja fel. Machiavelli maga sem bízik bennük; attól tart, hogy el se olvassák munkáját; ezért késik munkája átadásával; ezért kénytelen később az ajánlás fölé a meghalt *Giuliano* neve helyébe a *Lorenzo* nevét írni. Zrinyi ellenben az őszinte meggyőződés hangjával a lelkesedés legmagasabb fokáig emelkedik; hazafias heve magával ragadja a nemzetet is, melyhez szólott; ő nem pulya, önző zsarnok előszobájában könyörög meghallgatásért, hanem őseitől öröklött vitézségével a nemzet sorai közé állva, erőt önt honfitársaiba, magához emeli a kételkedők szívét, midőn a hősi elszántság gyújtó erejével felkiált: »De miért kelljen elvesznünk, avagy »kétségben esnünk, míg csontainkban velő, ereinkben vér, míg Isten »mennyországban az mi bizodalmunk lehet, míg karunkban kopját, »markunkban szablyát szoríthatunk?« Szavai gyújtó hatásának titka éppen őszinteségében rejlik. Midőn Zrinyi az Afiumban kimondja, hogy »avagy megoltalmazzuk magunkat, avagy vitéz módra hal- »junk meg«: jól tudjuk, hogy ez nála nem színeskedés, nem rhetori fogás, hanem hazaszeretetének, hősie vitézségének, ha kell, tettben nyilvánuló sugallata.

S míg Machiavelli szava nemzeténél, az olasz népnél, talán a buzdításbeli őszinteség hiányánál fogva, csaknem háromszáz éven át hatástalan maradt: addig Zrinyi hazafias hévtől és hősi vitézségtől tündöklő művei megalkotásuk után pár évtized múlva lángra lobbantották a szabadságra, nemzeti önállóságra vágyakozó magyar nemzetet. A kurucz tárogatók kesergéséből a *Síralmas Panas* hangja, a harci riadóból és fegyvercsattogásból a *Török Afium* buzdító szava zengett a nemzet felé; ez gyűjtötte a nemzeti önállóság védelmére a haza jobbait. Zrinyi Ilona fiának, a nemzet megváltására törekvő Rákóczinak, zászlait Zrinyinek, a költőnek, a politikai és hadi írónak szelleme vezérelte a szabadságért való küzdelemnek vérrózsás útján.

KÖRÖSI SÁNDOR.

¹ Villari szerint ennél ékesebben szóló sorokat az egész olasz irodalom nem mutathat fel. — Vill. II. 374. l.

A MAGYAR PROTESTÁNS ZSOLTÁRKÖLTÉSZET A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Negyedik közlemény.¹

Ha Skaricza Mátéról, mint zsoltáriróról megemlékezünk, ennek leginkább az az oka, hogy ő volt az első, a ki élő nyelvből fordított zsoltárt. Közönségesen azt tartják, hogy az ő XLVI. zsoltára az első fordított és nem átdolgozott zsoltár,¹ Luther ama híres énekének fordítása, melyet a XLVI. zsoltárból készített. Azért ez a fordítás sem mű fordítás a szó mai értelmében.

De lássuk pontosabban:

Ein feste burg ist unser Gott	Erős várunk nekünk az Isten,
Ein gute wehr und waffen;	És fegyverünk ellenség ellen;
Er hilfft uns frey aus aller noth	Megszabadít veszedelemből,
Die uns jetzt hat betroffen:	Kik ránk jőnek most mindenfelől:
Der alt böse feind	A mi régi ellenségünk,
Mit ernst ers jetzt meint	Háborog velünk,
Gross macht und viel list	Erővel, fegyverrel,
Sein grausam rüstung ist	És csalárdsággal,
Auff erd ist nicht seins gleichen.	És minden nagy hatalmassággal.

Az első öt sor mondhatni hű fordítás; a többi négy már csak tolmácsolja az eredeti értelmet, csak olyan paraphrasis, a mint a Vulgátából dolgozó zsoltárszerzőknél láttuk. Az eredeti utolsó sorát nem is fordítja le, mert a 9. sort arra használja, hogy Luther három sorát (6—8.) részletezőbben, négy sorban mondja el.

Mit unser macht ist nichts gethan;	Nincsen nekünk semmi hatalmunk,
Wir sind gar bald verlohren:	Melylyel neki ellene álljunk:
Es streit für uns der rechte man	Viaskodik az Ur érettünk,
Den Gott selbst hat erkohren:	Kit az Isten bocsátott nekünk.
Fragstu wer der ist	Ha kérded ki légyen az?
Er heist Jesus Christ	Jézus Krisztus az,
Der Herr Zebaoth,	Seregeknek Ura,
Und ist kein ander Gott:	Kinél nincs több Isten,
Das feld muss er behalten.	Annál vagyon a győzelem.

¹ Ez a közlemény befejezi a XVI. századi zsoltárköltészet ismertetését. Folytatását, mely a XVII. századi zsoltárköltészetet hasonló terjedelemben fogja tárgyalni, a szerző későbbre ígerte. Szerk.

² Gyulai P. Egy. előad. 1901—902. I. félév.

A második versszak fordítása ismét teljesen hű, alig tér el Lutherétől, csak egy-két sorban, ott is jelentéktelen árnyalatokban.

A harmadik és negyedik versszak fordításában már nagyobb az eltérés; Skaricza mindinkább átlép a pharaphrasisszerű fordítás terére, sőt Luther egy gondolatát, az Antikrisztusról szólót, teljesen elhagyja, még pedig szükségből, ragaszkodva az eredeti versformához. nem tud annyira tömören írni, hogy mondani valóját oly kis helyen el tudna helyezni. A formának áldozatul hozza ezt a gondolatot. Azonban érdemének kell betudnunk, hogy Luthernek egy másik gondolatát sokkal találóbb, sokkal kifejezőbb szavakkal tolmácsolja, mint maga az eredeti. Ez a gondolat III. 1—3. sora, Luthernél:

Und wan die welt vol teuffel wär Ha e világ mind ördög volna,
Und wolt uns gar verschlingen, És el-nyelni minket akarna,
So fürchten wir uns nicht so sehr... Mégis tőle semmit ne félünk...

Itt az utolsó sorban a fölszólítás határozottan többet mond a kijelentésnél.

A negyedik versszakkal véget ér Skaricza zsoltára, Luther 5. versét már nem fordította le. S talán volt is valami igaza: az a gondolat-sor, mely a zsoltárban megnyilatkozik, a negyedik verssel véget ér. Luther 5. verse egy másik gondolat-csoportot csatol a már befejezett eszmesorozathoz s ez által a költemény határozottan veszít esztétikai értékéből, nem olyan kerek, bár mint vallásos ének talán nyer evvel az utolsó magasan szárnyaló gondolattal. Skaricza úgy látszik megérezte, hogy a versszak, bármilyen szép is önmagában, az előbbiekkal nem áll kapcsolatban, ezért hagyta el. Talán inkább dicséret, mint gáncs illeti ezért a magyar fordítót.

Még négy zsoltárt tulajdonít Skariczának Bod Péter.¹ Ezek a következők:

Dávid Doég gonoszságát hogy láta; (LII.).

Hogy Jerusalemnak drága templomát (LXXIV.).

A jó hitű ember szelid e világon (LXXXVI.)

Drága dolog az Ur Istent dicsérni (CXLVII.).

Ehhez a négyhez írhatjuk még ötödiknek a LXIII. zsoltárt, a »Saulnak a Dávidhoz jó szerelme« kezdetűt. Hogy a zsoltárból való dicséret Skaricza munkája, arra a versfökből következtethetünk.²

Mindegyik zsoltár ugyanazt a felfogást, a feldolgozásnak ugyanazon módját tükrözteti vissza. Mint Sztárai és még inkább Szegedi, ő is szereti a szentírásban talált zsoltárt bizonyos keretbe beilleszteni: egyedül csak a litániaszerű CXLVII. zsoltárnál hagyja

¹ Magyar Athénás. 242. l.

² Barla Jenő *Skaricza Máté élete és zsoltárköltészete* cz. időközben megjelent értekezésében az »Erős várunk« fordítását nem Skaricza művének tartja, s avval bizonyítja, hogy Skaricza csak 22 éves volt, midőn e költemény a Váradi Ék-ben megjelent.

el ezt a keretet. Legjobban sikerült néki ez a compositio a LXXIV. zsoltáránál. Ezt a zsoltárt az a fájdalom szülte, melyet a zsidó nép a jeruzsálemi templom elpusztulásán érzett s tartalma maga panaszkodás, de a szentírásban olvasható zsoltár csak közli a panaszos sóhajokat, de nem mondja meg, mi okozta a zsoltáíró bánatát, az olvasónak magának kell kitalálnia. Skaricza zsoltára sokkal világosabb, érthetőbb, mert az első strophában pótolja a mit a zsidó költő elmulasztott, megadja a szomorú panaszkodás okát:

Hogy Jerusalemnak drága Templomát
El dúlátá régen, és ő városát,
Az Ánthiokus, ki bírá Siriát,
A' hivek tőnek ily panaszkodást.

Ezután jó a zsoltár, a mely azonban Skaricza átdolgozásában csak paraphrasis s még a paraphrasisok között sem tartozik a sikerültebbekhez. Már az eredeti zsoltár is elég hosszadalmas, de Skaricza átdolgozása nem csak hosszadalmas, hanem unalmas is; nem tud változatosságot hozni a panaszok, baj és segélykérésekbe, még csak nem is csoportosítja oly ügyesen gondolatait, mint a szentírás zsoltára, hanem esetlegesen, minden belső kapcsolat nélkül állítja egymás mellé a panaszos és esdő sóhajokat. Egyhangú és hatástalan ez a siránkozó panaszor s a zsoltárt erőtlenné, úntatóvá teszik.

Ez a hosszadalmas bőbeszédűség jellemzi a többi zsoltárait is: nem tud tömören, kevés szóval sokat mondva verselni, ép úgy mint kortársainak legnagyobb része sem tudott.

Ha még hozzá vesszük, hogy Skaricza verselése nem áll olyan színvonalon, a melyet Sztárai utódjától várni lehetne, szinte ellentmondásnak tetszik, hogy őt mégis azon zsoltáírók közé soroztuk, a kiket a zsoltárfordítás történetében külön hely illet meg. Ezt a külön méltatást azonban valóban megérdemli zsoltárainak két jelertős vonása miatt.

Skaricza, bármennyire paraphrasissá szülyeszi is a zsoltárátdolgozást, mégis olyan hű marad Dávid zsoltáraihoz, mint kivülről senkisé: nemcsak külsőségben, hogy ő is megnevezi az utolsó versszakban a zsoltár szerzőjét és a zsoltár számát,¹ hanem szellemenben is s ez egyik nagy érdeme. Míg a legtöbb magyar zsoltárunk ép abból a zsidó szellemtől fosztja meg a zsoltárokat, a mi Dávid énekeiben annyira jellemző s teljesen keresztyén énekké teszi, keresztyén terminológiát, keresztyén fogalmakat fűz beléjük, addig Skaricza paraphrasisaiban óvakodik, hogy meg változtassa a zsidó szellemet. Nem könyörög Krisztushoz, nincs szó a szent lélekről, megváltásról, megmarad teljesen az eredeti költemény érzés és gondolatvilágában s nem érezzük, hogy ez énekek nem zsidó zsoltárok.

¹ Csak a LII. zsoltárban hallgatja el a zsoltár számát.

Skariczának, mint zsoltárszerzőnek volt egy második, az előbbinél sokkal fontosabb érdeme: ő volt az, ki úgy szólván megnyitotta az utat Szenczi Molnár Albertnek. Ő volt az első, a ki kísérletet tett zsoltárt élő nyelvből fordítani, s így mintegy kijelölte az utat, melyen a magyar zsoltárszerzésnek haladnia kell. Bár maga a zsoltárainak legnagyobb részét a biblia zsoltáraiból dolgozta, azokat írta körül, de Lutherból fordított zsoltárával rámutatott az új, töretlen útra: ne készítsünk paraphrasisokat a biblia zsoltáraiból, hanem a külföldi sikertült átdolgozásokat ültessük át magyar nyelvre.

Igy méltathatjuk igazán a névteleneknek, Szegedinek és Skariczának írói érdemeit és így jelölhetjük ki helyüket az irodalomtörténetben. Mindannyian nem csak és nem elsősorban önmagunkban tekintve fontosak, hanem abban a viszonyban, melyet utódaikkal szemben elfoglálnak. Uttörők voltak s a jövő fejlődés útját egyengették, előkészítették a talajt Szenczi Molnár Albertnek.

*

A harmadik önálló egyéniség a XVI. százag végéről Balassa Bálint. Annyira kiemelkedik a többi zsoltárfordító közül, valódi költői genialitasa annyira megkülönbözteti a többi, még a hivatottabb szerzőktől is, hogy szinte nem is szabad egy mértékkel mérnünk az ő valódi költeményeit s a többiek költői igyekezetét.

Balassa Bálint öt zsoltár átdolgozásával gazdagította irodalmunkat.¹ A XXVII. zsoltárt² Buchananus paraphrasisa nyomán dolgozta át, az LIV., a XLII. és CXLVIII. zsoltárt valószínűleg a Vulgáta vagy egyéb latin zsoltár után írta, LI. zsoltárát pedig, mint a címe mutatja³ Beza Tivadar nyomán készítette. A cím azonban nem mondhat igazat, mert a Marot-Beza-féle zsoltárkönyv LI. darabja nem Bezától való, hanem Marot műve. A tévedésnek valószínűleg a másoló gondatlansága az oka.

Ha e XVI. századi zsoltárszerzők énekei után elolvassuk Balassa zsoltárait, mintha más világba lépnénk, annyira mások az ő fordításai. Más a forma, más a tartalom. A legtöbb énekszerzőnk, még a verseléséről oly híres Sztárai is, csak a rhythmikus forma kezelésében vált ki, maguk a formák majd mindig ugyanazok voltak, változatosságot hiába kerestünk bennök: a mindig egyforma hosszú sorok unalmassá lesznek. Pedig különösen a zsoltároknál van nagy szükség a változatosabb versalakra, mert a tartalomban úgyis kevés a változatosság: a legtöbb zsoltár nem

¹ Erdélyi Pál *Balassa versek-e?* cz. cikkében még hat zsoltár szerzőségét tulajdonítja Balassának. E zsoltárokat nem vontuk tárgyalásunk keretébe, csak a Szilády kiadásában megjelentek.

² Teljes címe: Psalmi 27. Translatio Ungarico carmine juxta Buchanani paraphrasin.

³ Felirata: Ezt a psalmust a Beza verseiből fordította, csak halála előtt való betegségében.

egyéb, mint egy gondolatnak a variálása, ezért kell, hogy legalább a forma legyen változatos. Sztárai, Szegedi meg a többiek ezt a követelményt nem vették figyelembe, sőt még azon névtelen énekszerzők, a kiknél törekvést láttunk változatos forma alakításokra, nagyon is csak a kezdő lépést teszik meg. Balassa azonban, kit merész, mélyreható újításai a magyar verselés történetében egyik legjelentősebb reformátorrá emeltek, mindig ügyelt arra, hogy lehetőleg rövid sorok, ölelkező és keresztrimek élénkítsék a vers folyását. Nem csak világi énekei, hanem vallásos költeményei is tanúi e törekvésnek. Olyan erős a költői érzéke, annyira megköveteli a csengő rhythmust s a változatos formákat, hogy azt az öt zsoltárt, a melyet lefordított, mindet más és más nótára szabta.

De nemcsak a hagyományos formát változtatta meg, hanem a tartalmat is, nagy előnyére a zsoltárok költőiségének. A kik őt a zsoltárköltés terén megelőzték, azok iparkodtak a vallásos érzelmeket és gondolatokat minél élesebb világításban bemutatni, minél tökéletesebben megértetni, felfoghatóvá tenni, másfelől pedig nem akartak nagyon eltérni az eredeti zsoltár eszmemenetétől: ennek a két törekvésnek összeütközéséből fakad az a bőbeszédű, pongyola hosszadalmasság, mely sok szóval sem tudja világosan, érthetően tolmácsolni a szentírás énekeinek értelmét.

Balassa törekvése nem ez, eljárása is más. Az ő felfogása közelebb áll első zsoltárszerzőink törekvéséhez, kiknél a zsoltár átdolgozása csak eszköz arra, hogy érzelmeiknek kifejezést adhasanak. Balassa sem azért dolgozza át a zsoltárokat, hogy a magyar protestánsok énekkészletét gyarapítsa, hanem azért mert e zsoltár keretében megnyilatkoztathatja saját vallásos érzelmeit. Egészen más lesz tehát költői eljárása is, az a mód, a hogyan átdolgozta a szentírás zsoltárait. Nem ragaszkodik az eredeti szöveghez, sem Buchananuséhoz, sem Marotéhoz, csak arra ügyel, hogy az eredeti értelmét kifejtse, szavakhoz nem köti magát, a meg nem felelőt elhagyja s mást tesz helyébe, a hiányzót pótolja, a töredékes értelmet kiegészíti.

Annyit változtat a zsoltáron, hogy az eredetire nagyon bajos ráismerni és csak elvétve találunk olyan sorokra, melyek többé kevésbé megfelelően az eredetijének útbaigazítanak így pl. a XXVII. zsoltárból:

Buchananus 99—52. sor ¹

Parens benigne, me vias doce tuas,
Rectaque deduc semita;
Ne vis metusque ab hoste me deterritum
De calle recti detrahat.

¹ A használt kiadás teljes címe: Psalmum Davidis Paraphrasis Georgii Buchananani Scoti. Argumentis ac melodis explicata atque illustrata. Opera et studio Nathanis Chytraey. Herbornae Nassoviorum 1624.

Balassánál: 67—72. sor.

Irgalmas szent atyám
Engedjed, hogy tudjam
A te utaidat követnem:
Arról se félelem
Se más dolog engem
Hogy soha el ne téveszthessen.

Balassa átdolgozásának értelme ugyanaz, mint Buchananus paraphrasisának. Viszont vannak olyan versszakai is, a hol még ez a tartalmi egyezés sincs meg, mint p. o. a következő versben:

Buchananus. ps. XXVII. 52—56.

(utolsó sor)

Ne me impiorum obnoxium libidini
Relinque. Testes impii
Fingunt maligne falsa de me crimina,
Armantque se mendaciis.

Balassa 73—84.

Rágalmazó nyelvtől,
Ál ellenségtől
Ments meg uram engemet,
Mert hazug tanukkal,
Keserves szókkal
Káromlják életemet.
Nyelvek ő fegyverek,
Kivel dühösködnek,
Keresik csak veszedelmemet.
Ha velem nem volnál
S nem bátorítanál,
Éltemben értek volna véget;

A hol azonban a zsoltár szavai teljesen hozzáillenek a saját érzelemvilágához, ott nem változtat semmit rajtuk, gondosan átveszi az olyan eszméket, melyeket életének egyes viszonyaira lehet alkalmazni. Például az idézett részben is azt a helyet, hol a »hazug tanúk«-ról szól, vagy még előbb:

Me cari amici, me propinqui, me pater
Me blanda mater liquerat:
At non reliquit Deus ¹

Balassánál:

Engem már barátim
Szüleim, rokonim
Elhagytanak, mint veszett embert,
De a jó Isten
— — — — —
Engemet nem hagyta.

A sors üldözte költő, a kit rokonai és ellenségei mindig nagyobb és nagyobb veszedelembé sodortak, a ki önhibáján kívül

¹ Buchananus ps. XXVII. 45—48. s.

annyit szenvedett, sír föl ezekben a sorokban; idegen emberek érzelmeit tolmácsolja, de a magáét is, a mit azok panasznak, az szóról-szóra eredhet az ő szívéből is.

De hogy mennyire a szomorú életviszonyok hatása alatt írta zsoltárait, arról rögtön meggyőződhetünk, ha megnézzük, hogy milyen zsoltárokat fordított le. A XXVII. és LIII. zsoltár könyörgés az ellenségtől való megszabadításért, az LI. bűnbocsánatért esedezik, a XLII. panaszkodás első sorban azok ellen, kik szemére vetik, hogy Isten elfordul tőle. Csak ötödik zsoltára, a CXLVIII. kivétel, mely az Istennek való hálaadásra buzdít. A bűnbánata s az ellenség gyűlölete készítette őt e zsoltárok megírására, az a két érzelm, mely természetes hangulata volt zaklatott életének. Sőt életének egyes viszonyaira olykor egész határozott utalást találunk zsoltáraiban: egy-egy odavetett szó, melynek megfelelőjét nem találjuk meg az eredetiben, mutatja, milyen alkalmas eszköznek bizonyult e zsoltár arra, hogy a fordító költő egy pillantást engedjen saját lelkébe is. Az LI. zsoltár második versszaka így kezdődik:

Mosd el rólam immár,
Kit lelkem alig vár,
Mosd el bűnöm rútságát
Együtt a rút hírrel.

E zsoltárt Marot zsoltárából »fordította«, nézzük, hogy hangzik ez a hely Marotnál:

Lave moi, Sire, et relave bien fort,
De ma commise iniquité mauvaise.
Et du péché qui m'a rendu si ord,
Me nettoyer d'eau de grace te plaise.

Az ilyen subjectiv hang nem ritka Balassa zsoltáraiban; mint igazi költő, a kinek erős egyénisége van, nem ismeri el magára kötelezőnek az eredeti jármát, megszólaltatja az egész szívét, képzeletét. Azonban jóllehet sok eredeti eszmét, képet toldott bele zsoltáraiba, finom érzéke mindig megőrizte őt attól, hogy olyan érzéseket keverjen beléjük, melyek nem illenek az eredeti tartalmához és hangulatához. Így, hogy a legjellemzőbbet említsem, nem adott kifejezést hazafias érzelmeinek s egyetlen egy keresztyén vonatkozást sem találunk zsoltáraiban. Ez is haladást jelent már Sztárai, Szegedi és a többihez képest. A főntebb idézett néhány példa tanúja, hogy a saját életére célzó gondolatok is jól beillenek a zsidó költeménybe. A mivel megbővítette az eredeti zsoltárban talált anyagot, nemcsak hogy nincsenek kárára zsoltárának, hanem határozottan előnyére szolgál. Különösen ki kell emelnünk természeti képeit és hasonlatait, melyekkel igazi költőiséget adott a zsoltárok költői ékességeiben szűkölködő szö-

vegének és csak azt fájlalhatjuk, hogy az előzői nem használták fel a természet képeit zsoltáraik megszépítéséhez.

Mily sikerült például a XLIII. zsoltár eleje, hol a biblia e sorát: »Mi képen kívánczik a szarvas a kútfejekre . . .« így dolgozza át:

Mint a szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken, völgyeken széllyel mind kergetett,
Rí, léh, s alig vehet szegény lélekzetet;
Keres kútfejeket.

Festői 148. zsoltárának e sorai is:

Szép halmok, zöld ágak, ékesült kis dombok,
Fák, kik külömb-külobb szép gyümölcsöt hoztok,
S füvek, kik gyönyörű szaggal illatoztok.

Sok színben tündöklő ékes szép virágok,
Erdőkben, cserékben, vadak ti kik laktok,
Örökké az úrnak nevét kiáltátok.

Nemcsak változatosságot hoznak a zsoltárok egyhangú soraiba ezek a költői képek, hanem a természet világát juttatván szerephez, az erdőt, a mezőt, a virágokat, valódi ékességeivé lesznek az átdolgozásnak.

Ezekben a zsoltárokból tehát nemcsak egy vallásos férfiú szól hozzánk, hanem igazi költő is, a kit egyfelől életviszonyai, másfelől költői egyéniségének épen e viszonyok befolyása alatt kialakult jelleme bírtak zsoltárszerzésre. Ugyanezen tényezők hatása alatt lettek zsoltárai másokká, mint a műyenek Sztárai, Szegedi, Skaricza énekei. Ezek mind egyházi férfiak, kiknek irodalmi működése, úgy szépirodalmi, mint tudományos munkássága, első sorban az egyház, a felekezet céljait tartotta szem előtt, kik első sorban nem maguknak szerezték énekeiket, hanem az ájtatoskodóknak. Az egy Szegedit kivéve nem gondoltak arra, hogy egyéni érzelmeiket megszólaltatva talán szebbé, változatosabbá teszik zsoltárukat, hanem kénytelenek voltak az egyház követeléseire, a közönség ízléséhez alkalmazkodni Balassa helyzete egészen más volt. Nem volt papi ember, nem is volt első sorban vallásos költő. Virágénekeket, szerelmes dalokat szerzett, hol jobban érvényesülhetett a változatos forma; dalai az élet kedvesebb, gyöngédebb érzelmeinek adtak kifejezést, melyek távol voltak a protestantizmusra jellemző, rideg, puritán életfelfogástól. Természetes, hogy a költő, ki az élet derűsebb jeleneteit énekli meg, megszokja az ilyen érzelmeknek megfelelő formát, a szebb, a természetből vett képeket, hasonlatokat s mikor vallásos érzelmeit jeleníti meg egy-egy komolyabb ének keretében, akkor sem tagadhatja meg igazi jellemét, akkor is iparkodik változatos lenni, abból a forrásból veszi képeit, mely mintegy tükre az emberi léleknek, a természetből.

Itt van a választó vonal, mely Balassát elkülöníti Dávid király énekeinek többi versbe foglalótól s talán ez az oka, hogy zsoltárai nem kerültek bele az énekes könyvbe.

Balassát úgy tekintjük, mint Szenczi Molnár közvetlen elődjét, a ki a második korszak ismeretlen énekszerzői, majd Szegedi és Skaricza után nagy lépéssel vitte előre a magyar zsoltárfordítás ügyét. Míg az ismeretlenek csak a külső formában újítottak és ott is csak óvatosan, míg Szegedi csak ösvényt mutatott a költői őszinteség és bibliai tartalom összeolvasztására, míg Skaricza szakítván az átdolgozás hagyományos földolgozásával, némi változatosságot iparkodott a XVI századi zsoltárok egyhangu menetébe hozni; addig Balassa újított tartalomban és formában egyaránt, sőt a mi legfontosabb, még költői előadásmódban is. Az a lépés, melyet Balassa megtett, nagyobb, mint elődei közül bármelyiké: bemutatja, mint lehet az eredeti tartalmat kapcsolatba hozni a saját egyéniségével, eltér elődjeinek szokásától a verselést tekintve, változatos, virágénekekhez való köntösbe öltözteti a zsidók koronás költőjének énekeit. Ő az első, a kinek zsoltárai valódi költemények, igazi, hivatott költő. De az esztetikai szemponton kívül irodalomtörténeti szempontból is nagy jelentőségű föllépte; jelentőségét a magyar protestáns zsoltárfordítás történetében az a körülmény adja meg, hogy előkészítette Szenczi Molnár működésének a teret, azáltal, hogy megmutatta, mennyire megfelel a mesterségesebb, bonyolódottabb, de épen ezért művészebb versforma s a virágos, ékes költői nyelv a vallásos énekeknek is. És ez igen nagy érdem.

5. *Bogáti Fazekas Miklós zsoltárai.*

A XVI. század végső évtizedében egy nagy lépéssel haladt előre a magyar zsoltárköltészet: az egész Zsoltárkönyv megtalálta magyar feldolgozóját. Bogáti Fazekas Miklós,¹ unitárius lelkészé az érdem, hogy a teljes Psalteriumot magyar versekbe szedte. Így a zsoltároknak verses köntösbe való öltöztetése, mely nálunk Luther hatása alatt indult meg, az az irodalmi mozgalom, mely a kálvinista énekes könyvek legkedveltebb darabjait szolgáltatva, legmagasabbra a XVI. sz.-ban az unitártusok egyik lelkes hívének műveivel emelkedett. Az evangéliumról elnevezett hitnek mind a három felekezete kivette a maga részét e nemes munkából, de míg a kálvinistaköltők szerzette zsoltárok évszázadokon át fentartották magukat az énekes könyvekben, jóllehet Szenczi Molnár énekei mindinkább háttérbe szorították őket, a többi reformatus zsoltárt, addig Fazekas zsoltárai még csak kiadóra sem találtak, csak néhány kéziratban maradtak fenn. Mikor az érdeklődők figyelmét magára vonta e mű, más szerzeményének tulajdonították; midőn szerzőjük

¹ Neve a kéziratokban *Fazakas* alakban fordul elő; így írja Jakab Elek, Kardos Albert is. Mivel a köztudatban azonban a *Fazekas* név szerepel, mi is így írjuk, követve Toldy Ferenczet, Dézsi Lajost.

íránt érdeklődni kezdett a tudomány, őt egy névrokonával tévesztette össze, és e tévedések csak a legutóbbi időben tisztázódtak.¹ Psalteruma azonban még ma is kiadatlan, míg a két évtizeddel utóbb megjelent Molnár-féle Zsoltárkönyv számtalan kiadást ért.

Bogáti zsoltárait első ismertetőjük szombatos énekeknek tartotta s szerzőjéül Péchy Simont a rajongó főurat hitte.² E tévedéseket csak Kriza³ és még alaposabban Jakab Elek oszlatta el,⁴ ki kimutatta, hogy a Péchynek tulajdonított zsoltárfordítás Bogáti Fazekas munkája és tárgyi okokra támaszkodva megpróbálta bizonyítani, hogy e mű nem lehet szombatos hívő műve.⁵ Valóban, a mint látni fogjuk, e zsoltárokból nem is nyilatkozik meg szombatos szellem,⁶ bár Toldy Ferencz kiérzi belőlük.⁷

Bogáti már 1587-ben foglalkozott a zsoltárfordítás gondolatával: az *Aspásiúhoz*, melyet ebben az évben írt, mellékli az CXXVIII. zsoltárt.⁸ Mikor készült el az egész átdolgozással, nem tudjuk.

Szintén válasz nélkül marad az a másik kérdés is, hogy milyen prózai zsoltárok szolgáltak Bogáti Fazekas átdolgozásának alapjául. Mint többi író társa, ő sem magyar prózai átdolgozást tartott szem előtt, legalább nem lehet sem külső, sem belső bizonyítékokat találni arra nézve, hogy Székely István vagy Heltai Gáspár fordításait használta volna. Kohn Sámuel⁹ a zsidó biblia zsoltáraiban keresi a forrásukat. Véleménye, ha teljesen meggyőző bizonyítékok nélkül szűkölködik is, több pszichológiai érveléssel támogatható: a zsoltárköltő jártas volt a héber nyelvben,¹⁰ ismerte a biblia stílusának szellemét.¹¹

Zsoltárainak compositiójában Sztárait, Szegedit s a többi előzőjét követi: a zsoltár első versszakait annak az elmondására szenteli, hogy az illető zsoltár milyen körülmények között látott napvilágot, festi Dávidnak vagy a zsidó népnek helyzetét, jellemzi lelki állapotukat, az utolsó versszakban pedig megmondja a zsoltár számát s esetleg valami kis tanulságot is vet hozzá. Eljárásának megvilágítására álljon itt a LXXVI. zs. első és utolsó versszaka:

¹ Dézsi Lajos, Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működése. 5. l.

² Lugossy József. A Jancsó codex ismertetése az Akadémia 1851 szept. 22-én tartott összes kis ülésén. Uj Magyar Muzeum. 1850–51. évf. II. k. C–CXXXVII. l.

³ Levele Lugossyhoz. Uj Magyar Muzeum. 1851–52 évf. II. k. 160–171. l.

⁴ Bogáti Fazekas Miklós stb. Keresztény Magvető 1880. évf.

⁵ Arra nézve, hogy Bogáti Fazekas szombatos volt-e, lásd Dézsi Lajos id. m. 4. l. jegyzet.

⁶ L. Kardos A. A XVI. század magyar lyrai költészete. Egyet. Phil. Közl. VII. 181. l.

⁷ A magyar költészet története. 1854. I. k. 206. l.

⁸ Dézsi i. m. 12. l.

⁹ A szombatosok tört. 154. l.

¹⁰ L. u. o. és Lugossy i. értekezése.

¹¹ L. 61. l.

Juda nemzetbem hagia nagi hirt,
 Jerusalemben az Vr io nevet,
 minap hogi uere pogansag nepet
 kiból az szent nep erti ereiet.

— — — — —

Nagi sok hwtótlén pogan megszalta,
 Jerusalemet, de Isten tarta,
 Asaf notaian szent nep ezt mnnda,
 hetven hat reszben Soltarnak hagia.¹

Néha az első versszakban valami erkölcsi vagy vallásos tételt állít fel, s a tulajdonképeni zsoltár ennek a tételnek a bizonyítása. Szegedi XIV. zsoltára is ilyen. Bogáti Fazekas CXXVII. zsoltárának kezdő strophája:

Ember csak heaba magatol uezódik,
 ha az Vr nem segel akar mint törekedik,
 marhara czaladra heaba tőrődik,
 ha menyéi vitól ó dolga nem aldatik.

Utolsó verse pedig:

Bólcz Salamon kiraly ez eneket ira,
 szaz huszonhetedik reszbe soltarba hagia
 hogi ember tanacza semmi es munkaia,
 ha Isten nem algia fogiatkozik bar tuggia.

Egy-két zsoltárában azonban a bevezető és befejező versek tartalmát egy versszakba vonja össze, melyet azután vagy a zsoltár élére, vagy végére állít. Így pl. a VIII. zsoltárban² elmarad a bevezető strophá és csak az utolsó árulja el a szerző nevét:

Niolczadik soltarban David ezt monda,
 teremtesről az Istent magasztala,
 emberekre mely gondia volt ezt lata,
 mi allat az ember azt igi czudala.

Viszont a XVI. zsoltár az első versszakban mondja meg a zsoltár számát s az utolsó vers elmarad:

¹ Az idézetek abból a másolatból valók, melyet a M. Tud. Akadémia a kolozsvári unit. főiskola példányáról készítettett. Címe:

Psalterium. Magyar Soltar, kit az wdókbéli historiák értelme szerent kwléomb kwléomb magyar ekes notakra az Isten giwlekezetinek javara fordítot Bogati Fazakas (fia) Miklos.

Psal. 1. JAMBOR. Notaia:
 Mennek feoldnek Vra, Istene etc.
 1604.

² Ez a zsoltár a kálvinista énekes könyvekbe is belejutott, valószínűleg az 1604-iki unit. énekes könyv útján. Megvan többek között az 1736-ki Debreczeni Énekes Könyvben is. Kezdősora: *Mely hatalmas az mi urunk az Isten.* Versfőkében: *Melh nagi az Isten.*

Az Istenhez az Jambor bizhatik
 minden űgieben bizuast foliamhatik,
 ahoz kepest Daudid ímatkozik,
 tizen hatod enekben igi bizik.

A keret megszerkesztésében Bogáti Fazekas pontosabb minden előzőjénél. Ha a hagyomány sem ismeri az ének szerzőjét, akkor Fazekas nem tulajdonítja egyszerűen Dávidnak a zsoltárt, hanem általánosságban a zsidó népet említi, mint pl. a XIV. zsoltárban:

Igi biztata magat s uigasztala,
 pogan nep közt Sidó mig niomorga,
 szabadsagat most is ezzel uaria,
 tizennegyed soltarban ezt mondia.

ha azonban megnevezi a zsoltár szerzőjét, »nem téveszti őket össze; jól tudja, hogy melyik ének Dávidé, Asafé, a Khore fiaié vagy másé.«¹

De nemcsak pontosabb, hanem következetesebb is Bogáti zsoltárai szerkesztésében. Mig előzői nem minden zsoltárt foglaltak ily epikai keretbe, addig nála kivétel nélkül »epicus elemek zavarják meg a hála és tisztelőt, a bűnbánat és panasz hangjait a zsoltár elején és végén.«²

Sztárainál, Szegedinél e keret csak külső dísz, felesleges sallang, mely a tulajdonképeni zsoltárral nincs szükségszerű kapcsolatban. Csak egy példát hozok fel, Szegedi XXXIII. psalmusát: az első négy versszak epikai bevezetésül szolgál, elmond egy kis történetet: Dávid megmenekülését ellenségei kezéből. De ha e sorok elmaradnának, a zsoltár, a mely a megszabadult Dávid hálaéneke, semmit sem veszítené sem értelméből, sem értékéből. Bogáti Fazekas eljárása egészen más: nála a keret és a zsoltár legtöbbször szoros egységbe olvad össze; sok esetben nem elégszik meg avval, hogy az első sorokban elmondja Dávid helyzetét, vázolja lelki állapotát, s ez után előadja háláját, könyörgését stb., hanem magában a tulajdonképeni zsoltárban is találunk utalást arra a történeti eseményre, mely a hálaadásnak, könyörgésnek, panaszkodásnak oka volt. Így a IV. zsoltár bevezető verse:

Az partosok ellen Daudid igi imatkozik,
 kik fiat Absolont fel dobolak, ra kóltek,
 az koronas kiralt szekiből kiuerék,
 Vtban igi imatkozik.

Az ezután következő könyörgésbe ismételtén kifejezi, hogy azért könyörög, a mit a bevezetésben már kifejezett: szabadulásért fiától és annak párhíveitől:

¹ Kardos i. m. 183. l.

² U. o. 182. l.

Vraknak s fiamnak latod uram szandekat,
 ne had elő menni az arulok tanaczat,
 mert ezek mind rontiak az te tanaczodat
 Valasztott Christusodat.¹ (3. vsz.)

Később fia párthíveihez fordul:

Soktok azt uelte most hogi fiam urra teszi,
 parasztot nemesse, Nemest polcz(r)a emeli.

A keretnek és a zsoltárnak ilyen egybeolvasztása, melyet a Psalterium legtöbb darabjában megtalálunk, Fazekas költői érzé-
 kéről tanuskodik, mert így nem érezzük a keretet feleslegesnek,
 mint előzőinek zsoltáiraiban. Természetesen költői szempontból még
 sikerültebbek lettek volna zsoltárai, ha a zsoltárfordító elhagyja az
 eféle epikus elemeket, ha a biblia szövegéhez szorosabban ragasz-
 kodva csak a könyörgést, hálaadást öntötte volna verses formába
 s a történeti elemeket csak azon zsoltárok feldolgozásánál, melyek-
 nek eredeti szövegében is előfordultak. Epikai elemek lyrai költe-
 ményben ennek hatását mindig csökkentik, sőt sokszor teljesen le
 is rontják. Mindamellett Bogáti eljárására azonban még is találunk
 magyarázatot. Említettük, hogy ez a compositio, elvéve ugyan, a
 szent írás zsoltáiraiban is előfordul, Sztárai, Szegedi, Skaricza pedig,
 költőnk közvetlen előzői, több zsoltárukat kötötték Dávid és a
 zsidó nép egy-egy történeti eseményéhez, költőnk tehát nem tett
 egyebet, mint a tőlük tapasztalt szerkesztő módot átvette és tovább
 fejlesztette. A költői hagyomány tisztelete erősebb volt benne a
 költői érzéknél: egy friss nyomokon, kipróbálatlan utakon haladó
 irodalom viszonyai között egészen természetes sajátság. Azonban
 előzőit meghaladja annyiban, hogy alakító módját következetesen
 és tüzetesen alkalmazta.

Nem volt nagyobb költő, mint a többi zsoltárfordító, de több
 érzéke volt a határozott elrendezés, áttekinthetőség iránt; ha félre
 nem értetünk, azt merjük mondani, hogy *értelmesebb* író volt, a
 ki mindenütt világosságra, érthetőségre törekedett. Tehetségének
 ebből a forrásából fejtjük meg zsoltárainak egy másik kiválóságát,
 a melyre épen zsoltárfordító volt nagyon rászorulva.

Említettük, hogy az ő szövegség zsoltárai nem az eredeti
 szövegben maradtak ránk, s úgy a mint a szent írás különböző
 kiadásai közlik őket, sok bennök a töredékes, zavaros, összefüg-
 géstelen elem. Már legelső zsoltárköltőink iparkodtak a zavart
 elsimítani, a töredékes részleteket kiigazítani, a hézagokat pótolni,
 a mennyire tehetségüktől telet, egységessé tenni a költeményeket.
 Ezen téren, épen tehetségének sajátossága miatt, felülmúlja őket
 Fazekas, a ki világos értelmével észrevette az eredeti hiányossá-
 gát és helyes tapintatával meg is tudta javítani: összefüggést

¹ Christus itt annyi mint felkent, uralkodó. Dávidot s nem a megváltót
 érti rajta.

hozott az össze nem függő szövegbe. Egy-két példa is megvilágosíthatja eljárását, melylyel a gondolatok megszakadt lánczolatát helyreállítja.

Nézzük csak az LIII. zsoltár versét Luther bibliájában és Bogáti Fazekas zsoltárában:

Luther. v. 3. Gott schauet vom himmel auff der menschen kinder | dass er sehe | ob jemand klug sey | der nach Gott frage.

4. Aber sie sind alle abgefallen | und allesamt untüchtig | da ist keiner der gutes thut | auch nicht einer.

5. Wollen denn die übelthäter ihnen nicht sagen lassen? Die mein volck fressen | dass sie sich nehren | Gott ruffen sie nicht an.

6. Da fürchten sie sich aber | da nicht zn fürchten ist | denn Gott zustrenet die gebeine der treiber | du machest si zu schanden | den Gott verschmähet sie.

Erezzük, hogy a 3. és a 4. vers között a gondolatmenet megszakad, továbbá a 6. versszak értelme az alanyváltozás miatt elhomályosul, e fogyatkozásokat helyreépítolja Bogáti Fazekas:

Vrak dolgat az Isten tekinte,
nagi czudalva ugian el szemlele,
ha egi eszest közöttök lehetne,
ki Istentől kerdene ertene.

Lattia hogi mind pokol hwtben uadnak,
gonosz utra mind eggig tartottak,
mind latorra, mind gonozra ualtak,
semmi szamot iora nem tartottak.

Igen busult az VR és igi szola,
ez lator nep hogi lótt ily bolonda,
hogi Isten uagion uallion mikor tuggia,
ily bwneit uallion mikor lattia.

Tórik, rontiak, nepemet faggatiak,
mint az etket az eh ugian ragiak,
hogi en latom ingien sem gondolliak,
uagiha tuggiak, mire hogi igi tartiak.

Az meli Isten kenerieuel elnek,
mire hogi azt nem tartiak Istennek,
az kitől most egi czeplet sem felnek,
mondhatatlan meg attol rettegnek.

Ezeket meg az ur igen ugi megrontia,
kik read most tórnek meggialazza,
raiok nezni hogi ember utallia
az hwtótlen lator ezt talallia.

Ha Bogáti ép oly költő, mint értelmes fő lett volna s mértéket tudott volna tartani a kiegészítésekben, zsoltárait ez a kiválóságuk fölemelte volna a XVI. század irodalmi termékeinek színvonala fölé. De több volt benne a józanság, mint a költői ér s elkerülve a

homályosságot, értelmetlenséget, másik hibába esik, midőn a hézagokat kitölti, a félreérthető helyeket körülírással pótolja: hosszadalmassá válik. Így érdeme, a világos értelem, túlzásba menvén, veszedelembé sodorta. A bőbeszédű paraphrasis közben hová lesz az a rövidség, mely oly jellemző bélyege az ó testamentum stílusának? Beteljesedik a költőn Horatius mondása:

»In vitium ducit culpa fuga, si caret arte.«¹

Az érthetőség kedvéért feláldozza a rövidséget. Nem elégszik meg a hiány pótlásával, egy összekötő kapcsot szolgáló gondolat beiktatásával, hanem minél értelmesebb szöveget akar nyújtani, minél jobban megmagyarázni, megvilágítani a tárgyat. Pedig a panaszkodó, segélykérő éneknek többet ártanak a fölösleges szavak, mint az összefüggés megszakítása: a segélykérő ember izgatottságában, rémületében, midőn csak menekülésének eszközeire gondol, nem adhatja elő gondolatait oly szoros, összefüggő sorrendben, mint egyébkor, nyugodt állapotban, s ha hosszadalmas betoldások, magyarázatok nélkül nem lehet megszüntetni a szaggatottságot, akkor inkább az utóbbit, a kisebb bajt választjuk. Fazekas az eredeti zsoltárok hibáján nem tudott a nélkül változtatni, hogy el ne kövesse a másikat, bőbeszédűvé, hosszadalmassá vált. E bőbeszédű hosszadalmasság közös ismertető jele a XVI. század vallásos irodalmának. Magának a protestáns vallásnak szelleme szülte ezt a törekvést. Az új hit nem kétségbevonhatatlan, csálhatatlan dogmákat, tanít, hanem olyan igazságokat, melyeket *megérthet*. Ezért mindent bőven, részletezve, oktatva mondanak el, csak hogy félre ne értsen az olvasó. Ez a célzat uralkodik az összes protestáns írókon, prózáírókon és költőkön egyaránt. Komjáti Benedek Szent Pál leveleinek fordításától Bogáti Fazekas zsoltáráig minden irodalmi termékünkben megnyilatkozik, melynek hatása alól csak korának legerősebb költői egyénisége vonhatta ki magát, Balassa Bálint. Bogátiban kevesebb a tanító célzat, de annál erősebb a vágy, hogy értelmes szöveget nyújtson s ezért, bár némileg más okból, őt is elfogja a prédikátorok oktató modora. Nem abban nyilatkozik ez meg, hogy dogmai kérdéseket vegyít zsoltáraiba, hanem abban, hogy mondanivalóját bőbeszédűen, többfélelekép is körülírva adja elő.

A gondolatoknak ez az áradozása, a kifejezéseknek bőven ömlő folyama megrontja a zsoltárok költőiségét, megfosztja őket az erőtől; de ha az új, hozzáfűzött gondolatok az eredeti gondolatok körében maradnak, legalább megőrzik a zsoltár szellemét. Azonban Bogáti zsoltárai sokszor ezt a szellemet is megváltoztatják. Ennek már nem a toldozgatás, kiegészítés volt az oka, hanem a történeti motívumoknak belekeverése. a melyről már fentebb megemlékeztünk. Bogáti majd minden zsoltárát történeti rajzzal

¹ Epist. ad Pisones. 31. s.

kezdi, a zsidó nép vagy a zsoltár szerzőjének körülményeit festi. Bár Fazekas egyike volt kora kiváló hittudósainak, mégis természetes, hogy egyes zsoltárok szereztetésének nem ismerhette történetét ott, ahol a biblia hallgat róla. Mivel pedig a szentírás legtöbbször hallgat a szerzés körülményeiről s csak néhány zsoltárra vonatkozólag ad utalást, kénytelen volt maga kigondolni egy történelmi eseményt, melyhez a zsoltár keletkezését hozzáfűzhette. Leleménye azonban nem mindig felelt meg az illető zsoltár szellemének s a mint ő a két össze nem illő elemet egytűvé olvasztotta, megváltozott a zsoltár hangulata is. Egy példára hivatkozom. Szóljon ez a többi helyett is. A IV. zsoltár, melyet előbb elemeztünk, nem olyan körülmények között keletkezett, mint Bogáti az első versszakban elmondja, nem a fiától és annak párthíveitől szorongatott Dávid könyörög segítségért az Urhoz: az újabb vizsgálódások egészen más mozzanathoz fűzik a költeményt, sőt a mai fejlett hittudomány még azt is kétségbe vonja, hogy Dávid szerzése: egy hatalmas férfiú esteli éneke e zsoltár, a ki elégedetlen emberektől körülvéve is gyönyörködik az Urban¹. A magyar költőnek tehát, hogy következetes maradjon a bevezetésben mondottakhoz, át kellett alakítani a zsoltár tartalmát is, segélykérést font belé, a mi a szentírásból ki nem olvasható. Így járt el Bogáti sok más zsoltárában is, a tartalommal megváltoztatta a szellemet. Az eredeti zsoltár szellemének ilyen megváltoztatása azonban nem általános szabály Bogátinál, sőt ellenkezőleg gyakran annyira megtudja őrizni a biblia szellemét, hogy meghaladja minden előzőjét. Emlékezzünk vissza régebbi fejtegetéseinkre. Bőven szóltunk a maga helyén arról, hogyan hatoltak be keresztyén elemek a Dávid királynak tulajdonított énekekbe s megkísérlettük magyarázatát is adni e jelenségnek. Ha Bogáti zsoltárait végig lapozzuk, sehol sem akadunk keresztyén fogalmak neveire; nem találunk fohászkodásokat Krisztushoz, sem hálaadásokat a szent háromságnak: a zsoltár nála meg marad annak, a mi, a zsidó hit- és érzés világ jellemzetes terméke; nem válik keresztyén énekké; nem találunk benne olyan ellenmondásokat, hogy Dávid Jézustól kér támogatást, a zsidó nép a szentháromságot magasztalja. Hogy ezek a keresztyén elemek elmaradtak zsoltáraiból, könnyen érthető. Bogáti Fazekas unitarius volt, kik, mint másik nevük (antitrinitarius) is mutatja, megtagadták a hármas istenséget és Krisztus isteni voltát. Bogátinak tehát nem volt oka, hogy az eredetit megváltoztatva belegyen zsoltáraiba olyan motívumokat, melyek hitvallásának tételeivel ellenkeztek. Ez az eljárása az, mely a legmagasabb korlátot emeli zsoltárai és az előzőinek művei közé: a zsoltárokban megnyilatkozó szellem kezd ismét hasonló lenni ahhoz a szellemhez, mely Dávid király ősrégi énekeit áthatalta.

¹ »Abendlied eines hochgestellten Mannes, der, umgeben von unzufriedenen Menschen, trotz ungünstige Lage durch Gott geistige Freude erlebt und sich ihm getrost anvertraut.« Duhm i. m. 13. l.

Ez az oka annak, hogy zsoltáros könyvét az unitáriusokon kívül az erdélyi szombatosok, a rajongók is magukénak fogadták. A zsidózók titokzatos felekezete, melynek bár a zsidó néppel fajbeli közössége nem volt, de dogmái nagyon közeledtek a zsidó vallás tételei felé, örömmel karolta föl Bogáti verses zsoltárait, melyeknek szelleme nem csak a szentháromságtagadók felekezetének hitelveiből fakadt, hanem kielégítette az ő követelményeiket is. Ezen körülmény keltette azt a hitet, hogy maga a költő is ezen ábrándos felekezethez tartozott és pusztán ennek számára készítette énekeit. Nem gondoljuk valószínűnek ezt a föltrévest, mely az irodalomban sokáig tartotta magát, különösen Toldy révén,¹ az egyetlen számbavehető bizonyíték Bogáti szombatos volta mellett zsoltárainak a szombatos énekes könyvbe való bejutása tulajdonképpen nem bizonyíték: Dávid zsoltárai, ha átdolgozójuk óvakodik idegen motívumokat belevegyíteni, szükségképpen zsidó szellemet tüntetnek fel. Valamint a szombatos hit kifejlődése szükségszerű fejlődése volt az unitárius vallásnak,² úgy bátran elfogadhattak az unitáriusok számára készült zsoltároskönyvet, a melynek kedélyvilága egy a zsidókéval. Igaz, hogy Bogáti Fazekas zsoltárainak kezdő vagy végsoraiban nem egyszer emlegeti a »szent népet«,³ de itt csak egy gyakori bibliai kifejezéssel él, s ebből még nem lehet oly messzemenő következtetést levonni, hogy ő is zsidózó volt, csak annyit, hogy alaposan ismerte és híven utánozta az ő testamentum stylusát. Hasonlóképpen csak a bibliai tanulmányainak eredményei az ilyenféle betoldásai a zsoltár szövegébe:

Oltarihoz uigan no menietek fel,
szent haza kapuin
ladaianal Istent no dichirietek,
io teteröl pituaraban meg emlegessetek.⁴

A szent írás zsoltára: ⁵

C. zs. 4. v. Gehet zu seinen thoren ein mit dancken | zu seinen vorhöfen mit loben | dancket ihm | lobet seinen namen.

A láda, melyet Bogáti Fazekas itt említ, a frigý-szekrény. Bár a szentírás zsoltára erről hallgat, ép úgy mint az oltárról,

¹ A magyar költészet története. 1854. I. k. 206. l.

² Lugossy i. értekezése. CVII. l.

³ Psl. Asaf notaiian szent nep ezt monda,
hetvenhat reszben Soltarnak hagia.

vagy pedig:

Rab-sagban az szent nep regen igi panasza,
Babyloniaba kit pogan czufola,
Szaz huszonharmadik enckebe monda.

⁴ C. zsoltár.

⁵ Luther fordítása szerint.

Bogáti Fazekas mégis felemlíti, mert tudja, hogy mindkettő ott állott az »Úr sátorában.« Sok hasonló példát idézhetnénk, melyek azt bizonyítják, hogy zsoltárköltőnk jól ismerte az ó-testamentumnak stylusát¹ és képes volt a maga leleményét is ennek szelleméhez alkalmazni. Mindezek azonban még nem bizonyítják zsoltárainak »szombatos szellemét.« Általában ez a kifejezés csak üres phrasis, melynek — a zsoltárokról lévén szó — semmi értelme, hiszen Azt mondhatjuk, hogy Sztárai keresztyén szellemben dolgozta át zsoltárait, azt is mondhatjuk, hogy a Marot-Beza-féle zsoltárok magőrizték a zsoltár eredeti zsidó szellemét, de »szombatos szellemben írt zsoltárokról« beszélni nem lehet, mert a szombatos és zsidó szellem között különbséget tenni nem tudunk. Bogáti Fazekas Psalteriumáról sem mondhatunk egyebet, csak azt, hogy zsoltárai ragaszkodnak a zsidó érzés és gondolatvilághoz, tehát alkalmasak voltak arra, hogy a szombatosok, a »zsidózók« velők dicsérjék az Istent.

Valamint nem vegyülnek Bogáti Fazekas zsoltáraiba keresztyén motivumok, úgy nem vitt fordításába specialis magyar szellemet sem. Ennek is az az oka, hogy teljesen tisztában volt a zsoltárok jellemével és mivoltával. A zsidó hagyomány zsoltárait nevekhez köti; megmondja, hogy ezeket Dávid írta azokat Asaf, vagy Koré fiai stb. Bogáti Fazekas, a theologus, ki e hagyományokat ismérte, érezte, hogy saját nemzetére vonatkoztatni azokat a csapásokat, melyek a zsidó népet sujtották, oly anachronismus, mely csak kárára van az átdolgozásnak.

Egyéniségének két általános jellemző vonása, a keresztyénség és a magyarság nem nyilatkozott meg átdolgozásaiban. Ép úgy hiába keressük bennük egyéniségének specialis, különös jellemző vonásait, megmarad a bibliai gondolatok tolmácsának, ki minden bőbeszédűsége mellett is hű marad eredetijéhez.

Jakab Elek ugyan néhány zsoltárában pl. CII, CXXVI, CXXXVII. vonatkozást keres a saját sorsára,² de azt hiszszük alaptalanul. Igaz, hogy a költő sorsához is odaillik egy egy zsoltár hangulata, de ez az egyezés, bár tudatos volt, mégis csak esetleges. A zsoltárok széles körben való elterjedésének és nagy kedveltségének egyik oka épen abban rejlik, hogy az éneklő, mikor a panaszkodó vagy hálaadó zsoltárokkal magasztalja az Urat, mindig saját sorsára gondol. A költő lelkét is, ki a zsoltárokból meríti tárgyát, a saját helyzete, nyomorúsága, vagy nemzetének, családjának gondja-baja tölti be, a nélkül azonban, hogy ez késztette volna éneklésre. Természetes, hogy a bujdosásából megtérő zsidó nép és az üldözések elől idegenbe menekült költő hazaér-

¹ Lugossy a versfőkről mondja: »... magyarul írvák bár, de zsidóul gondolják.« — Uj Magy. Múzeum. 1850—51. CXII. l.

² Jakab értekezése. Ker. Magvető. 1880. évf. 239—42-t.

kezése között van némi hasonlóság, valószínű, hogy a költő gondolt is erre, midőn a CXXXVII. zsoltárt versbe szedte, de azért mégsem a maga megtérését énekli meg, hanem a zsidó népét.

Ha Bogáti zsoltárait az őt megelőző XVI. sz.-beli zsoltárokhoz mérjük — s minden irodalmi mértéknek ez az egyetlen objektív criteriuma — megállapíthatjuk, hogy főleg két szempontból jelent fejlődést az ő működése: az epikus elemeket, a történelmi motívumokat szerves kapcsolatba hozta magukkal a zsoltárokkal; másik fontos lépés pedig a keresztyén és a magyar nemzeti elemekhez a zsoltár sorokból való elhagyása.

Már a külső forma tekintetében nem találunk énekeiben olyan nagy haladást. Fejlettebb ugyan a technikája, mint legtöbb elődjéé, de ebben nagy része volt annak a körülménynek, hogy később élén, a verselés gyakorlata könnyebb volt, nagyobb számmal állott előtte követendő példa, s már kiművelt technika szállott reá örökségként. A költői hatás külső eszközeit mind használja.

Mint a zsoltár természetes megkivánja, Bogáti Fazekas is vonzódik a gondolatok olyan elrendezéséhez, melyet gondolatritmusnak nevezünk. Gyakori nála az eszmék párhuzamos csoportosítása, egy-egy gondolatot szeret többféleképen is kifejezni. A CXLI. zsoltár 4. verse például:

Alom es egi semmi az Adam fia,
egi buborek ki el uezs, mig nesz hatra,
egi arnik ki semmi estuere iutua,
egi fwst ki hamar elfogi es egi parah.

Az összerakó módra például idézhetjük a XXXI. zsoltár 10. versét:

En labomat halalbol kibontad
en fejemet kezbe sem boczatad,
en mezömet megadat tagitad,
hala neked lelkemet ki ualtad.

Versforma tekintetében is kora kiválóbb verselőit követte: nem ragaszkodott mereven a meglevő formákhoz, hanem a különböző sorok egybekapcsolásával új és változatosabb köntöst adott verseire. Az ősi nyolczas, a tízes, tizenegyes, majd a hosszabb tizenötös, tizenkilenczes a legkedveltebb formái. de találunk nála mesterségesebb szerkezetű versszakokat is: három nyolczast tizeneggyessel zár be, mint pl. a legismertebb zsoltárában, a XLV.-ben:

He uolt lelkem szium busult,
jo beszetre geried indul,
sziumiwi nielvem mint uidul,
en iro kezem nieluem utan indul.

Azonban még mesterkéltabb alakzatokkal is megpróbálkozik, csak egyet idézek, a XC. zsoltár egy versét:

Ez kóniórgest az pusztan
 szent Moises monda,
 hol az versenies Sidókat
 az Vr suitola,
 sok fele czapasual
 az földre ronta,
 feguerrel twzzel fergekkel
 sok ezért elfogiatá.

Másféle elrendezését is találjuk még a különböző hosszúságú soroknak, (pl. a két első sor 13-as, a harmadik 14-es, a negyedik 7-es stb.), de bármilyen formát használ is, rhythmusa mindig elég gördülékeny, a sormetszetek megtartására kellő figyelmet fordít. Legjobban sikerültek nyolczasai, melylyel régebbi költőink is aránylag legkönnyebben boldogultak. És ez természetes is: a nyolczas a maga egy metszetével határozott forma, mely eltérést nem tűr, s ha az író megbotlik, az ütemeket egyenlőtlenül rendezi el, ez oly feltűnően érezteti a hatását, hogy még a verselés iránt csekélyebb érzékű költők is észrevették a rhythmus darabosságát, a tehetségesebbek pedig e veszélyt könnyen kikerülték. Már a 11-eseknél nem ügyel annyira Bogáti Fazekas a sormetszetekre, bár mégis nagyobb gondot fordít rájuk, mint históriás énekeiben. Sikerült versszakokra azonban itt is találunk, mint pl. a CXXXVII. zsol-tárában, mely egyébiránt egyike legjelesebb költeményeinek:

Ronta tóre | szep hazankat | pusztita
 a beteget | sirni niógni | nem hagia,
 a rabokat | uig notakra | onszola
 hogi niaualian | órwlienek | keuana.

— — — — —
 Azota hogi | szep hazankbol | eljöttwnk,
 belóled szep | Jerusalem | kiköltwnk,
 minden világ | i iot mi el | felettwnk,
 nem tud lantot | pengetni mar | mi kezünk.

Verselése, mely mint e néhány példából is megítélhető, érthetővé teszi azt az elragadtatást, mely Lugossyt, zsol-tárainak első ismer-tetőjét elfogja. Nem hibátlan verselő Bogáti Fazekas, nem állítható Balassával egy sorba, de korának tagadhatatlanul legjelesebb költői közé tartozik.

*

Ezzel befejeztük a XVI. századi protestáns zsol-tárköltészet ismertetését. Ez az irodalmi mozgalom, mely Batizi, Végkecske-méti, Siklósi kezdetleges átdolgozásával indult meg, Sztárai zsol-táraival nyerte az első hatalmasabb lökést, ki sok tekintetben min-tául szolgált követőinek. Költői szépség tekintetében Balassa, az

eredetihez való ragaszkodás tekintetében Bogáti Fazekassal emelkedett legmagasabbra. A rákövetkező évszázad legelején lépett fel az a költő, a korának legbuzgóbb tudósa és költője, kinek zsoltáraiban mind a két követelmény bájos harmóniában egyesül, Szenczi Molnár Albert, ki azonban már nem a szentírás zsoltárait dolgozza fel a maga leleményével, hanem a mint maga jellemzi az idegen nyelvű, az idegen nép kedves népénekeinek dallamára írott átdolgozásokat öltözteti fel »magyar zubbonyköntöcskébe.«¹

CSÁSZÁR ERNŐ.

¹ A zsoltárok első kiadásának előszavában.

NAGY IGNÁCZ.

Negyedik és befejező közlemény.

VII.

(Nagy Ignác életképei. *Torzképek. Magyar titkok.* Sue Mystères de Paris-jának hatása. Hazai rejtelmek. *Hajdan és Most. Menny és Pokol. Bors és paprika. Szűnyogok.* Általános jellemzés. A negyvenes évek életképirodalma.)

Már az előbbieken rámutattam, hogy Nagy Ignác az újdonságíró milyen közel áll Nagy Ignácához az életképiíróhoz. Az átmenetet is láttuk az Athenaeumban. Itt még csak annyit teszek a mondottakhoz, hogy Nagy Ignác mint újdonságíró ismerte meg a főváros életét legapróbb részleteiben s e nélkül a tömérdek tapasztalat nélkül nem tudott volna annyi fővárosi életképet írni s nem tudta volna azt a sokat úgy megírni, a hogyan megírta. Megfigyelő tehetségét az újdonságírás tette oly élessé, stílusát könnyeddé, fordulatosná, bár nem egyszer felszínessé s magyartalanná is. Az újdonságírás valóságos előkészítő iskolája volt neki, a honnan mint kész életképiíró került ki.

A ki jól ismeri újdonságait és életképeit, világosan látja közeli rokonságukat. Mind a kétféle formában a fővárosi életet rajzolja szellemesen, humorral, gúnnyal vagy komolyan. *Életképeiben tapasztalatai csak irodalmi formát öltenek.*

Az Athenaeumban megjelent s általános feltűnést keltő életképeit 1844-ben gyűjtötte össze *Torzképek* címen négy kisnyolczadrétű (20—22 íves) kötetben.¹ Borítékrajza (barnavörös alapszínű): íróasztal, melyre lámpa világít, előtte ül egy férfialak, ki a megvilágított papirosra írja a munka címét, körülötte phantasticus tömeg; a hátapon: egy könyvön ülő s lúdtollat tartó bohóc. Minden kötetben egy-egy illustratio volt. Ezt azért említem meg itt és többi munkájánál is, mert ezek a borítékok s illusztrációk bibliographiai ritkaságok.² A már megjelenteken kívül sok új is van a gyűj-

¹ *Torzképek.* Irta Nagy Ignác. Budapest. 1844. 1. 2. 3. 4. rész. *Nagy Ignác Munkái* 4. 5. 6. 7. kötet (a Beszélyek az 1. 2. és 3.). A négy kötet ára 5 frt 20 kr. volt pp.

² Ezt és a többi munkák címlapjait Szűry Dénes min. tan. úr maga nemében Magyarországon páratlan könyvtárának példányairól írtam le. A Magyar Titkok s a Hajdan és most tökéletes példánya atyám, id. Szinnyi József könyvtárában is megvan.

teményben. Az 1. és 2. kötet néhány hónap alatt elfogy; mikor a 3. és 4. kötet megjelenik, már csak néhány példány van belőle. Július hónapban már a második kiadás is fogytán van s az év vége felé *harmadik kiadást* ér a munka 1. és 2. kötete. »Ritka dolog a magyar irodalmi világban« — jegyzi meg rá a Pesti Divatlap. Bizony ritka s szinte példátlan dolog, hogy egy olyan gyűjtemény, melynek legnagyobb részét már az Athenaeumból ismerte a közönség, egy év alatt három kiadást érjen. Ne gondoljuk azonban, hogy Hartleben valami sokat fizetett a szerzőnek a *Torzképek*-ért, melynek kötetei neki ezreket jövedelmeztek, nem, csupán 400 pengőforintot (83 ívnyi munkáért!).

Nagy Ignácot, mint humoristát, főleg az emberek érdeklik, azért a milieu-rajzolást, a leírást elhanyagolja s egész figyelmét a jellemrajzolásra fordítja. Torzképeiben a negyvenes évek fővárosi életének alakjai végtelen hosszú és tarka sorban vonulnak el előttünk: gonosz lelkű s házbért emelő háziurak, naplopó arszlánok, művészek, német nyárspolgárok, agglegények, családapák, varróleányok, orvosok, sírásók, divathölgyek, szédelgő vállalkozók, uzsorás zsidók, orgazdák, koldúsok, bakterek, goromba hídvámszedők és révészek, városhajdúk, utczagyerekek stb. stb. — Állattörténetei (összesen tíz) csak formájukban különböznek többi életképeitől; ezeket t. i. »Fripon úr«, a tudós uszkar, írta, vagy bocsátotta rendelkezésére, hogy az embereket tájékoztassa »a magyarországi állatok politikai, művészeti és házi életéről«. A szereplők természetesen állatbőrbe bujtatott emberek (szerkesztők, színészek, politikusok stb.), kik az előbb említett alakok közé sorakoznak. NB. a politikusokat csak ebben a formában satírizálja s a »Növényországi forrongás« cz. genreképében. A politikusok egészen nyílt kifigurázása veszedelmes lett volna abban az időben. Az elburkolt satira mégis csak enyhébb.

Alakjainak megrajzolásában az az elve, hogy nem »az életből meríti« őket, vagyis nem másol, hanem »a színeket száznak arczáról kölcsönzi« s e sokféle színből egy képet fest, mely az illető alaknak fő jellemző vonásait tünteti fel. *Szóval típusokat alkot.* Ez az oka annak, hogy életképei néha igazán »torzképekké« válnak s túlzottaknak, valóságosítleneknek tetszenek a jellemző vonások összesűrítése miatt.

Jellemzési módja kétféle: vagy több egyént mutat be egy fajtából (pl. *A háziúr*, *Az uzsorás*), vagy pedig, s ez a rendes módszere, egy alakot napi foglalkozásainak során vezet végig előttünk (pl. *A kalandvadász*, *Az agglegény*, *Az uracs*, *Az orvos-növendék* stb.). Néha az illető alak életrajzát is adja, vagy apró jellemző történetkéket sző a genre-rajzba. Alakjainak caricatura-szerű leírása is gyakori. — Életképét rendszeren komoly, vagy humoros elmélkedéssel kezdi, mely néha kissé túlságosan moralizáló. *A mészáros* cz. életképet pl. így kezdi: »Voltak, vannak és lesznek mindenkor elégületlen emberek, kik semmiben, de semmi-

ben sem lelik kedvöket; még úgy szólván abban sem, ha barackmagot törünk is fejükön« stb. vagy »Napjainkban az anyagiság vaskos szelleme tartja durva kezeiben az uralkodó pálczát, jobbra-balra súlyos csapásokkal sujtoztatva a lelki élvezeteket, s testi gyönyörök vadászatára unszolva az emberek fiait és lányait . . .« (*A művész nő*). A bevezetés után apró jelenetek sorozata következik, melyek gyorsan gördülő, nem mindig szellemes, de élénk és mulattató párbeszédekben szinte *drámailag jellemzik* az illető alakot. Bizonyos közvetlenséget ad előadásának a régebbi elbeszélők azon ismert fogásával, hogy az olvasót magával viszi s a leírt jelenségek tanújává teszi, pl. ilyenformán: »Ám lépünk ki tehát szobánkból és keressünk háziurat«; »Menjünk a kereskedő család után. Nem, ne siessünk, úgysem érhetjük őket utól, mert gyalog vagyunk«; »Már most menjünk az első emeletre, s lássuk, mit csinál 2. úr«; »mi a váczí-utczán végig menvén, egyetlen bátor kanyarodással a korona-utczába térünk«; »Kivánjunk tehát sok szerencsét a szorgalmas Ferinek és lépünk inkább a Pipába Ödön után.«

Az élénk jeleneteket néha rövid elmélkedésekkel szakítja meg s minden életképét teletűzdeli actualis célzásokkal és megjegyzésekkel, melyek ügyesen vannak ad vocem odavetve. Ime néhány: »Budapesten annyi a háziúr, mennyi csík az eccsedí lápban, és mennyi hamis hang a nemzeti színház énekeseinek torkában«; »de minek szaporítsuk a szót, minek ismételjük önmagunkat, hiszen nem vagyunk most gyűlésben«; »maga kárán tanul a magyar, mikép az egyszeri magyar nemes ember mondá huszadszor, midőn már huszonegyedszer csalta őt meg a gyapjúkereskedő«; »Ne haragítsuk meg barátainkat, mert a szabadelműség a mai világban oly szent valami, hogy semmi ellenmondást nem tűr el«; »Ha ezt csak egyetlen magyar lap, mondja is el, bizonyosak lehetünk az iránt, hogy valamennyi német lap, mint megannyi kis utánacsahos, közleni fogja azt hasábjain.«

Nem mindegyik életképe sikerült. Gyorsan dolgozott s így a 35 életkép között vannak elnagyolt és színtelenebb darabjai, de vannak viszont kitűnők is. Ilyen *A művész nő* című, mely egy parasztlányból lett diva élettörténetét mondja el jó humorral s itt-ott keserű gúnnyal. *Savant úr szenvedései* a színdarabíró (uszkár) szenvedései, kit a színház emberei agyonkínoznak. Pompás az *Esti séta* (Pest utczáin), mely komikus helyzetek rajzaival mulattat. *A zöld mulatság* a pestiek zöldben való mulatozását figurázza ki, a *Családi ünnep* pedig a Szent István napi körmenettel kapcsolatban egy családapa névnapjának kacagtató leírása. Méltó párja a *Polgári estély*, mely egy pesti Spiessbürger familia estélyét örökíti meg pompás humorral. Allat-genreképei már formájuknál fogva is érdekesek és figyelemre méltók. Kitűnő befejezése a sorozatnak *Zajtay*, melynek elején *maga-magát jellemzi mint megfigyelőt* s életképeinek javító céljáról szól. Ime a kis részlet:

»Látjátok ott a váczí-utczában azon közép nagyságú alakot,

meglehetősen divatos öltözetben, jobbra s balra tekintve, és mindenre figyelve, a mi körülötte történik? Minden harmadik bolt előtt megáll, hol már több embert lát csoportozni, s néz és figyel; majd ismét tovább halad, egyik utczából a másikba, s ha utána mentek, tapasztalni fogjátok, hogy a kávéházakat is sorra járja, sőt apró csapszékeket sem kerül el, még olyanokat sem, mikbe nadrágos emberek különben nem igen szoktak járni Tapasztalni fogjátok továbbá, hogy hídnál, piacon, fürdőkhöz, kertekben és ligetekben, színházakban s hangversenyeken, és minden egyéb nyilvános helyeken, hol valamit látni vagy hallani lehet, gyakran megfordul, s minden szóra és tényre gondosan figyel. Véletek talán, hogy kém, vagy isten tudja, minő veszélyes ember ezen egyén?

Csalatkoztok. Azon szánakozásra méltó bohók egyike ő, kik a visszaéléseket nem szeretik; kik azt óhajtják, hogy minden székér a maga illő kerékvágásában járjon; kik a bűnt ostromozni szeretik; kik fölébresztteni óhajtják azok figyelmét, kiknek szemei lejjebb szándék mellett sem juthatnak el minden zugba; s kik arról vannak meggyőződve, hogy a nevetségessé tétel gyakran a legnagyobb szigornál is többet használ. S mennyi nevetségés oldala van az emberi életnek? — A kis rajz tartalma különben az, hogy álmában mindazok megrohanják, kiket Torzképeiben kifigurázott s halálra kínozzák. A kitűnően megírt jelenetet azzal a fogadással zárja be, hogy *több torzképet nem ír.*

Nagy Ignác életképeiben néha tisztán komikus jelenetek sorozatával mulattat bennünket, de *előadása általában humoros.* Humora erősen a satira felé hajlik. Lipps, a komikum és humor jeles magyarázója,¹ »satirikus humor«-nak nevezné. Néha úgy tesz nekünk, mintha ez a humor nem a szívből fakadna, nem oly mély és meleg, mint — hogy egy általánosan ismert példát említsek — Dickensé, hanem kesernyésebb, józanabb, hidegebb. Ritkán kacagtat meg, inkább állandó derűtségben tart s nem egyszer tesz komolylyá.

Igérétét különben, hogy több torzképet nem ír, nem váltotta be, mert sokat emlegetett munkája, a Magyar Titkok a Torzképeknek folytatása. Ez a Magyar Titkok, noha egy akkori bírálója »bátran nevezi regénynek«, nem regény, hanem *hosszú életképsorozat*, melyet egy regényes mese-féle fűz egybe. Maga a szerző, ki legilletékesebb a dologban, ezt mondja munkájáról: »Szándékom vala azt folytatni, mit *Torzképek* című munkámban megkezdék, t. i. a fővárosi élet balságait és fogyatkozásait törekvém kiemelni, ez által alkalmat akarván adni némely czélszerű javításra és javulásra. Hogy pedig nagyobb terjedelmességre számított munkámat az egyhangúságtól megmentsem, s az olvasási érdeket növeljem, ezen egyes életképeket a regényesség vörös fonálával

¹ *Komik und Humor* v. Theodor Lipps. Beiträge zur Ästhetik VI. Hamburg u. Leipzig 1898.

szőttem át.» (Zárszó.) — Nagy Ignáczt ezt a munkáját, mint tudjuk, *Sue* híres Párisi titkainak hatása alatt írta, mely akkor egész Európában óriási feltűnést keltett. A *Les Mystères de Paris* előbb ujságban jelent meg, aztán könyvben (10 kötet) 1842—43-ban. Irányregény, melynek célját a szerzőnek ezek a szavai fejezik ki legvilágosabban: »nous sommes un des missionnaires les plus obscurs, mais les plus convaincus de ces deux grandes vérités: — *qu'il est du devoir de la société de prévenir le mal et d'encourager, de récompenser le bien* autant qu'il et en elle.« (Tome IX. 1.) Más helyen célját általánosabban formulázza: »Notre unique espoir est *d'appeler l'attention des penseur et des gens de bien sur de grandes misères sociales*, dont on peut déplorer, mais non contester la réalité.« (Tome VII. 12.) Fő elve tehát, hogy a társadalomnak a gonoszt meg kell akadályoznia tetteiben s jó utra kell ösztönöznie, a jót pedig jutalmaznia kell. A büntető igazságszolgáltatás mellett jutalmazó igazságszolgáltatásnak is kellene lennie. Általában segíteni akar a társadalom sokféle nyomorán s irtani akarja a bűnt, mely szerinte legnagyobbbrészt a nyomorból s a kényszerítő körülményekből származik s melynek sok esetben maga a társadalom az oka helytelen felfogásával s törvényeivel. — Sue bemutatja a tolvajok és rablók világát, a börtönöket, kórházakat, az őrültek házát, a nyomor és bűn tanyáit, főleg ezeket, de az előkelő világot is árnyékaival. Hogy inkább az élet sötét oldalait rajzolja, céljából következik. Általában keveset prédikál s nem tart fejezetekre terjedő értekezéseket, mint egyes irányművek. Ha mégis szól, azt röviden s ékesszólóan, a meggyőződés nemes hevével teszi, de inkább a tényeket beszéli.

A regény hőse Rodolphe, a gerolsteini uralkodó nagyherczeg, ki áruhában megismeri Páris titkait, a jókat megmenti és megjutalmazza, a gonoszokat megbünteti vagy megjavítja s elveszett leányt megtalálja. A függelék, mely a gerolsteini udvart mutatja be s a szerencsétlen herczegleány sorsát mondja el, külön sentimentalis kis regény.

A compositio egységes. Nem episodok láncolata az egész, hanem néhány főalak köré csoportosulnak az események, melyek mesterileg bonyolított egységes hálózatot tesznek. A mese oly érdekesítően van szöve, hogy érdeklődésünk nem csökken az óriási munka végéig. Az elbeszélés könnyed, kissé bőbeszédű (sokszor ismételt valami előzményt, attól tartva, hogy az olvasó elveszti a fonalat). Az egész mű nagy fantáziára s erős jellemző tehetségre vall. A humor, mely a sokszor igen is sötét képek hatását enyhíti, szintén kiemelendő jelessége a regénynek, mely több rémregénynél, a minnek most sokan tartják.

Hatása rendkívül nagy volt. Lefordítják a legtöbb európai nyelvre s nyomban tömérdek utánzója akad s egymásután jelennek meg a londoni, berlini, bécsi, amsterdami, hamburgi stb. »titkok.«¹

¹ Nem czélom itt a Sue-utánzók munkáinak bibliographice kimerítő felszo-

Természetes, hogy Nagy Ignác, az aktualitások embere, kapva kap az alkalmon s a »titkok«-ra kíváncsi korban Magyar titkoknak keresztelt a Torzképek folytatását.

A munka füzetekben jelent meg ily címen: *Magyar Titkok*. Közli Nagy Ignác. Az első füzet a Torzképek befejezése után két hónappal látott napvilágot 1844 júniusában. Ettől kezdve minden hónapban megjelent egy (nyolczadrétű) 5—6 íves füzet. *Eleinte hat füzetre tervezte* Nagy Ignác, de látván a munka nagy kellenődőségét, megszerezte még hat füzetet (Bpesti Híradó 1844. 15.). A 12. füzetrel 1845 júniusában fejeződött be a munka, mely mindvégig érdekelte a közönséget. Zárszavából kitűnik, hogy a 12. füzetből is ugyanannyi példányt nyomtatott a kiadó, mint az elsőből. *Allítólag több volt az előfizetője, mint Vörösmarty összes munkáinak* (Életképek, 1845. I. 12.).¹ Az első hat füzet megjelenési datuma 1844, a másik haté 1845. Minden füzet két érdekes könyomattal volt illusztrálva s zöld borítékkal ellátva, melyet phantasticus czímkép díszített: Egy szárnyas ördög farkán ül a történet nagyszakállú hőse, kinek kezébe lúdtollat nyom az ördög, a másik kezében tartott bűvös lámpával pedig egy »Magyar titkok« feliratú tükörre világít, alant phantastikus tömeg, a boríték hátulsó lapján lúdtollal író alak látható.

A Magyar Titkokat vékony fonál fűzi a Torzképekhez. A Torzképek egyik alakja, a »szürke zsák« (szürke bő ruhás kalandvadászó uracs) levelet ír a szerzőhöz s megköszöni neki, hogy élményeit megírta *A kalandvadász cz. torzképében*. Azóta várja, hogy újra ír róla, de hiába, sőt most olvassa, hogy több torzképet nem fog írni. Elhatározza tehát, hogy maga fogja kalandjait följegyezni. Álmában segítségre jó az ördög, ki azt tanácsolja neki, hogy írjon magyar titkokat s mirdjárt meg is mutatja neki ezeket. (Ezt ábrázolja a czímkép.) Fölbredvén, leírja az álmában látottakat s elküldi Nagy Ignácznak, mert saját neve alatt nem meri kiadni. — Nagy Ignác válaszában kijelenti, hogy változatlanul kiadja a kü-

rolása, csak néhányat említek meg a hatásnak pontosabb documentálása végett. *Mysteries of London and Stranger's Guide* 1844. *Les Mystères de Londres* 1844. Sir Francis Trolopptól (Féval Pál álneve!), drámának feldolgozva 1849-ben. *Die Geheimnisse von Altenburg*. Altenburg, 1845. *Die G. von Amsterdam*. Leipzig, 1844. *Die G. von Berlin*. Berlin, 1844—45. *Die G. von Hamburg*. Hamburg, 1844. *Die G. von St. Petersburg*. Leipzig, 1844—45. *D. G. von Russland*. (Lacroix után francziából fordítva.) Regensburg, 1845. *Die G. von Wien* von E. Breier. Wien, 1853. *Die G. von Schottenfeld, Mariahilf, Gumpendorf*. Wien, 1853. *Die G. von Pesth* von Levitschnigg (az 1853-ban megindult Pesther Sontagsblatt szerkesztője). 1853. *Misteri di Roma* (a Raccolta nuova di scelti Romanzi contemporanei cz. vállalatban). 1854. *Nuovi misteri di Trieste*. Thiergentől. Egyidejűleg német fordításban 1854. s.b. — Sue Felix Pyat-val drámának is feldolgozta regényét (1843.), melyet az 1844-es Revue des deux Mondes alaposan leránt, mellesleg a regényt is megbírálv. Másik híres Mystères-je Sue-nek: *Les Mystères du peuple et les Mystères du monde*. 1849—57.

¹ Minden füzetért 100 pengőforintot fizetett neki a kiadó. Az egész munka ára 8 pfrt volt.

dött kéziratot. — Ez a bevezetés, mely után Le Sage-féle ördögi ciceronéskodást várunk, de hiába, egészen elmaradhatott volna.

Nagy Ignáczt nyilatkozatából láttuk, hogy a mese csak mellékes a Magyar Titokban s az életképek a fontosak. Egykorú bírálói, kik a munkában regényt keresnek, ezeket episidoknak tekintik s panaszkodnak sokaságunk miatt.

A mese hyperromantikus s inkább érdekfeszítő akar lenni, mint valószínű. A hős Sue Rodolphjának kisebbített másolata, szintén nagy erejű, bátor, gazdag (alapjában véve nem azonos a Torzképek kalandvadászával) s célja neki is az ártatlanok megmentése s a gonoszok terveinek kiderítése és meghiusítása. Az ő kalandjaiból van szöve a mese, nem oly művészileg, mint a Mystères-é, de elég érdekesen. A mese sötét színezetű s ez a sötétség többször az életképekre is áttérjed. Meddő dolog volna a mese részletes összehasonlítása a Mystères meséjével. Találnánk a részletekben is több egyezést (ilyen volna pl. a befalazott s fuldokló hős testi és lelki állapotának leírása, mely a vízzel lassanként megtelő pinczébe zárt Rodolphénak utánzata), de ezek csak azt bizonyítanák, hogy Sue-utánzattal van dolgunk, a minek hosszas magyarázatása fölösleges. Nagy Ignáczt a mese megalkotásában nem is törekedett eredetiségre, csak arra, hogy a mese megfelelően említett céljának.

Az életképekben folytatja a fővárosi életnek a Torzképekben megkezdett rajzolását. Tipikus alakot külön keveset rajzol (ügyszólván, városhajdú zsidó, házaló fogorvos), hanem inkább tömegeket s milieut. Elvezet bennünket a Nemzeti Színházba a Szökött katona előadására (I. füzet 9. fejezet), egy cselédszerző intézetbe (I. 7.), játékbárlangba (II. 1.) gyógyintézetbe (II. 6.), »angyalcsináló« házba (II. 8.), temetőbe (III. 3.), tánciskolába (IV. 1.), vásárra (IV. 6.), főúri estélyre (IV. 8.), zsidóanyanyára (V. 1.), állatseregletbe (V. 7.), szekerítőszobába (V. 8.), koldustanyára (VI. 8.), budai kocsmákba (VII. 9.), a színház kulisszái mögé (VIII. 8.), fotografushoz (IX. 7.), zsidó boltba (X. 3.), állatvédő gyűlésbe (X. 4.), a Császárfürdőbe (X. 7.), jótékony zeneestélyre (XII. 8.); végigsétáltat bennünket a piszkos Király-utcán (II. 3.) s a délelőtti korzón (III. 6.), elvisz magával egy éjszakai razzia (VII. 4.), egy városligeti népmulatságra (XI. 5.), a Buda gőzös földéltetere (X. 6.) s még sok egyéb helyre. S mi örömet követjük szellemes vezetőnk, ki oly tömördek dologra tud bennünket figyelmeztetni, annyi apró történetkével tud mulattatni, oly könnyedséggel cseveg s annyi humorral és gúnnyal tud megjegyzéseket tenni mindenre, különösen a politikusokra, kiknek itt ugyanncsak kijut a szellemi ütlegből. Még azt is megbocsátjuk neki, hogy néha egy kicsit komolyan okoskodik. — A magyar főváros életének ebben a sokoldalú rajzban már nem szorul Sue útmutatására, legfeljebb az alsó néprétegek jellemzésébe keveredik néhány vonás a párisi lebűjók söpredékének rajzából.

A közönség mohón olvasta a gyors egymásutánban megje-

lenő füzeteket s a kritika is megtette rájuk a maga megjegyzéseit s talált a Titokban a dicsérnivalók mellett kifogásolni valót is. Ezeket a nagyrészt lapokban megjelent rövid bírálatokat mellőzni fogom, csak a szerző ügyes Zárszavát ismertetem, a melyben összegezi a kifogásokat s mindjárt meg is felel rájuk. »Hét bűne« van a kritikusok szerint: Az első, hogy miért adott munkájának vonzó címet; azért — úgymond, — mert »ha vonzó cím nagy olvasó közönséget szülhet, akkor minden író, ki a nemzeti nyelv és irodalom terjedését szíven viseli, lehetőségig vonzó címet tartozik munkájának adni«. A második, hogy azok a visszaélések, fonáságok, bűnök, melyeket megrótt, épen nem »titkok«. Ezt kereken tagadja, mert ha eddig nem lettek volna titkok, úgy bizonyosan már rég orvosoltattak volna, mert ugyan ki tűrhetne el efféléket tudva? A harmadik, hogy műve nem egységes regény. Nem is akart az lenni. Itt jellemzi röviden munkáját. Szavait már előbb idézt m. A negyedik bűne, hogy ellensége a zsidóknak. Nem ellenségük. A keresztény gazemberek közt miért ne szerepeltethetne zsidót is? Talán csak köztük nincs rossz ember? Az ötödik, hogy nem hihetni, hogy oly események, a milyeneket leírt, Pesten történhetnének s olyan bűntények létezhetnének. »Én — úgymond — 1830 óta folyvást Pesten lakom s ezen 15 év alatt legfőbb tanulmányom a pesti élet vala; ezenkül pedig oly szerencsés helyzetben valék, hogy számos adatot hitelesnél hitelesebb forrásokból meríthettem; tisztán költött tényeket tehát csak a regényesség fonalának egyes részei foglalnak magokban.« A hatodik, hogy minden párttekintet nélkül forgatta »a satira csaláncsomóját«. Ennél hízalgóbb bókot nem is kívánhatott volna, »én — mondja tovább — a rohanva haladót és fontolva haladót mindig egyenlő szigorral fogom ostromozni az emberitátás és vesztegetés gyalázatos bűne miatt; mert erősen hiszem, hogy nincs oly szent cél e világon, melynek eléréseért bűnös eszközökkel is szabad legyen küzdeni«. A hetedik, hogy nincs politikai hite, mert minden párt ellen szól. »Ez rokon az előbbi váddal, s erre válaszom röviden így hangzik: a jót nem magasztalom senkiben, mert, ki jót cselekszik, az csak kötelességét teljesíti; a rosszat ellenben testvéremben is pellengére állítom. Ez politikai hitem a satira mezején és általában a szépirodalom körében. A mi pedig magány-politikai hitemet illeti, az e mezőn és e körben nem nyilvánulhat és annál fogva bírálat alá sem tartozhatik, miután én politikai téren eddig nem léptem föl és ezentul sem fogok föllépni.« — Reméli, hogy ez után a felvilágosítása után olvasói meg fogják bocsátani hét fő bűnét. Végül *Napjaink* cz. víg regényt ígér, mely főleg a »falusi és kisvárosi élet köreibben mozogand«. — Kár, hogy csak ígéret maradt.

A Mystères-láz s Nagy Ignác Titkainak sikere indították Kuthy Lajost a *Hazai rejtelmek* megírására. Már 1844-ben, néhány hónappal a Magyar Titkok első füzetének megjelenése után előfizetést hirdet rá s mutatványt is közöl belőle, de csak

1846-ban s 1847-ben jelenik meg (füzetekben) a »regény«. A szerző regénynek nevezi munkáját, melyet valóban annak kell tartanunk s nem lazán összefüggő életképsorozatnak. A munka első részében ugyan elnyomják a mesét a genre-rajzok és leírások, de a második részben már a mese uralkodik rajtuk. Kuthy komolyan veszi a mesét s erősen törekszik Sue-féle érdekes bonyolításra, de nem lévén componáló tehetsége, inkább csak összekúszálja a történet szálait. Kezdetben a vidéki magyar életet rajzolja, de aztán a fővárosba teszi át a színteret s kéjjel merül bele a Sue-utánzásba. Főalakjainak nagy szerepeket juttat, de nem tudja jellemezni őket. Lehetőleg maga beszél, legtöbbször szónokol nevükben, a mi néha tűrhetetlenné, sőt bosszantóan komikussá válik, pl. mikor a *kocsmárossal* feleségének tetten kapott csábítójához hosszú beszédet intéztet, kiterjeszkedve a tizenkilenczedik század romlottságára.

A túltengő elmélkedés és moralizálás (néha fejezetekre terjedő értekezés) egyik legnagyobb hibája a regénynek. Híres leírásai (pl. a puszta, a beszterczei lapvidék stb.) sikerültebb részek, de szépségüket és hangulatosságukat csökkenti a túlságos részletezés. Genre-rajzai (juhász, csikós, kortes stb.) élénkek, lélektani rajzai nem egyszer mélyrehatók, humora jó, satírája metsző. Általában kiváló tehetségre vall az egész nagy munka, de csak egyes részleteiben élvezhető. Élvezhetőségének egyik legjelentékenyebb akadálya nehézkes, nyakatekert s torz szavakkal elrútított nyelve, melyet már korábban is megróttak. Ez annál bosszantóbb az olvasóra, mert Kuthy csak affectatióból ír így s nem egyszer bebizonyítja, hogy tud egyszerűen s gyönyörű magyarsággal is írni.

A *Hazai rejtelmek* eleinte igen népszerű és kapós olvasmány volt, de lassankint kifárasztotta a közönséget s az érdeklődés tétemesen csökkent iránta.

A Sue hatását mutató harmadik munka Jósika Miklósnak »*Egy kétemeletes ház Pesten*« cz. hosszabb novellája, mely 1847 végén jelent meg.

Még be sem fejezte Nagy Ignác a Magyar Titkokat, már is két új kötete jelent meg 1844 novemberében a könyvpiaczon Hajdan és most czímen.¹ E két kötetben az Athenaeumban és a divatlapokban megjelent újabb novelláit és életképeit gyűjtötte össze 5 újjal toldva meg őket. Az első rész borítékrajza (Barabás rajzolta) kaczagányos, kardos magyarokat és egy középkori lovagot (hátsó lap), a második részé divatos arszlánokat és egy lovagló uracsot (hátsó lap) ábrázol. A rajzokat látva azt várjuk, hogy Nagy Ignác ügyesen ellentétbe állítja a magyar hajdankort a jelenkorral jellemző történetekben és életképekben, de csalódunk. A »Hajdan«-t csak három novella képviseli, az

¹ *Hajdan és most.* Irta Nagy Ignác. Budapest, 1845. Első rész (21 ív). Második rész (20 ív). *Nagy Ignác Munkái* 8. és 9. kötet.

egyik *Hajnácskő* címet visel s nem egyéb egy rettentően gyászos és véres szöktetési históriánál a török világból. A másik a *Fenék-vár* című, mely Zsigmond korában játszik s Czilley Borbála és Fridrik erkölcstelen üzelmeiről szól. Elég élénk menetű, kerek elbeszélés meglehetősen korfestési kísérletekkel (budai vásár, történeti alakok). A harmadik *A puszták villáma* csak annyiban történeti novella, a mennyiben az insurrectio korában játszik, különben népies elbeszélés, jó humoros részletekkel.

A »Most« már nem részesül ilyen mostoha bánásmódban, a szerző 10 novellát és életképet szentel neki. A novellák közül legsikerültebb az *Özvegy és arszlán* cz. víg elbeszélés. A *falu ördöge* iránynovella a földesúri zsarnokság ellen, *A nagyraúgyó* romantikus rémtörténet. A *Hullámka* furcsa kis tündérmese, melylyel Magyarország haladását akarja a szerző dicsőíteni.

Életképei közül jó a *Dunaparti élet*, mely a mozgófényképek élénkségével és hűségével mutatja be a negyvenes évek Dunapartját vásárosaival, laczikonyhájával, kikötőjével, tarka jeleteivel. Sikerült *Az ujoncz* is, mely egy irodalmi ujonczot rajzol, a ki minden módon be akar jutni az írók közé, de legsikerültebb a *Mulatság a hídon*, mely élénk és humoros leírása a hajóhidmizeriáknak. Egyik legjobb életképe.

A Magyar Titkok befejezése után néhány hónappal új munkával lepi meg az olvasóközönséget a fáradhatatlan Nagy Ignác: ez a *Menny és Pokol*, melynek az 1. és 2. füzet 1845 októberében, 3. füzet 1 hónappal később jelent meg.¹ Borítékrajza: Hadúr (magyar díszruhás öreg) fogadja a magyar lelkeket; a levegőben kaszás csontváz; a hátlapon: a *Nem fizetünk* ben (1. alább) előforduló forspontos szekér. Belső címlapja: egy körben fekete alapon kék betűkkel a cím, fölötte veres hold és csillagok, alatta egy kék sárkány lángok között

Ez nem megjelent apróságok gyűjteménye, hanem egészen új dolog. Ügyes bevezetés nyitja meg, melyben elmondja az író, hogy miképen töpreng azon, hogy a Titkok után mit írjon: szomorújátékot-e, vigjátékot-e vagy regényt? Egyiket se találja jónak. Vagy ismét az »élet tarka vegyületű tömkelegéből« merítsen s életképeket írjon? »Ezt sem tehetem — felel rá, — mert most már könyökig vájkálnak sokan e tömkelegben, és annyira fölzavarták, hogy érdekes színezetű képecskéket alig lehetne többé kiállítani.« Mit tegyen tehát? A másvilági életről fog írni. Itt megint természet-fölötti segítség könnyíti meg a munkáját. Egy magyar író szelleme jelenik meg neki, a ki beszél a magyar másvilágról s egy írat-tekercest hagy nála, a mely tudósításokat tartalmaz a magyar árnyak birodalmáról. »Ime — mondja végül — ez azon igénytelen képecskék származásának rövid története, mikből szerény

¹ *Menny és Pokol*. Irta Nagy Ignác. Budapest, 1846. 3 nyolczadrétű füzet. Ára 1 frt 48 kr.

mulattató csarnokot akarok tisztelt olvasóim időtöltésére alkotni. Célom: *nevetve nevetetni*, s vagy egyszersmind *javítani*, vagy legalább nem *rontani*. *Kimélni nem fogok senkit és semmit*, kibén és miben *rosszat* vagy *nevetségest* látok...» A három füzet kis, *párbeszédes formában* írt satiricus rajzokat tartalmaz. Mindeniknek elején a színhely rajzát adja a szerző s közbe-közbe zárójelben megjegyzéseket, utasításokat tesz. Szóval rendes drámai formát használ. A szereplő személyek másvilágra költözött földiek lelkei vagy árnyai. Hogy a mennyben vagy pokolban történik-e a dolog, ritkán mondja meg s az olvasó ítéletére bízza, mivel nem akarja, hogy »némely élők világosan elkérhözva lássák azokat, kiket örök boldogságban úszni hisznek«.

Nem fizetünk az első kép. Hadúr fegyvernőke egy »rosszpontos« székéren szállítja át a magyar lekeket a másvilágra. A tekintetes nemes urak nem akarnak fizetni a magyar Charonnak s fütyköseikkel erőszakkal törnek maguknak utat a kocsira. *Változás*: Hadúr vallatja a bűnösöket:

»*Hadúr*. Miért nem akartok fizetni? *1. Árny*. Mert tekintetes urak vagyunk. *H*. Nincs pénzetek? *Sokan*. Van. *H*. Hát hová teszték? *2. Árny*. Lóra. *3. Árny*. Kutyára. *4. Árny*. Kártyára. *5. Árny* Szabad választásra. *H*. Minő úton jár lovatok? *6. Árny*. Azon, melyet a paraszt ingyen csinál. *H* Mire használjátok a kutyát? *7. Árny*. Vadászatra, azon a telken, melyet a paraszt szorgalma termékenyít meg. *H*. Minő pénzt teszték kártyára? *8. Árny*. Azt, melyet jobbágyaink munkája teremt ki a földről és földből. *H*. Hát a szabad választásra miért adtok pénzt? *9. Árny*. Hogy elmondott szolgálatiért a parasztot kalodába zárathassuk és megbotoztathassuk.«

Hadúr ítél: ők fogják ezentúl a kocsit húzni s a lovak leküldetnek a földre tekintetes uraknak. — A *Makandal* cz. másvilági szalonjelenet, mely egy tánczos némajáték kifigurázása (azokhoz a tudósításaihoz hasonló, melyekben a programzenét teszi nevetségessé). A *Vezérek és vezérczikkek* Hunyadi, Napoleon, Mohamed és a 3 vezérczikk beszélgetése. A vezérczikkek elmondják eredetüket:

»*1. Vezérczikk*: Hogy címünket nem érted, bajnok vezér, annak oka az, mert napjaidban tettekkel rová le a magyar tartozását az időnek. *Hunyadi*: És most! *1. Vezérczikk*: Ir. *2. Vezérczikk*: Beszél. *3. Vezérczikk*: Határoz. *1. Vezérczikk*: És életének ezen három jele bennünk vezérczikkekben nyilatkozik...«

Az egész a Pesti Hirlap politikájának satirája. A *Szerkesztők és segédek*-ben az akkori journalisticát jellemzi, a *Tigris költészet*-ben (Csokonai, Berzsenyi és Munkácsy János beszélgetése) a népies költészet túlzásait gúnyolja félreismerhetetlen célzásokkal Petőfire, az *Allatkinzás*-ban (állatok tanácskozása) a szenvedélyes állatvédőket ostromozza, kik az állatok sorsának javításán fáradoznak, mikor az emberek jobban rászorulnak erre a fáradozásra. A *Lehullott csillagok* egypár megbukott szindarabnak, nevezetesen

a »Zsarnok apának« (Jakab István darabja), »Tündér Ilonának« (Munkácsy), a »Mátrai rablónak« (saját darabja), a »Debreczeni ripóknek«, »Megjátszott cselekek« és »Rontó Pálnak« (Szigligeti darabjai) mulatságos beszélgetése A *Kávékör* egy másvilági hölgy-kaszinó megalapítása; célja: »az időt oly módon fogyasztani, hogy semmi szellemi vagy anyagi haszon ne származzék belőle az unalom hatályos eltávolítása mellett«. Az *Emancipatio* meghalt és halódó eszmék beszélgetése (»ősiség bácsi«, írói tulajdon, hitelintézet, hivatalképesség, emancipatio). A *Bor és víz* a magyar borok panasza, hogy a víz egészen elnyomja őket: vízzel gyógyítanak, vizes beszédekkel mondanak, tüzes vezérczikkek helyett »vízárczikkeket« írnak stb. A vízivó árnyak ügyesen replicáznak. A *Magyar tenger*-ben Nagy Lajos korabeli árnyak szerepelnek, kik megtudják az újonnan érkezett Olcsóságtól, hogy Magyarországon nincs olcsóság, továbbá, hogy a három tengere sincs már meg a magyarnak, de van helyettük három új tengere: az adósság-, szó- és hivatal-tenger. Végül kiderül, hogy bizony mégis van olcsóság Magyarországon: hiszen az emberélet, a kintintetés, az ígélet s a böcsületszó igen olcsók.

A többi apróságok is ezekhez hasonlóak. Mindegyik füzetben van legvégül két levél, melyeket két előkelő úrhölgy vált egymással; az egyik a pokol botrányairól s pletykáiról tudósítja barát-nőjét, ki viszont a budapesti társaság eseményeivel kedveskedik másvilágon időző barát-nőjének.

A Menny és Pokol apró jelenetei nem sokban különböznek Nagy Ignác eddig tárgyalt életképeitől. Céljuk ezeknek is: »ridendo dicere verum«, a bennük megnyilatkozó humor és gúny is ugyanaz. Csak formájukban különböznek amazoktól. Ez a forma emeli a képek élénkségét, de egységüknek árt. Míg a Torz-képek vagy Magyar Titkok életképei egy alakról, egy jelenetről szólnak, addig emezek csak satirico-humoristicus ötleteknek sorozatai, ezért abstractaknak tetszenek, nincs magjuk. Az akkori közönségnek nem is tetszettek úgy, mint az író előbbi munkái. Valószínűleg csak ezért jelent meg három füzet belőlük. Ha kelendők lettek volna, Nagy Ignác bizonyosan folytatta volna ezt a genret.

Az 1845. évben még egy munkát bocsát közre, egy adomagyűjteményt, melynek 1. füzeté márcziusban, a 2. júliusban, a 3. és 4. novemberben jelenik meg. Címe: »Bors és Paprika. Összeszitalta és kitálalta Gyömbéri Darázs Jónás, több hazai és külföldi tudós társaságnak ha nem is levedező, de legalább csirázó tagja.« A borítékon egy mosolygó magyar ember mellképe; hát-lapján két kéz, az egyik burnótszelenczét tart, a másik belényul. A négy »tál« mindegyike 300 tréfás apróságot tartalmaz. Szellemi hulladékaik ezek, melyek többi munkáiból kiszorultak: humoros ötletek (az újdonságaiban elszórtakhoz hasonlóak), hosszabb és rövidebb tréfák és adomák (ez a legtöbb). Az utóbbiak közt vannak külföldiek is, de legnagyobb részük magyar, még pedig minden-

féle fajta: locais és általános, régi és új, jó és rossz vegyesen. Hogy az 1200 apróság közt mi az ő szellemi tulajdona és mi nem, el nem dönthető. Minden esetre eredeti adomagyűjtemény, melyre a szerző, illetőleg kiadó rányomta egyéniségének bélyegét.

A következő két év alatt nem ad ki semmit Nagy Ignác, csak 1848 márcziusában jelenik meg egy új kötete. Címe: »Szűnyogok. Irta Nagy Ignác. A két magyar haza legnagyobb szűnyogának ajánlva.« (Geibel kiadása, nem Hartlebené.) A borítékon karosszékben alvó kövér nemes pipával a szájában, mellette megrakott asztal s a földön egy csomó agár: az ablakon óriási szűnyogok röpülnek be; felette czilinderes, szárnyas öreg ember lebeg kaszával. Ajánlásában csak azt óhajtja, hogy »ezen szűnyogok sok embert gátoljanak az alvásban, még többet bosszantsanak, s legtöbbet kaczagtassanak meg amazok bosszankodásának látása által«. — A kötetben azokat az életképeit gyűjtötte össze, melyeket az 1846. és 1847. év folyamán a Honderűbe, Pesti Divatlapba és főleg az Életképekbe írt. Új dolog egy sincs közöttük.

A kötet tartalma meglehetősen vegyes. Van benne egy komoly novella (*A két testvér*), egy igen mulatságos vig novella (*Nászéj*), egy elmeszített a »nagy orr«-ról, egy dramatizált satirácska (*Hivatalvadász*), mely, úgy látszik, kiszorult a Menny és Pokolból, két életkép (*Szegény, ne így! Fővárosi nemadózó*) s két életkép-cyclus. Az egyik *Fürdői képecské* címet visel s egy magyar fürdő életéből ellesett mulatságos apróságokat tartalmaz, a másik cyclus a *Budapesti séták* (fele a kötetnek), mely, mint említettük, az Életképek 1846-iki folyamának volt egyik érdekessége. Az egyes séták csak annyiban különböznek a torzképektől, hogy kevesebb bennük a concret dolog (leírás, alakok kimerítő jellemzése) s annál több a humoros elmélkedés a különböző fonásokról s azoknak gúnyos csipkedése. Ebből aztán bőven kijut mindennek: a magyarosodni nem akaró Pestnek, a tánczvigalmaknak és lakomáknak, a címzőrságnak, az utirajzoknak, a Nemzeti Színháznak, a haszontalan gyűléseknek, a programzenének stb. stb. — Ezek a séták tulajdonképen francia módra készült »tárczák« akartak lenni, a »tárcza föladása pedig — mondja Nagy Ignác — semmiről is úgy írni, hogy az mindenkét mulattasson; a tárcza olyan mint a bodzabélből készített emberke, mely mindig talpra ugrik, valahányszor fölfordítatik«. Az ő sétái tényleg ilyenek, bármiről mulattatóan szólnak s mindig talpraesettek.

Ez a kötet Nagy Ignác életképi pályáján nem jelez hanyatlást, de emelkedést sem. Ő mindjárt kezdetben kész életképi író s ugyanolyan színvonalon áll később is, mint a milyenen 1842-ben állott, mikor az Athenaeumban fellépett. Népszerűsége ellenben 1844—45-ben volt a legnagyobb Torzképeinek s Magyar titkainak megjelenésekor s azután csökkent. 1845-ben méltán mond-

hatja az Életképek kritikusa, hogy »*legnagyobb kedvességben van mostanában torz- és gúnyos életképeivel Nagy Ignác*« (l. 12. sz.). Ebben az időben dicsérik és szidják a legtöbbet. Sem a dicsérő, sem a gáncsoló bírálatok nem mentek az elfogultságtól s így nagyon sokat nem adhatunk rájuk. A lapok, melyekkel jó viszonyban volt, természetesen dicsérik, azok pedig, melyeknek nem munkatársa, ütik. Így a Pesti Divatlap, melynek 1844-ben munkatársa, Titkainak minden füzetét örömmel üdvözlí, 1845-ben pedig, mikor Nagy Ignác otthagyja a lapot, egyszerre rossznak találja a Titkokat, a Menny és Poklot pedig szörnyű durván dorongolja le. A bírálat, melyet Szeverin (Dobrossy István) írt, tele van félreértéssel, ferdítéssel, sértő durvasággal. Ugyancsak a Pesti Divatlap közöl egy vidékről küldött levelet, melyben »a Magyar Titkok egy előfizetője« azt mondja, hogy a reclamírozott Torzképekkel és Titkokkal rászédtek őket, mert rosszak stb. Ez, ha elhiszszük is, hogy tényleg vidékről küldték, csak egy ember véleménye, nem pedig a vidéké, mint a Pesti Divatlap el szeretné hitetni olvasóival.

Az 1845. év híres, Lipcsében megjelent pasquilleja a *Magyarok* (szerzője, mint tudjuk, a minden vállalatába belebukott s »félreismeret« Kovacsóczy) természetesen szörnyű képet fest Nagy Ignáczról, kezdve a festést illetésképen: »Animal bipes, implume, subterraneum — vulgo talpa — alias vakand, ki rendkívül meg fog haragudni, ha megmondom, hogy nevénél s orránál nincs egyéb rajta *nagy*, mert ezen kívül ő még nagy írónak is szeretné magát tartatni!...« Ilyen hangon mondja el róla, hogy nincs benne semmi eredetiség, hogy csak pénzért ír, galád drámabíráló, censorságra vágyik stb., éppen hogy ezüst kanállópással nem gyanúsítja. — A *Camera Obscura* (Lipcse, 1845) szintén hasonló elismeréssel szól Nagy Ignáczról, ki Titkainak 10. füzetében adja vissza a kölcsönt, megfestvén egy pasquilláns arczképét (8. fej.). — A Honderű éles tollú s máig ismeretlen *Severus*-a »Irodalmi ABC«-jében (1847) csipkedi meg utoljára s »divatírónak« nevezi, kinek munkái irodalmi divatcikkek s nem maradandók.

Igaza van-e Severusnak? Azt hiszem, nincs. Az igaz, hogy Nagy Ignáczot ma senki sem olvassa, sőt merem állítani, hogy irodalomtörténétíróink legnagyobb része sem ismeri s csak néhány általánosságot tud róla, a Beöthy szerkesztette s eddig *legterjedelmesebb* magyar irodalomtörténetben pedig hiába keressük; arczképén s nevének néhány megemlítésén kívül semmit sem találunk róla. Munkái, a Tisztújítást kivéve, nem kaphatók. De ezen semmi csodáltnivaló nincs, mert ismeretes dolog, hogy történeti érzék édeskevés van bennünk s a mult emberei és eseményei fölött szeretünk gyorsan napirendre térni. Bennünk a hiba s nem Nagy Ignác munkáiban.

Az kétségtelen, hogy ezek a munkák Széchenyi és Kossuth korának talajából nőttek ki s onnan csak kiszakíthatók, de át

nem ültethetők. Hiszen majdnem valamennyi iránymű, mely korának szól. De ha akkor *koruknak* szóltak, nem szólnak-e most *korukról*? Szólnak s éppen ez egyik fő értékük. Kortörténeti fontosságúak. Ezek az életképek, noha van bennük túlzás is, felszínesség is néhol, *a reformkorbeli főváros társadalmi életét a legapróbb részleteiben megjelenítik előttünk* annyi élénkséggel s hűséggel, hogy szinte elfeledjük, hogy a multról szólnak s mi a huszadik század fiai vagyunk. A ki szereti a multat, mindig gyönyörűséggel fogja olvasni ezeket a rajzokat. Élvezetét a sok aktuális vonatkozás sem fogja zavarni, mert ezek ritkán annyira rejtettek, hogy egy kis korismerettel ne volnának megérthetők. S még egyet. Nagy Ignác életképei humoros rajzok. A korfestő tartalmat az író humora hatja át meg át és *conserválja* a számunkra. Ez a humor ad *irodalmi* értéket Nagy Ignác életképeinek s ez teszi őket még akkor is élvezhetőkké, ha tartalmuk élénk színei már megfakultak.

A humoros életképek tömeges feltünése különben egyik jellemző sajátága irodalmunk ezen korszakának, melyet *Garay a journalismus korszakának* nevez (Kisf. T. Évl. VI.) 1844-ben. Ez az elnevezés igen találó. Ha összehasonlítjuk az 1840-től kezdődő évtizedet a mi legújabb korunkkal, melyet szeretnek ugyanúgy nevezni, sok hasonlóságot találunk a kettő között. A nyilvánosság szükségének érzete akkor lesz oly intenzív, a sajtó hatalommá fejlődik s figyelme mind több dologra terjed ki. Az írók legnagyobbbrészt *journalisták*, kik egyes lapok körül csoportosulnak. Munkáikat sokan közölők előbb lapokban adják ki s azután gyűjtik kötetekbe. A ma uralkodó tárczairodalomnak pedig megfelel az akkori életképirodalom. Mintha csak ma írná a Regélő kritikusa: »egészet nem követel az olvasó, íróink pedig megelégszenek vele, ha vázolhatnak«. (Regélő Pesti Divatlap, 1844. I. 77. lp.) Tényleg vázlatos és rövid lélekzetű dolgok az akkori életképek, éppen mint a mai szépirodalmi tárczák s éppen úgy kedveli az akkori olvasóközönség őket, mint a mai ezeket. Az életképeknek van azonban egy lényeges sajátosságuk, mely a tárczáktól megkülönbözteti őket, t. i. hogy igazi *genre*-rajzok s majdnem kivétel nélkül humorosak, míg a mai tárczák inkább *comprimált* novellák. Nagy Ignác példájának és sikereinek nagy része volt az életképek rendkívüli elterjedésében. Az ő föllépése előtt is írtak már életképeket, de a műfaj virágzása az ő életképeivel kezdődik, *Gaal József Kovács Pál, Degré Alajos, Garay, Frankenburg Adolf, Pákh Albert, Lauka Gusztáv, Bernáth Gazsi, Vas Gereben* a művelői rajta kívül, azonban a fővárosi élet rajzolásában a mester ő maradt, leleményességben, változatosságban sem múlták felül íróársai s tegyük hozzá, hogy a fővárosi élet alapos ismeretében sem vetekedhetett vele egyikük sem. Ő, mint szavaiból látuk, valósággal életcéljának tekintette a főváros életének megismerését, rajzolását s ezzel fonákságainak javítását. Buzgalmának

meg is lett a maga eredménye, mert a negyvenes éveknek ő volt a legnépszerűbb, legolvasottabb életképírója.

A mestereket az epigonok egész táborra követi. Minden kezdő író életképekkel kísérletez. Utánozzák a mestereket, egymást, néha az életet is s a divatlapokat elárasztják fővárosi és vidéki »élet«-, »fresco«- s egyéb »képekkel«, melyek sokszor apró fametszetekkel vannak illusztrálva. »Könyökig vájkálnak« az életben, mint Nagy Ignác mondja, s minden tapasztalás nélkül irkálnak róla. Az »Életképek« szerint (mely nevét köszöni ennek az életképes kornak) »valóságos cholera morbus« az életképírási vágy »legalább minden tizedik embert megszállja« (1845 I. 10.).

Ez az epidemia volt az oka, hogy a közönség végre megcsömörlött a sok életképtől s a jókat is közömbösen fogadta. Ezért nem tettek Nagy Ignác későbbi munkái olyan hatást, mint a Torzképek és a Magyar Titkok.

VIII.

(Betegsége. Tudósításai a *Pesti Hírlap*ban 1849-ben. Magánviszonyai. Megindítja a *Hölgyfutárt*. Munkatársak. Egykorú hírlapirodalom. Fogsága. Utolsó írásai. *Hírharangja* a *Hölgyfutár*ban. A lap további sorsa. Balázs Sándor Nagy Ignác-ról. Halála. Befejezés.)

A szakadatlan, lázas munkásság, mely annyi elismerést és oly nagy népszerűséget szerzett Nagy Ignácznak, gyenge szervezetét is emésztette. 1846-ban — mint az egykorú lapok közleményeiből tudjuk — a betegség annyira erőt vesz rajta, hogy orvosai eltiltják a munkától, június elején pedig Pestről, melyet az 1831-iki nagy cholera óta nem hagyott el hosszabb időre, Balaton-Füredre küldik. A Budapesti Híradó »Hírharang«-ját ettől kezdve szeptember elejéig »Budapesti Napló« helyettesíti, melyet nem ő ír. A fürdőzés felüldíti s már a Budapesti Híradó június 30-iki számában humoros levele jelenik meg, mely utazásáról szól. Még öt levelet ír ezután, melyekben a Balaton szépségéről, a füredi új templom felszenteléséről, Tihanyról (hová Czuczorral rándult ki) s a fürdői életről cseveg a régi jókedvvel.

Július második felében Szliácsra megy s szeptember elején visszatér a fővárosba dolgozni. Munkálkodása az előbbi évekéhez képest nem jelentékeny, új dologba sem kezd, mint az előbbieken láttuk.

Hivatala is mindinkább terhére van s szeretné valami nyugodalmasabb állást. 1847 legvégén folyamodik a Helytartótanácsához, hogy az egyetemi könyvtárnál rendszeresített őri állások egyikére nevezzék ki s levélben kéri Toldy pártfogását. »En azt hiszem — úgymond, — hogy lelkem egész irányának megfelelőbb hivatal nincs . . . még akkor is boldognak érezném magamat, ha a könyvtár falai közül soha utcára lépnem nem kellene.«¹ Az állást nem

¹ Akad. levéltár.

nyerhette el s ezért 1848-ban az Életképek szerkesztését akarja átvenni s tárgyalásokat is folytat egyes írókkal, többek közt Arany Jánossal.¹ A bekövetkezett nehéz idők azonban ezt a tervét is megghiúsítják.

1849 elején a Pesti Hírlap szerkesztősege (Jókai, Szilágyi Sándor) eltávozott Pestről s a kiadók (Landerer és Heckenast) őt szólították fel, hogy ideiglenesen írja meg a pesti híreket a lap számára. A megbizást elvállalta, de első tudósításában (jan. 3.) mentegetődzik, hogy hírei csak rögtönzések lesznek s maga is óhajtja, hogy ideiglenes állása mielőbb megszűnjék. Nem is tartott három hétnél tovább. Tudósításai (meglehetősen hosszú cikkek) rendkívül érdekesen jellemzik a főváros életét és hangulatát a válságos napokban. — Közeledik a császári sereg. Sokan, még olyanok is, a kiknek semmi okuk rá, nyakra-főre menekülnek a fővárosból, hol különben csönd van s az élet rendes. A vidékről érkező hírek egymást érik. A színházat újra megnyitják. Csikorgó hideg van. Messziről folytonos ágyúszó. Mindennap érkeznek harangok a haza különböző részeiből (ágyúöntésre) a fővárosba, honnan Debreczenbe szállíttatnak. A feszült várakozás általános. »Minden ajtócsapást ágyúdörgésnek hisznek az emberek. Ha üres hordót tolnak végig az utcán, targonczán, százan kiáltnak, hogy már riadót dobolnak. Ha valaki nagyot kiált németül az utcán, a szomszéd utca lakosainak nagy része még nagyobb kiált, mondván: itt vannak a dragonyosok! És e mellett aztán a *tánczpróbák és szép számú közönség minden színházban*, kacaj, taps, éljenzés.« Januárius 5-én vonul be a császári sereg a fővárosba. Nagy Ignác a szem- és fültanú közvetlenségével mondja el az eseményt:

»A múlt éjszakát nagy nyugtalanság közt töltöttük. Minduntalan ágyúzás riaszta fel álmunkból, távolból hangzottak ugyan a lövések, de mégis hallhatók voltak.« — Hajnali 3 órakor három ágyúlövés, a házak kapuit zörgetik s fölkeltek a katonákat. A honvédség zsi bongva kivonul a várból. 5 órakor egy honvéd sincs a várban. — »A lakosság ébredezett s több ablak ki lőn világítva, jeléül, hogy a nyugalom eltávozott a lakók szemeiről. Reggeli hét órakor a hetivásár gyülekezni kezd s ezzel egyszersmind az a hír, hogy Görgői csatát vesztett. Fél óra múlva e hírt azon újabb tudósítás követé, hogy a császári hadsereg már a Sárosfürdő táján közelít. A piacz e hírre még nem tágított. sokan azonban sietve kezdenek vásárlani. Ismét fél óra múlva hire jött, hogy a Krisztina-város felől is porfelhő emelkedik. Január 5-én reggel porfelhő! Oly ritka tümenény ez, valamint rendkívüliek az események is világszerte. Ekkor a piacz oszlani kezd s a távolból ismét ágyúlövés kezdének visszahangzani. Nyolcz óra után néhány boltot zárni kezdenek s beszélék, hogy a Tabánban már dzsidások mutat-

¹ Levele A.-hoz. U. ott.

koznak. E hírre Buda szépei csoportosan kezdenek mutatkozni az utczákon. Igen helyesen, a szépség hatalma nemcsak hódító, hanem egyszersmind szelídítő. A hetivásár eltakarodott, csak egyetlen kis bódénak fele maradt meg, melyet tíz éves fiúcska is fölruhított volna. Rendőrnek azonban nyoma sem volt látható s a bódécska maradványa mozdulatlanul helyén maradt. Kilenczkor a fő őrtanyán ausztriai vadászcsapat jelent meg s az őrködőket fölváltá. Kevés percz mulva az ezred tábornoszele végig vonult az Istvántéren (N. I. ekkor itt lakott). Ezt nyomban egy vadászezred követé az ausztriai népdalt játszva s a templom felé nyomult. Ezután egypár ezred rendes gyalogság következett lobogó zászlókkal és csengő zenével. Dzsidas ezred több tábornok és számos tagú vezérkar kíséretében rögtön ezek után jött. Nagyszámú dragonyosok és sok álgúy fejezé be a menetet. A várbeli főtemplomban istenitiszteleet tartatott. — Az egész nagy sereg teljes fegyelem s rend mellett vonult végig a vár utczáin. Minden bolt nyitva volt, kicsapongás nem történt. A vendégfogadóba tért katonák mindent készpénzzel fizettek» Isten mindnyájunkkal! — ezzel fejezi be tudósítását.

Az elszállásolás rendben történt (az említett csapatokon kívül még sok jött később). A szokott őrtanyákon kívül alig láthatni katonát. A hó sűrűn hull, az emberek dolgaik után járnak. A Duna jegén élénk a közlekedés, a csapszékek tele vannak, noha a sör ára kissé felment. Az emberek különben iparkodnak bankóikon túladni. »Némelyek félelme e tekintetben annyira megy, miszerint azok kétségbeesett segédeszközkhöz sem irtóztak folyamodni, hogy — adósságaikat kifizessék.« A kisebb iskolák zárva vannak, de ismét meg fognak nyílni (jan. 6.). A tisztviselőkre nézve csak az az intézkedés történt, hogy köteleességüket ezután is teljesítsék (jan. 7, 8.). Január 9-én kihirdették az ostromállapotot, a nemzetőrséget egy időre feloszlatták, a fegyvereket elszedték. A Nemzeti Színház nem tud mindennap előadást tartani, mert sok tagja távol van. — Jellemző a következő két feljegyzés is: »Némelyek, kik nem rég nevöket megmagyarosíták, most ismét korábbi neveiket kezdik használni.« »Utczáinkon több ismerőst láttunk már, kik néhány nap előtt még roppant terjedelmű szakállat viseltek, s most oly sima arczaok, mintha csak most születtek volna.« — A nehéz napokban az irodalomról is megemlékeznek: »*Az irodalom terén nagy munkásságra van most szükség, talán nagyobb, mint valaha, ha ingadozó nemzetiségünket istápolni akarjuk.*«

Január 23-án betiltják a Pesti Hírlapot, vele együtt megszűnnek az érdekes tudósítások is.

Májusban az »ostromágyúk dörgése riasztja ki« Buda várából. Soroksárra menekül, aztán Pestre költözik s a budai elszigeteltség után újra »élni« kezd s örömmel lép a Nemzeti Színházba, melyet két év óta nem látott.

Örömet különben megkeseríti valami titkos »jóakarója«, ki

bevádolja a magyar vésztörvényszék előtt a Hírlapban megjelent cikkei miatt. Hogy mivel tudta vádját indokolni a feladó, igazán megfoghatatlan. Május 29-én esik értésére a dolog, azonnal megjelenik a vésztörvényszék előtt, hol felolvassák összes cikkeit s természetesen azonnal fölmentik egy rövid ítélettel:

»Önnök cikkei a törvényszék által elolvastatván, miután azokban *semmi nemzetellenies* nem találtatott, vád alól fölmentetett. — Hankovics őrnagy, elnök.« (Pesti H. jún. 2.). Szomorú dolog, »magyar a magyarra« már akkor »vádaskodott«.

Június 20-án levelet ír egyik ministerhez (melyikhez, nem tudhatni pontosan), kit kér, hogy levelét juttassa a miniszerelnökhöz, vagy dobja tűzre.¹ A hosszú levél tele van önéletrajzi adatokkal, Nagy Ignác röviden vázolja eddigi működését s panaszkodik, hogy 800 frtnyi fogalmazói fizetéséből nem tudván megélni, kénytelen volt a napi sajtót kibányászni, mely azonnal fizetett s nem követhette »lelke sugallatát«, mely nagyobb compositiók felé vonzotta. — Mi erre a panaszra ma azt feleljük, hogy Nagy Ignácra nézve jó volt, hogy körülményei is apró compositiók írására kényszerítettek, a melyekre különben kedve és tehetsége is volt. Kérdés, hogy tervezett nagyobb regényeivel vagy színműveivel nyertünk volna-e. Bizonyára telve lettek volna francia ízü romanticizmussal (a francziáknak rendületlen híve volt) s nem kárpótolnának bennünket a magyar fővárosi élet sok apró finom rajzáért. A mennyire munkáiról következtethetünk, nagyobb compositiókkal meg sem igen tudott volna sikerrel birkózni. — Panaszait folytatva elmondja, hogy most igen szomorú állapotban van. Lábai gyengék, nem tud gyalog feljárni a Várba s ha ott lakik, az irodalmi világból van kizárva. Bérkocsira fizetéséből nem telik. Pesten kér tehát valamely hivatalt, nem bánja, akármennyi dolga lesz is, csak Pesten lehessen s 1200 pforint fizetést kapjon. »*Ez minden földi vágyaimat betöltené.*« Ezután felsorolja azokat az állásokat, melyek betöltésére alkalmasnak tartja magát. Lehetne ministeri titkár, mert »igen könnyen és gyorsan dolgozik«, lehetne irodaigazgató, pénztárnok vagy könyvtárőr a múzeumnál. »Közel húsz év óta lakván folyvást Budapestet, az itteni életet és viszonyait annyira ismerem, hogy talán a rendőrsztályban is lehetne hasznomat venni.« »A Nemzeti Színház körül annyi ismeretet gyűjték, hogy mint intendáns, vagy titkár, vagy főpénztárnok hasznára lehetnék.« — Ezt a sokféle ajánkozást különösnek tartanánk, ha az eddig elmondottakból meg nem győződünk volna, hogy mindezekre az állásokra tényleg volt qualificatioja, melyről az élet iskolája adott neki bizonyítványokat.

Hiába kért. Nemsokára vége lett mindennek, a szabadság-

¹ A levelet ifj. Ábrányi Kornél közölte: *Nagy Ignác, Császár Ferencz, Damjanics* című cikkében (Horváth Lajos leveleiből) a Pesti Naplóban. 1883. 228.

harcznak, nemzeti önállóságnak, felelős ministeriumoknak, szóval mindennek, még az ő állásának is.

Ügyessége és vállalkozó szelleme segítségére jön szorultságában. Gondol merészet és nagyot s elhatározza, hogy *szépirodalmi napilapot* indít. Szinte vakmerő ez a vállalkozás. Közvetlenül a szabadságharcz után, mikor a lesujtott nemzet tétozva tekint a jövőbe, melynek sötét fátyola ismeretlen borzalmakat és szenvedéseket rejteget számára, mikor virágzó hírlapirodalmunk megszűnt létezni, mikor íróink közül sokra a győztes hatalom sujtó keze várt, ilyen válságos időben szépirodalmi lapot indítani, még pedig *napilapot*! Ilyen vállalkozás még akkor is merész dolog lett volna, mikor irodalmunk terén pezsgő élet uralkodott, sőt merész lenne napjainkban is. Kik fognak dolgozni lapjába? Lesz-e közönsége? Lehet-e újra kezdeni a küzdelmet a nemzeti nyelvért és irodalomért? Megengedi-e a hatalom egyáltalában s ha igen, fog-e valaki érdeklődni e törekvések iránt, mikor úgy látszik, hogy mindennek örökre vége van? Bizonyára fölmerültek ezek a kérdések Nagy Ignác lelkében megannyi tiltó szózatként, de ő bízott a jövőben és bízott magában. Az engedélyt lapjára szerencsésen megkapta, nem lévén »compromittálva« a kormány szemében, s 1849. november 15-én meg is indította *Hölgyfutár* címen.¹ Ugyanaznap jelent meg a kormány félhivatalos lapja is. a *Magyar Hírlap*. Hírlapirodalmunk e két lapban született újra. Hogy mennyi fáradságába kerülhetett eleinte Nagy Ignácznak, egy szépirodalmi *napilap* (!) szerkesztése és fönntartása, csak sejt-hetjük. A lap jó részét magának kellett írnia s e mellett a kiadói gondok is vállaira neheztek. Sok baja volt a postai szállítással. Lassan és rendetlenül kézbesítették a lapot. Ennek tulajdonítható az a csodálatos dolog, hogy vidéken egy ideig nem is tudnak a létezéséről, Győrből és Szegedről pl. körülbelül *egy hónap múlva* kérdik, hogy *igaz-e*, hogy Pesten valami nőknek való ujság jelenik meg. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között eleinte »roppant hiánya van az előfizetőknek« s így a beküldött dolgozatokért sem tud tiszteletdíjat fizetni. »Oda vagyunk visszavetve, — úgymond — hol a boldogult Regélő idejében voltunk, sőt talán még annál is hátrább. De azért ne hagyuk el magunkat, tegyük, mit tehetünk szépirodalmunk emelésére.«²

A *Hölgyfutár* (»Közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből«) negyedréte alakban s 4 oldal terjedelemben jelent meg mindennap délután a vásár- és ünnepnapok kivételével. Előfizetési ára eleinte 12, később 13 frt volt, postán küldve 16 frt. Az első szám *Utlevéllel* kezdődik, melyben a szerkesztő lapjának »személyleírását« adja. Utána van egy vers (Juraszek Jánostól), aztán Nagy Ignác *Világfájdalom* cz. elbeszélésének kezdete s

¹ Garay *Regélőjében* 1843-ban volt ily című rovat, mely nőkre vonatkozó apróságokat, híreket stb. tartalmazott.

² L. v. Aranyhoz decz. 13-án. Akad. levélt.

végül az ismét megszólaló *Hirharang* az ismert jel $\odot$ alatt. A következő számokban a többi állandó rovat is megjelenik: a *Nemzeti színház*, írja: —o—;¹ a *Divat*, humoros apróságok, írja —y; *Nyílt posta* (szerkesztői üzenetek); *Fricskák* (apró elmésségek). Ezeket a rovatokat mind Nagy Ignác írja. A lap végén a Nemzeti színház színlapja. Időnként divatképeket is hoz a *Hölgyfutár*, mely 1850. július 1-től nagyobb alakban és három hasábosan jelenik meg. Ettől kezdve a *Hirharangot* egy »Hölgyfutár« feliratú harangot kalapáccsal verő alak képe, a *Nyílt postát* pedig egy tintatartón ülő s lúdtollal rázó ördög képe vezeti be. A 4. oldalt ekkor már hirdetések foglalják el.

A lap munkatársainak sorában látjuk csakhamar íróink legnagyobb részét. Dolgozik a *Hölgyfutárba*: Arany, Tompa, Gyulai, Lévai, Szász Károly, Vachott Sándor, Szilágyi Sándor, Mentovich Ferencz, Beöthy Zsigmond, Zalár József, Tóth Kálmán, Beöthy László, Kovács Pál, Lisznyai, Frankenburg, Szelestey László, Obernyik, Tóth Endre, Kelmefi, Szigligeti, Lauka Gusztáv, Vas Gereben, Vajda János, Balázs Sándor, Vadnai Károly, Nagy Iván stb. stb. (többen közülök álnév alatt). Látjuk, hogy a munkatársak között több akkor még kezdő író is van, kiket ma mint neves írókat emlegetünk, de összeállíthatnánk ennél sokkal nagyobb névsort ma már ismeretlen nevekből is s ez fő gyöngéje a *Hölgyfutárnak*. Napilap lévén, sok anyagra volt szüksége s így nagyon nem válogathatott a beküldött dolgozatokban. Ha hetilap lett volna, ezt jobban megtehetette volna, de Nagy Ignácznak az volt a célja, hogy az érdeklődést folytonosan ébren tartsa a szépirodalom iránt s ezt csak napilappal tehetette. Másrészt a fiatal írókat nem akarta visszariasztani a működéstől, örült iparkodásukon s mint egykor Kazinczy, igen elnéző volt hibáikkal szemben. — Ezért nem emelkedhetett a *Hölgyfutár* olyan magas színvonalra, mint kívánatos lett volna.

Ez az oka, hogy a nagyok nem szeretik s csak kezdetben támogatják. Tompa csak »becsületből« ír bele »egypár rossz verset«,² Lévai — nem minden túlzás nélkül — azt mondja róla, hogy »megszeplősíté az irodalmat izetlen firkáival«,³ Arany pedig azt írja Nagy Ignácznak, hogy ne küldje neki a lapot.⁴ Mikor Toldy Új Magyar Muzeumából átveszi a Nagyidai Czigányoknak, továbbá Tompa és Lévai költeményeinek bírálatát, még jobban megneheztelnek rá.⁵

Ez az elégedetlenség egy concurrens vállalatot szült 1850-ben, a Szilágyi Sándor szerkesztette *Magyar Emléklapot*, mely

¹ A drámbíráló választmányának 1852-ig volt tagja Nagy Ignác, mikor a választmányt megszüntették.

² Tompa Szemere Miklóshoz 1850. jan. 3. Figyelő 1882. XII. 109.

³ Lévai Aranyhoz 1850. aug. 3. Arany Levelezése, II.

⁴ Arany Tompához 1852. nov. 1. U. ott, I.

⁵ U. ott. I. 281. l.

betiltatván, *Magyar Írók Füzetei*, majd *Pesti Röpivek* címen jelent meg, de az év végén végképen megszűnt. 1851-ben Vahot Imre próbálkozott *Remény* cz. folyóiratával, melybe Jókai is dolgozott, de az év végén kénytelen volt megszüntetni. Szilágyi Virgil *Értesítője*, mely csakhamar *Budapesti Viszhang* címen jelent meg, 1852 februárius havától 1853 áprilisáig tartotta fenn magát, mikor beleolvadt Jókainak 1852 elején megindított *Déliabábjába*, mely szintén nem élt egy évnél tovább. Pákh *Szépirodalmi Lapokja* s Császár Ferencz *Divatcsarnoka* (1853) csak néhány hónapig éltek.¹ Az 1850-ben megindult *Pesti Napló* s *Uj Magyar Muzeum* nem voltak concurrensok.

Ez a sok félben maradt vállalkozás mutatja, hogy milyen nehéz dolog volt akkor szépirodalmi lapot szerkeszteni, de mutatja azt is, hogy a Hölgyfutár minden hibája mellett is, a legügyesebben szerkesztett és legéletrevalóbb lap volt, melyet a közönség legszívesebben olvasott és pártolt. Erre a pártolásra ugyancsak szükség is volt, különösen eleinte, mert a censura folyton Damocles kardjaként függött a szegény szerkesztő feje fölött. Olyan idő volt az, mikor »sokkal könnyebb (volt) az irodalomtól meghalni, mint az irodalomból megélni« (saját szavai). Egy-egy közlemény miatt, melyben a censura politikai célzást fedezett fel, a hadi törvényszék nem egyszer kérdőre vonta Nagy Ignáczt. Így 1850 július havában egy vers (»Zugba veled, tinta, toll...«) miatt »izzadt« a haditörvényszék előtt,² szeptemberben pedig valósággal lecsapott rá a Damocles-kard: a cs. kir. haditörvényszék (Tóth Kálmán: Huszár család cz. verse miatt) három havi porkoláb-fogságra ítélte. Lapjának szeptember 3-iki számában jelentette az ítéletet, de fogságát, úgy látszik, csak néhány nappal később kezdte meg, mert a Hölgyfutár csak 10-én és 11-én nem jelent meg. A 12-iki számban már örömmel tudatja, hogy gr. Wallmoden-Gimborn altábornagy és főhadparancsnok úr ő excellentiája fogságának hátralevő részét »kegyesen elengedni méltóztatott« s így a Hölgyfutár ismét megindulhat.

Szerkesztői gondjai s egyre súlyosbodó betegsége nem engedte, hogy szépirodalmi működését folytassa. Az az 1848. évvel véget ért. A mit attól fogva ír, jelentéktelen. A Hölgyfutárt megnyitó novellája, a *Világfájdalom* igen gyenge, inkább kénytelenségből írt dolog. Vahot Losonczy Phoenix-ének I. kötetében (1851) megjelent *Ünneplések* cz. rajza karácsonyesti életképek sorozata a régi élénkséggel írva. A *Bizalmas jegyzetkék* cz. utirajza (a Hölgyfutár 1851 aug. 16—31. számaiban) néhány napi bécsi utazásának kedves, humoros leírása. Ezeken kívül csak apróságokat írt lapjába. 1852-ben, mint már említettük, összegyűjtötte vígjátékait. Ez az utolsó kötete. A többtől elüt izlés tekintetében, kéthasábos negyedréttű, nem valami tetszetős alakjával.

¹ Id. Szinnyi József: Hirlapirodalmunk a XIX. sz.-ban, Vas. Ujság 1866.

² Levele Aranyhoz 1850 júl. 20. Akad. levéltár.

Írói babérokra nem vágyott többé, megelégedett az újdonságíró apró sikereivel. *Hírharangját* éppen olyan kedvteléssel irogatta, mint kezdetben s a hazai és külföldi hírek közé pazarul szórta ötleteit. A *Hírharang* egyik fő vonzóereje volt lapjának, melyet sokan csak ezért olvastak. Bennünket is ez vonz leginkább, mikor a Hölgyfutárnak első évfolyamait lapozzuk. A ránk nézve most már közömbös újdonságok között lépten-nyomon olyanokra bukkanunk, melyek rövidségük és szárazságuk daczára is ékesen szólnak elnyomatásunk szomorú koráról: Kossuth és Bem szobrait néhány boltban elkobozták. — Pozsonyban Szapári Péter (Birchpfeifferré) s Zrinyi (Körneré) betiltatott. — A Nemzetiben a Gott erhaltét lepisszegték a karzaton, egy csomó embert elfognak és *megbotoztatnak* s a karzatot egy időre bezárják Mennyi hazafiúi fájdalomról beszél nekünk ez a néhány sor: »A Szechenyi liget ez évben (1850) hamarabb kezd zöldelni, mint máskor, talán azért, mivel sokan könyeikkel áztatták, midőn különben szárazság vala.« »Társulataink nagy része oszlófélben van, *nincs Szechenyi*, ki beljűk lelket lehelni tudna.« Czakót irigylésre méltónak mondja, mert irodalmunk virágzásakor halt meg, »ha érzékeny szíve akkor sem bírt az élettel megküzdenni, megbarátkozni, mit szenvedne most, *midőn teremtés helyett csak a szétáult romokat kell összeszedgetniünk irodalmunkban, művészetiünkben!*« Tán még ennél is szomorúbb a következő »tréfás« megjegyzés: »Irodalmunk igen jó lábon áll, csak ezen egy kis baja van: a miről írni kellene, arról nem írnak; a mit írnak, az nem talál kiadót; a mit elfogad a kiadó, az nem jelenik meg; a mi megjelenik, azt nem olvassák; más bajunk nincs.« Többször szemrehányással illeti az Akadémiát és Kisfaludy-Társaságot hallgatásukért s a közönséget részvétlenségéért. Szomorúan említi, hogy vidékről a könyveket tömegesen szállítják vissza a kiadónak, hogy Tompa virágregéi nem találhatnak kiadót s hogy Vörösmarty munkáit *leszállított áron* kell árulni. »Ha magunk sem igen teszünk valamit saját ügyünkben, ugyan mi joggal várhatunk másától pártfogást?« — kérdi keserűen. Ugyanez a keserűség szól szavaiból, melyekkel többször szemére veti Hollósi Kornéliának, hogy külföldre megy énekelni s csípős gúnyolódásából, melylyel Jósika Miklóst illeti németül írt regénye miatt. — Talán nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy Nagy Ignác hazafias buzditásainak s keserű gúnyolódásának is volt egy kis része a magyar közönség felserkentésében s közömbösségének megszüntetésében. Tudjuk, hogy ez a közömbösség nem tartott soká. Megszűnésével lapjának sorsa is javult. Különben is mindent elkövetett, hogy a közönség érdeklődése növekedjék a Hölgyfutár iránt. Jó divatképeken kívül többször adott műmellékleteket is (jelesebb írók arczképeit, színes lithographiákat stb.), később a *Hírharangban* apró fametszeteket. 1850-ben pályadíjat tűzött ki (6—6 aranyat) egy komoly s egy víg, szavalásra alkalmas versre. A egyik díjat

Szász Károly nyerte el »Koldúsasszony« című költeményével. A másik díjat nem adták ki. Később rejtvényeket is közölt s a megfejtőket jutalmazta. Ezeknek az apró fogásoknak is megvolt a maguk hatása s az előfizetők száma csakhamar örvendetesen megnövekedett s így Nagy Ignác minden közleményért tisztes honorariumot fizethetett, sőt egyes írókat (így pl. *Laukát*) rendes dolgozótársnak szerződtethetett.

A szerkesztésben is segítségre szorult egyre súlyosbodó betegsége miatt. »Hírharangozónk kezét a kötél feltöré — írja 1852 elején, — nyugtalan álmaiban lábára érzi azt tekergőzni, majd ismét kezeit nem bírja burkaiból kibontani, sőt hátán és nyakán is gyakran érezni véli csiklandós, de azért épen nem igen kellemes hatását. Ennyi baj által elgyöngyülven, segédet óhajt maga mellett látni.«

Ez a segéd, vagy mint egyszer tréfásan nevezi: »canonicus a latere« az ifjú *Balázs Sándor* lett, ki már régebben segédkezett neki a színi kritikák és újdonságok írásában. Nem segédszerkesztője, hanem riportere volt a lapnak. A segédszerkesztő *Tóth Kálmán* lett 1852 közepétől kezdve. Tóth Kálmánt különösen szerette Nagy Ignác a fiatal írók közül, első verskötetét is ő adta ki. Benne ügyes segédre talált, kire a szerkesztői teendők nagy részét rábízhatta. Maga csak a prózai dolgozatok átnézését s a lap revisióját végezte ezentúl, mert már a rendes rovatok vezetése is terhére vált. Írók és művészek látogatását különben szívesen fogadta s szobája valóságos »társalgó és mulató terem volt«. Érdeklődése az irodalom és művészet iránt sohasem csökkent. »Hideg arcz, hideg kedély, mint a fagyott patak — mondja róla bizalmasa, Tóth Kálmán, — de ez a bizalom melegségétől hamar beszédes csermely lőn. Társalgását szelleműs tömörség s a legnagyobb él jellemzők, egyes mondásaival sokszor a legnagyobb kacaját idézte elő, de ő azért komoly maradt.« Hogy humorát betegségében sem vesztette el, Lauka egyik visszaemlékezése¹ is tanúsítja, melyben elmondja, hogy milyen mulatságosan tréfálta meg Császár Ferenczet, a hétszemélynői rangjára büszke poétát. Balázs Sándor is több érdekes és jellemző apróságot jegyzett fel Nagy Ignác utolsó éveiről.² Mikor ő megismerte, már megtört öreg ember volt (férfikora legszebb idejében!), ki járni is alig tudott s naphosszat íróasztala előtt ült olvasgatva, vagy gondolatokba merülve. Neje rendszeren mellette kötögetett. Keveset beszélt, csak néha melegegett fel, ha az irodalomról volt szó. »Egyedüli örömem és reményemem a fiatal irodalomban van — szokta mondani. — Az irodalom megtartalmazza a nyelvet, s a mi oly fontos, a hazafias szellemet. Ezért érdemes nélkülözni s ha kell szegényen halni meg. De én e tekin-

¹ *Tréfás emlékek*. Pesti Napló, 1901. 80. sz.

² *A Hölgyfutár*. A Baja cz. lapban 1885. 45. sz. és *A Tisztújítás költőjéről*. Nemzeti Hírlap, 1876. 341. sz.

tetben is hiszek és remélek a jobb időkben. Majd felsüt még egyszer a nap a magyar égen is. Csak bátorság és kitartás!» — Mosolyogni sohasem látta, csak egyszer. Balázs Sándor így mondja el ennek az egyetlen mosolynak a történetét: »Egy tavaszi délután vékony kabátban mentem hozzá, pedig odakünn havas eső esett és metsző szél fújt. De a reggel még szép volt s oly meleg, hogy ettől elámítva ifjú könnyelműségből eladtam felöltőmet. De a nemezis hamar utólért. Dideregve léptem szobájába. Ő észrevett és azt kérdezte, miért nem veszek felsőkabátot.

— Fogadásból. Felelém zavarodottan.

— Hogy hogy?

— Ma reggel oly meleg, szép idő volt, hogy egyik barátommal fogadtam, hogy e tavaszon nem fogok többé felöltőt fölvenni.

Erre kissé mégis elmosolyodott, mert kitalálta a valóságot.

— Fiatal koromban én is sokszor tettem ily fogadást, azért adok önnek egy jó tanácsot. Vegyen magára két inget, ha van.

Ez volt az egyetlen kedélyes szó, mit valaha tőle hallottam.

Utolsó öröme lapjának megerősödése volt; Jókai *Délibábja* u. i. megszűnt, Jókai a Hölgyfutár munkatársa lett s áthozta magával előfizetőit is. A fusiót az 1854 márcz. 8-iki szám jelenti. Jókai nyilatkozatában ezt mondja Nagy Ignácrról: »ő (volt) az, *ki engemet legelőször az irodalomba bevezetett s kinek baráti részvéte volt az, mi engem e pályára buzdított*«. Jókai szavaihoz fűzött rövid nyilatkozat utolsó nevével aláírt dolgozata Nagy Ignácznak.

Környezete nem sejtette, hogy halála oly közel van. Az utóbbi időkben feküdt s ágyában dolgozott. Márczius 18-án délben ágyában ülve revideálta a lapot s Tóth Kálmánnal beszélgetett. Este alva találta őt Tóth Kálmán s 19-én reggel meg volt halva. Munkás életét munkálkodás közben fejezte be 44 éves korában, tehát aránylag fiatalon. A gyászjelentés szerint 21.-én d. u. 4 órakor temették. Íróársai, barátai, az Akadémia s a Nemzeti Színház tagjai kísérték ki koporsóját a kerepesi-úti temetőbe.

Az árván maradt Hölgyfutár egy kis időre megszűnt, de április 6-án újra megindult Berecz Károly szerkesztésében. Tóth Kálmán megmaradt segédszerkesztőnek, a lap tulajdonosa az özvegy volt. Az április 6-iki számban jelent meg Tóth Kálmán meleg hangon írt necrologja az elhunyról. Összes munkáinak kiadása, melyet Ney Ferencz szorgalmazott, a közönség részvétlensége miatt nem jöhetett létre. Ennek a részvétlenségnek okát kortársai abban keresik, hogy munkái igen sok példányban terjedtek el s minden irodalombarátnak meg voltak abban az időben.

Lapja különböző szerkesztők alatt 1864 végéig tartotta fenn magát, ekkor már nem is volt napilap s a Tóth Kálmán által megindított *Fővárosi Lapokkal* nem tudta kiállani a versenyt. Nagy Ignác özvegye 47 évvel élte túl férjét s 1901. márcz.

12-én hunyt el Budapesten. Férjének exhumált földi maradványaival együtt temették el. Közös sírjukat ugyanaz a síremlék jelöli, melyet ő állíttatott férjének 1854-ben.

Ott aluszsza örök álmát a fővárosi élet jeles krónikása. Az óriássá növekedett főváros pedig eljött a temetőig, hatalmas karjaival körülölelve nyugvóhelyét az írónak, ki őt egykor anynyira szerette.

*

Nagy Ignáczt nem említhetjük irodalmunk nagyjai között, de érdemes munkatársainak sorában egyike az elsőeknek.

Mint ebből a rövid tanulmányból kitűnik, kevés írónk dolgozott annyit s annyi buzgalommal és kitartással, mint ő. Csak a halál tudta kezéből kivenni a tollat, a csüggedés soha.

Mint hírlapíró, ő volt a fővárosi életnek első krónikása, ki szeilemes újdonságaiban számtalan becses adatot jegyzett fel számunkra a multból.

Színműtárával fejlődő színészetünknek tett nagy hasznot.

Hölgyfutárjával ő segítette legelőször életre ébreszteni a szabadságharcz után tetszhalott irodalmunkat s egy fiatal írói nemzedéket nevelt.

Vígjátékaival, különösen Tisztújításával, drámai irodalmunk történetébe írta bele a nevét, a magyar fővárosi életnek pedig ő volt a leghivatottabb s legjelesebb rajzolója.

Ne feledjük el őt és sohase hagyjuk nevét említés nélkül, mikor irodalmunk érdemes munkásairól szólunk.

DR. SZINNYEI FERENCZ.

ADATTÁR.

KAZINCZY FERENCZ FÖLJEGYZÉSEI.

Harmadik és befejező közlemény.

Ezen punctumokat az Anyám az itt következő levéllel küldötte meg Péter Bátyámnak: ¹

Én a' Punctumokra és a' melléjek zárt levélre ezt feleltem:

Kázmér, ddo 3. Júl. 1805.

Édes Asszonyám!

Asszonyámnak haragját, elkeseredett levelét és vádjait úgy fogadtam, a' mint az ollyat gyermeknek elfogadni illik. Kérem az Istent, hogy engemet ezután is ójjon-meg annak eifelejthetésétől, hogy az a' ki engem úgy illet Anyám, 's tiszteletemre érdemes Anyám. — Az ilyen történetek engem el nem ragadnak. Tudom én azt, 's erős hittel hiszem, hogy ezen mostani irtóztató scénáim is az szerint fognak elvégződni, mint a tavalyiak, a' midőn Asszonyám eránt a gyalázat és gutaütés után is azt tettem, a' minél többet gyermek háládatosságból eredő szeretettel sem tehet. (Regmeczen 1804. Deczember és Január. 1805. 's Semlyénben osztán Májusig). Hadd lássa a világ eggy újabb bizonyosságból, hogy én Asszonyámnak jó gyermeke vagyok, ámbár megházasodván, férj levén, és nem sokára majd atya, tágúlni nem tudó tüzzel sürgetem azt, a' mit kiszabadulásom oltá szóval, írással, és más által sok ízben kértem, de minden siker nélkül. — A' Punctumokban és a' Péter Bátyám Uramnak' írt levélben sok van ollyan, a' mire nekem felelnem nem illik, és a' mire én még másnak sem felelnék, nem hogy Anyámnak. De óhajtánám, hogy Asszonyámban a' harag, a' tűz, szelidülne, melly bár melly nagy legyen is, annak el *kell* múlni, el *fog* múlni, mert a természet felébreszti az anyai érzéseket. Akkor osztán óhajtani fogja Asszonyám, hogy sok dolog ne történt volna. Én ezután is szentül igyekszem Asszonyám eránt való kötelességeimet teljesíteni: de másrésről azt sem felejttem el, hogy magam-

¹ A levél leírása elmaradt a neki szánt helyről. *Közlő.*

nak is tartozom valamivel. (Ez a tíz sor stylusára nézve megváltozott az elküldött leírásban: de értelme ugyanaz).

A' punctumok között választani fogok, még pedig úgy, hogy ne kelljen többé békételenkednem; az pedig fontolást kíván. Addig is köszönöm Asszonyámnak anyai kegyességét tartozó alázatos tisztetettel. Kérni fogom Péter Bátyám Uramat, hogy nekem adja tudtomra, az Asszonyám akaratját az éránt, hogy az Asszonyám lakóházából holmimet, marhaji között pedig marháimat mikor és melly uttal vegyem külön; mert ámbár vagy ezen holnap' utolsó napjaiban vagy Augnak első hetében ismét feljövök ide, nékem Semlyénben dolgom lesz, és oda egynehány nap alatt indulok; utamat Miskolcznak vévén. Parancsolja Asszonyám a' mit legjobbnak lát s' teljesíteni fogom. Sajnálám, ha a' háztól eltiltana, de ha azt fogná, azt is tenném, noha az másokra nézve szörnyű spectaculum volna.

Csak azt az egy cikkeyt fogom fel, hogy én *Asszonyámnak híre s akaratja nélkül házasodtam, a' Gróf Asszonyámnak híre's akaratja nélkül adta hozzám a' leányát.* — Asszonyám igen jól tudja, hogy ez csak félig igaz. A' Gróf, midőn jelentést tettem Sophie éránt, világos szókkal em ékeztetett azon kötelességemre, hogy Asszonyámnak megegyezését kérem ki és még okaim által is csak arra indítattott, hogy valamég Semlyénből a' levél fel nem érkezik, a' dolog maradjon titokban, és ha Asszonyám fél szóval ellenzi is, múljon el. Ezt én Septembris 4 d. reggel mingyárt mondtam Asszonyámnak; 's hogy nem hazudok, mutatja az, hogy Kázmér, sőt magok a' háznál lévők is, csak akkor tudták-meg, mikor a' levél Semlyénből feljött. De ha Asszonyám híre s akaratja nélkül házasodtam volna is, azt már most késő volna emlegetni, minekutánna Asszonyám Sophiet örömmel fogadta. Többet mondok: ámbár a' gyermeki tisztelet és illendőség tőlem, 'a Gróftól pedig a' jó tónus úgy kívánták, hogy Asszonyámnak hírével s' akaratjával legyen meg: de abban a' korban vagyok, a' mellyben nekem az illendőség és tisztelet ugyan nem, de a' törvény igen is megengedte, hogy Asszonyámnak híre 's akaratja nélkül is házasodjam; Kazinczy Ferencz pedig Gróf Török Sópia Antóniát az Anyjának akaratja ellen is elmerhette volna venni mindennemű tekintetben, ő nem tarthatott volna attól, hogy a' világ azt mondja, hogy bolondul házasodott.

Sophie Május oltá Kázméron kívül nem volt, 's most is hideglelően fekszik. Ha beteg nem volt volna, megfelelt volna annak, a' mit tőle az illető tekintetek kívánnak, Csókolja Asszonyámnak kezeit, 's ajándékát (egy vég cziczet a' születendő gyermeknek) szíves tisztelettel köszöni. Maradok anyai kegyességébe ajánlva hív tisztelettel

alázatos engedelmes fija
Ferencz.

Én más nap az az 4 d. Júl. által mentem a' Bátyámhoz, hogy elébe terjesszem consideratioimat, 's azt mondhassam, hogy úgy a' mint a' punctumok állanak, egyik sem olyan, a' mellyet elfogadni lehessen, 's mondtam, mint lehetne változtatni. A' Bátyám egy igen rövid levélben írta-meg az Anyámnak a' gondolkozásomat, 's azt előttem, midőn

már készen volt és csak pecsétlést várt, felolvasta. Általlottam mondani, hogy én egészen egyebet mondtam, 's jelentettem, hogy magam is fogok írni az Anyámnak: 's a' Bátyám a' ki alig várta, hogy déli szendergése miatt ágyba vethesse magát, javallotta, hogy magam is írok. Azonban, midőn két három sort már írtam, eszébe jut, hogy az Anyámnak dél előtt vett levelét velem közölje. Örömet elhoztam volna azt, de az inasnak parancsolatja volt, hogy azt is, és minden ide tartozó papirosokat vigyen vissza. Péter Bátyám megengedte, hogy leírom. Imhol következik az. De az első 5. vagy 6. sort az inas indulása miatt sietvén, mint-hogy úgy is üres volt, által ugrottam;

Az Anyám' levele Péter Bátyámhoz.

Regmecz die 3. Jul. 1805.

(5 vagy 6 sor ki van hagyva.)

A választásomra bizott Punctumok.

Először; hogy ítélje-meg maga, ha szintén úgy lenne is a' dolog, Anyának azt mondani, hogy az csak *félíg igaz*.

Megbocsásson fiam uram magának; az afféle beszédeket csak az apjokának tartsa.

Annyival inkább, hogy a' mint a' maga levelében is megvan, igaz az, hogy úgy váltott jegyet. a' Gróf leányával, hogy én semmit sem tudtam arról, mindaddig, míg 4-dik Septberben lejövén, már mint vőlegény, úgy mondta meg, hogy megházasodott.

A' mi azt illeti, hogy azután megegyeztem benne, arról jobb ha hallgat, mert maga tudja ő legjobban, hogy az miért történt.

A' mi a' több részét illeti ennek az ő punctumának megint elragadta a' fantázia; vigyázzon, hogy meg ne bánja.

II. szor. Hogy minekutánna rajtam a' külön jószágért annyira impertinenskedett, minekutánna én elég világosan látom, hogy az őtet fenyegető veszedelemtől meg nem menthetem, tehát választására biztam olyanokat, a' mellyeket jó lelki isméretem szerint, megfontolván minden körülállásokat, mind reá nézve, mind reám legalkalmasabbnak láttam. Ezekből válasszon, választását adja tudtomra, mert nékem is aratásom közelgetvén, le kell mennem további halasztás nélkül. Magáról kedves Sógor Uram előtt adjon mingyárt holnap Reverzálist írva mellyiket válassza, és hogy míg én élek, engem soha nem háborít, sem nem ingerel, sem nem keserít, sem nem bosszant; még pedig sem világosan, sem alattomban, 's a' testvéreit is, mocskolni megszűnik, hogy már valahára, mind a' testvéreinek, mind pedig kiváltképp nekem nyugtom, 's csendes békességem lehessen.

A mi abbeli kívánságát illeti, hogy adjam tudtára, hogy a' Semlyéni házamban lévő holmijét, 's marháim közzül marháját, mikor és melly uton végye külön, azt egyenesen magára bizom. Én semmijét nem hányom ki az utsza közepére; de minekutánna mind maga, mind az apjoka annyira vitték a' dolgot, azt most is declarálom, hogy nékem

soha semmi alkalmatlanságom ne légyen. Ez nem azt teszi, hogy a házamtól eltiltsam; sőt én a magam eránt való tiszteletet ennekutánna is megkívánom; de az *igaz tiszteletet*. Hanem minthogy igen mehetnék volt külön, tehát menjen minél előbb. 'S ugy is mind a ketten rettenetesen gazdálkodhatnának, tehát már ezentul lássanak hozzá. Magam részemről kérem az Istent, hogy szentelje meg mindkettejeket jó erkölcsössel, jó ésszel, jó szívvel; 's ha erántam tartozó köteleességeket teljesítik, áldja is meg őket a' legigazabb áldásával.

Hagyjon békét már annak a' tavalyi k históriájának. Szánja, bánja-meg; ismerje meg magában; térjen-meg; hagyjon nekem 's azoknak bekét, a' kiket szemtelenül, igasságtalanul vádol. Sem a' mostani házasságáról való bolond dicsekedésével, nekem mind szóval, mind írással örökre békét hagyjon.

Ha olyan jó és igen dicsőséges neki, miattam a s is buhat, de nekem soha csak a' legkisebb jellel, annyival inkább szóval elő ne jöjjön, mert a' mit kap, magának tulajdonítsa. Továbbá még azt adja lelkem Sógor uram neki az én nevemben tudtára, hogy a tavalyi fertelmes undok cselekedeteiről hallgasson; engem sem azzal való beszédjével, mentegetésével, írásával ne terheljen, mert a' mit ő cselekedett, annak magamban való tudása is engem megemészt.

Én nem vagyok olyan ember is mint az ő Nagyságos Ipája. Szépen nézheti Lubint. De oda Anettéje. Így nevezte ő magát és k tavaly.

A négy punctumban megjegyzett és kezéhez adatott, 's választására bízottakon kívül én sem mást, sem életemben, sem többet nem adok, sem többet magammal játszodtatni nem engedem, hogy ma így, holnap mást kívánjon tőlem.

A' mit adok pedig, arra adósságot ne csináljon, mert ez csak élel-mére van általam adva, míg élek; holtom után ő is ugy mint a' többi a' kinek szinte ugy fekvő jószágot adtam, a javítás, a mit tesznek rajta, a magoké. A. Regmecz, die 3^a Júl. 1805.

Arva Bossányi Susánna.

Postscriptum. Beteg a felesége; hideg leli. Tán fiam uramat is az leli? Regmecz enyém, mint Semlyén, akár mit mond az apjoka. Éppen ő tudja az én dolgaimat.

Most is azt mondom, megszűnjön fiam Uram az olly bolond írásaitól, mint ez a' mostani levele is.

Jegyzések a Punctumokra.

Megrettenvén ezen soron, felhántam, mit irtam. A' textus ez: *Csak azt az egy cikkelyt fogom-fel, hogy én Asszonyámnak hire s akaratja nélkül házasodtam, 's a' Gróf Asszonyámnak hire 's akaratja nélkül adta hozzám a' leányát. — Asszonyám igen jól tudja, hogy ez csak félig igaz. Látván, hogy nem azt mondtam, hogy az Anyám csak félig-igazat mond, hanem, hogy az, hogy én az Anyámnak hire s akaratja nélkül házasodtam, csak félig igaz, nagyon megkönnyedtem.*

'S tartván tőle, hogy azt csakugyan méltán vehette nehezen az Anyám, négy jó tónusu ember' discisiójára bízam, 's absolválva vagyok általok.

Ember vagyok én is; a' fájdalom, meg-nem érdemlett bánás engem is elragadhat, 's ha elragadott, ha vétettem, szívesen sajnálom 's bánom, 's ezen vallás tételelem légyen Asszonyámnak tökéletes elégtétel. De óhajtom, hogy mások is ártatlannak leljenek.

Már ez bizony sok, ha arra emlékezik Asszonyám, hogy annak a' tiszteletet, 's háladatosságot érdemlő férjfinak, a' kit még Deczemberben magasztalt, egyedül azért, mert leánya 's veje dolgát Asszonyámnak szívére kötötte, még ott is, a' hol elő sem kellene hozódnia, döféseket adogat.

Nem megegyezett, hanem örült Asszonyám neki — csudálkozott rajta!

És így csak azért egyezett meg benne, mert úgy Nagy Marist el nem vehettem. Születése ellen annyira nincs szó és nem lehet szó, hogy azzal Asszonyám dicsekedett is. — Erszényére sem lehet szó, hiszen neki nem szükség ezen tekintetben is, valamint szüléjének a' kikészítése körül megmutatott kegyességek miatt, mások mellett pirulni. Melly cselekedet az, a' mellyet oda lehetne magyarázni, hogy ő mások felett héjázni akart? 'S mit monda Asszonyám Dobsa Lászlónak egyg ollyas szavára, a' mellyre Dobsa László elnevette magát és Asszonyámnak e' mondására: *hát nem mondtam?* azt felelte, hogy *azt neki meg kell adni, hogy derék Asszony.*

Dienes felől ugyan ezt mondotta, midőn D. az Anyámnak remonstrációt tett, hogy tőle Keserűt elvette és nekem adta, a' mit én sem soha nem kértem, sem nem is óhajtottam.

Én pedig azt látom világosan engem fenyegető veszedelemnek, ha továbbá is úgy maradtam volna, kivált férj és atya lévén, mint eddig.

Az bizony rendes volna, ha én József öcsémnek, kinek koránt sem beszéltem el minden *incultus emberhez* illő cselekedeteit, Reverzálist adnék, hogy *mocskolni megszűnöm*. Engem' miatta a guta üte-meg, én miatta Regmeczről elkergettettem, én az ő cooperációja által abba a' gyanúba hozattam, mintha egyg oktalan cselekedetet akartam volna elkövetni és mintha az ő ellenkezései is cselekedték, hogy azt el nem követtem; én az ő goromba 's gaz cselekedete után' neki béjelentem házasságomat, 's nem felel; megadom a' vizitet, 's vissza nem adja, egész asztalnál feleségestül egygütt hozzám s feleségemhez makacs megátalkodással nem szállanak; cselekedetemet, szavaimat, hallatomra és hátam megett bohó magának tetszéssel, minthogy nem érti, kaczagja; az óhajta, hogy a' szobaleányt vettem volna el, hogy a' maga Consil. 's Ordin. Vispán leánya feleségének superioritását velem éreztethesse, 's ördögi gyűlölségét azzal magyarázza, hogy velem a mennyországban sem akar egygütt lenni! 's ennyi utánna-járáson kívül még Reverzálist adjak neki, hogy nem mocskolom, azaz barátim közt cselekedeteit el nem beszéllem? — Az Evangyélium a' hetvenhétszeri megbántásokat el hagyja felejtetni, de, midőn valaki megátalkodik, úgy hagyja néznünk, mint Publicánust.

De mire vitte a' Gróf? 's mivel? a' levéllel vagy a' vizitával?

Annál eszesebb portiót nem foghatunk, azt mondják a' háznak legszorosabb barátjai is.

Melly kegyetlen sarcasmus a melly itt az *Isten kérését* nyomban meg előzi! sőt melly nem áldás, hanem *döfés* az, a mellyet Asszonyám itten nem csak nekem már, hanem még annak is, a' ki azon kevés holnapok oltá, a' miolta tagjává lett a' háznak, sem erkölcsét, sem szívet, sem eszét nem hozta talán gyanúba! Ah, ez keserves, kivált olykor, midőn Anya vál-el a' gyermekétől. Kivánhatni-e az ilyenek után *igaz tiszteletet, azaz szeretetet és hűséget?*

De hogy kivánhatni azt, hogy én annak nemcsak *érzésében*, hanem *megmutatása után is*, hogy azokat nem érdemltem, csendesen hallgassam a mocskot és bosszantást?

Miben változtam én meg azolta, miolta Gróf Török Lajosnak és Gróf Roggendorf Aloysiának a leánya feleségem? 'S ha az öcsém, a' ki most eggyeszerre oly nagy kaczagója a' Státusok külömbiségeinek, örül annak, hogy a' felesége *Consil. 's Ord. V. Ispánnak leánya*, nem örülhetek-e én, hogy a sors nekem egy már magában, már szüléjének személyes tulajdonságai miatt becsülendő feleséget adván, pótolék gyanánt egy régi familiából eredő leányt, 's a' Pálffy Carolina unokájának gyermekét, 's a' Harrachok, Kolowrátok, Sternberge, Götzének rokonát adta? — Ne hamiskodjunk, szólljunk igazat, úgy-e szégyeltük volna a' szobaleány atyjafiait 's származását: hogy ne örüljünk hát az ellenkezőn. Ha *Sophie Ragályi Sophie* volt volna is, én megértem volna vele, 's engem a' Grófi születés ugyan nem vont azon szándékra, mellyet a' Gondviselés megkoronázott. Én a *személyt* óhajtottam, mert hat vagy hét esztendő korától fogvást ismertem; 's azon örvendek, hogy a' házasság annak a' nagy embernek, a' kit religiosus tisztelettel tiszteltem, *mintegy tulajdon fivévé* tevé, — noha, igen is, azt szerettem, hogy egy lépéssel előbb álló Kasztból származott. Asszonyám elfelejtette tulajdon érzéseit 's azzal vádol, hogy házasságomat sokfelé megírtam. Nem írtam volna e meg, ha mást vettem volna is, mint életemnek minden nevezetes történeteit megszoktam írni barátaimnak? Azt, hogy a' Sophia testvére Sztatthmári Fő Ispán Bárá Vécseinek vette-el a' leányát, Asszonyám *maga parancsolta beszúrni egy bizonyos levélbe.*

Ez mutatja, hogy Sophinak, a' ki illyeket nem hallott annál a' háznál, a' hol neveltetett, nem vala bátorságos Májusban visszatérni Semlyénbe. — József öcsém még valami nehezebbet hallott, hogy a' feleségét őrzötte. Dienes öcsémnek pedig meg vala már Vice Ispán korában izenve, hogy öt nem azért sz . . . , hogy . . . A' gyermeknek szent tiszte a' szülék' meztelenségeit elfedni. Tanúm Baranyi úr, tanúm Bárczaynak írt levél, és minden, hogy az Anyámat, még a' 'fájdalom kiömlédezéseiben is megkíméltem, de a' hol illyeket lehet hallani a' gyermeknek, ott nem bánhat tanácsosabban, mintha megyen.

Asszonyámra provokálok, hogy a' nem csak nekem, de Asszonyámra is igen kedvetlen textust én soha sem illettem megházasodásom oltá. Asszonyám hozta elő, 's a' l *Lubin és Anette* 's holmi

effélék nem arra valók, hogy megnémuljak mentségemre. Még *most is* faggatja Asszonyám a' cselédjeimet 's engem gyanúba 's előtők nevetésbe hoz általa, ha Miskolcz táján voltam e azon Uri háznál a' hol a' leány van?

Ime még most is k !

Ezt a' levelet az Anyám mással íratta le. — *Mással!* mondom. — Ezekhez ezt vetette tulajdon kezével.

Én csináltam e mindég új meg új kívánságokat? Széphalmot elvet-ték. A' pusztá Curiát és a' mellette való földet ide adta Asszonyám, 's a' föld ismét el van véve.

Keserűt adta lakóul; de Dienes öcsémnek két — impertinensnek nevezett — leveleiből láthatta az Anyám, hogy igaz az, a' mit tőlem halla, hogy neheztel; 's okos cselekedet volt volna e, collisióba jönni vele?

Miben van nekem luxusom? Cselédben? lovakban? ruhában? mibe kerül a' feleségem? nem ád-e neki az atyja esztendőnként annyit, hogy a' mi jól kikészült ruházataihoz kívántatik, megszerezhesse? városba 's idegen helyekre futkározásban? Vendéglésekben? — Fogja e valaki hinni, hogy egy testvérem a' minap azt a' tanácsot adta, hogy mérsékeljem a' postaköltséget? — De adósság nélkül még eddig sem a' kamarát nem fizethettem, sem marháim számát nem szaporíthattam; pedig szaporításom szembeűnő; sem más speculatióba nem éreszkedhettem.

Ennek magyarázat kell. — Sophie Május óta Juliusnak végső napjáig veszedelmesen beteg lévén, s terhét nehezen hordván, nem ülhetett kocsiba, 's ámbár megértette az Anyám feljövételét, Regmeczre nem ment. — Ezért neheztel az Anyám.

Én vévén azon irtóztató levelet, mely itt pag. — fordul-elő, 's hallván, mint bánt Anyám a' Gróffal, veszedelmesnek tartám Regmeczre menni, a' hol József öcsém nekem botot ígért, 's öszvekapásra provóált — veszedelmesnek Asszonyám elibe, a' kin megtörtént, hogy a' már anyává lett gyermekeit pofon verte, még pedig mások előtt, 's az elmúlt szüreten azt mondotta, hogy bánja, hogy engem lakodalmam előtt két héttel meg nem veretett. — Valamint mindenben az Anyám ebben is másra kení a' tűzcsinálást. Most a' Gróf és Péchy Sándorné húgom forog gyanúban.

Azt mondam feljebb, hogy nem nyughatván meg azon levélben, a' mellyet Péter Bátyám íra a' Conditiók dolgában az én kérésemre, Asszonyámnak magam is elkezdtem írni egyet, midőn Péter Bátyámnak eszébe jutta, hogy velem olvastassa-meg a' ma vett levelet. Ezen elémültem. Melly keserítések 's alacsony bántások! és azt más kezével írva! Osztán ismét világosan mondja, hogy nem ád semmit mást. Azon felyül tehát, hogy haszontalan volt volna a' Conditiók' megváltoztatására kérni, a' s *butatás* etc., azt kívánták tőlem, hogy ne feleljek, 's nem feleltem. De Péter Bátyámnak engedelmével a' levelet, minke-előtte Regmeczre az inas által vissza küldetnék, lemásoltam 's magát a' levelet signáltam, az az reá írtam láttam és párját vettem.

Midőn az Anyám Juniusnak — — Semlyénből Regmeczre fe-

jött, nem szólla nekem semmit, hanem Bátyám Kövér Imre Urnál leszál-
lott, 's egygy levelet ada kezébe. Imhol van az: ¹

Megköszöntem levél által adományát, 's közelgetvén az aratás' ideje, Júl. 7-dikén Kázmérből elindúltam, hogy ámbár ezen levélben nekem nemcsak a' vetés, hanem annak felvétele is meg vagyon ígérve, a' munka idején jelen legyek; és azért is, hogy holmimet öszvepakkoljam, 's egynehány ízben előfordulván a' levelekben a' parancsolat, hogy időhalasztás nélkül menjek a' háztól, elhurczolkodhassak.

Látván ugyanezen levelekből a' Sophie eránt való gyűlölséget, látván, hogy Asszonyám most olly tűzben vagyon, hogy vele nem bátor-ságos szóllani, Sophieről többé nem emlékeztem és egész Júl. végéig, midőn lebetegedése miatt Semlyént elhagyni kéntelen valék, ámbár a reggeli 's ebédkori kézcsókok el nem maradtak, néma voltam.

A Semlyénben való mostani mulatásom' első hetében a kocsisom Vincze István, a' kit Asszonyám nekem maga engedett kocsisnak Nyiri István után, mindég Kólyon tartatott. A' gabona ez' idén a' sok esőzés miatt még arathatatlan lévén elnéztem, hogy ott van. De midőn Júl. — d. már aratásomhoz akartam fogatni, 's Szombaton az Anyám a' bérest hozzám beküldi tudakozni, hogy mit izenek Kólyra? azt feleltem, hogy kocsisom jőjjön haza elmúlhatatlanúl. — Meg sem álmodtam, hogy Asszonyám ötet nékem bosszantásomra tartja ott. — Más nap az Asszonyám kocsisa méne oda, 's az által is izentem neki. — Estve már ágyban valék, hallom, jó a szekér; kikiáltok, 's felel a kocsis, hogy nincs Vincze. — Miért nincs? — Elfelejtettem, úgymond, neki megmondani az izenetet. — Én hétfőn reggel a' Lovászt egy üres lovon érte küldöttem; eljött 's azt a hírt hozta, hogy Asszonyám oda irott parancsolatot küldé, hogy 50t vágat reá, ha haza mer jönni. 'S ezért nem jött az Asszonyám kocsisával. — Vincze nekem kévéket kötözni kellett, és tudja az egész Semlyén, hogy nála nélkül fel nem vehettem volna vetésemet. Végre 31 d. Jul. elhagytam Semlyént, 's kevésbe múlt, hogy későn nem jöttem Kázmérba, mert hat nappal azután, hogy felértem, megszületett a' leányom.

Asszonyám megigérte, hogy felvéteti a' vetést, mellyel megajándékozott. Azonban azon egy hét alatt, a' meddig az aratáshoz a' szem éretlen volta miatt hozzá fogni nem lehetett, mindennek beszélté, hogy ha ott vész is, nem nyúlat hozzá. 30 Rftot csakugyan ada munkára, és azon a 60 kereszt 7 kévés 's a' 30 kereszt ismét 7 kévés tábla 's egy darab a' harmadikban felmunkáltatott, de egyszersmind a' pénz mind fel is ment.

Vinczét ismét azzal a' parancsolattal küldém vissza, hogy aratásomhoz lásson, 's magamnak sem szekerem, sem béresem nem lévén, a' Gazdát emlékeztesse, hogy tegye a' mit kell. Az egygyik tábla úgy is felében vala szántva, 's annak behordásával is tartozott vetője.

¹ A levél beigtatása itt is elmaradt a kéziratból. Közlő.

Asszonyám az alatt szinte munkául tette magának, hogy a' Grófot, a Grófnét 's házokat kissebbítse. Midőn a' Palatinus a' Semlyéni erdőkben a' Bihari Deputáció által váratottott, Péchy Mihályné, Fráter Pálné és Ferenczné Asszonyomnak sok ideig házokat festette nevetséges színekkel.

Rég olta tart már az ízetlenség Asszonyám és a Sógorunk Bátyám Péchy Sándor Uram háza közt. Én tudom mit köszönhetek csak a' tavalyi históriáimban is testvéreimnek: de a' húgom házasságom olta barátsággal viselte magát erántam, 'a én a' ki nem szoktam várni a' megelőzést a' megbékélésben, és a' ki akár bántó találtam lenni, akár bántott, magam teszem az első lépést, mint mind Józsi, mind Dienes, mind Laczi, mind Susi eránt most is tettem, elfelejtettem a' mi esett, 's a' húgomhoz, kivel egy faluban lakom, eljártam. Ezt az Anyám ellenzette, és mihelytt kimentem a' háztól, mingyárt utánam küldözött, nézni hogy oda mentem-e? Pünkösöd napján ez' idén, minekutánna sok esztendő olta nem volt a' templomba, bément 's Úr vacsorájával élt. Én elvégezvén az isteni tisztelet actusát, kijöttem a' templomból; az Anyám, látván hogy megyek, vissza fordult a' háta megett ülő leányhoz, 's megparancsolta, hogy jöjjön nézni nem megyek e Péchy Sándorhoz. 'S a' Templom látta mi esik, sokan hallották szavát. — 'S ez a' *szeretet áldozatjaker!*

Ez a' leány egykor, midőn meghallaná, hogy a' Csizmát reggel béhozó inasomtól azt kérdém, ha volt-e az istállóban? 's a kocsis megvakarta-e a lovakat? mingyárt hírt vitt; úgy hogy a' beszédet az éppen kiforduló inas maga hallotta, 's maga beszéltte el nekem. Felöltözvén magam téptem-meg a lány fejét érte; 's midőn az Anyám haza jött elébe mentem, elbeszéltem, hogy a' lányt megpofoztam, 's éreztettem, hogy én nem vagyok egy 13 esztendőös leány vigyázása alatt.

Ezek tiszteletlenségre magyaráztathatnának: de mit tégyek? illik-e az Anyámmal haszontalan remonstratiókra fakadni, hogy a' spioniroztatás, és ellenem való keménységeknek *cselédekre való bizása* engem is, magát az Anyámat is megalacsonyítják? nevezetesen a' Templomban elkövetett dolog rettenetes criticákat szül? Kéntelen voltam éreztetni, hogy Bossányi Ferencznek 's Comáromy Juliánnának unokája lévén Semlyénben otthon vagyok.

Őszvepakkoltam holmimmet; írtam Fráter László Úrnak, hogy adja nekem árendába a' Semlyéni házat. Meg van levelem csomójában a' felelete. Bátyám Péchy Imre Urat kértem, hogy méltóztassék holmimnek szállást adni. Azt felelte, hogy az Anyámat nem akarja általa megbántani. Nem lévén magamnak szekerem, Semlyénben a' mezei munka miatt szekerest nem remélhetvén, magamnak Kázmérba a' Sophie közelítő lebetegedése miatt sietni kellvén, letettem a' szándokról, 's mindent őszvekötvé, elpakkolva, ott hagytam.

A' lányom Aug. 8 d. megszületett 's 9-dikben Báró Splényi Manczi kisasszony karjain Iphigenia név alatt megkereszteltetett Még azon nap megírtam a' levelet Asszonyámnak, s Dr. Szent Györgyi Úrhoz kül-

döttem a' Debreczeni vásárra induló újhelyi kereskedők által, tudván, hogy a' Vásárban lesz. Magamat 's a' leányomat ajánlottam anyai kegyességébe, Sophieről, 's szüleiről hallgattam.¹

*

Ezen, még eddig teljesen ismeretlen Kazinczy-kéziratokat a gróf Vay-család berkeszi könyvtárának rendezése alkalmával fedeztem föl, a könyvtár kéziratái között. A család birtokába valószínűleg gr. Vay Ábrahám idejében juthattak, kinek neje Kazinczy Zsófia volt és így nagyon közeli rokonság kötötte össze a két családot egymással. Ezen »Följegyzések« képezik — időrendben — az irások első részét s ugyanezzel együtt voltak a közlés többi darabjai, egy naplószerű följegyzés, a »Széphalom« című önálló dolgozat, egy másik rövidebb kézirat és a különböző időből való levelek, Kazinczy, az anyja sz. Bossányi Zsuzsánna, a testvérei és nagybátyja levelei stb.

Irodalmunk történetének ismerői előtt feleslegesnek tartom e kéziratok értékét s fölfedezésük irodalomtörténeti fontosságát méltatni. Érdekességüket még az is emeli, hogy Kazinczy életének épen azon idejére vetnek legtöbb világosságot, melyről még eddig legkevesebb tudomásunk volt. Ez az idő a fogságából való kiszabadulása és házassága közti évekre, továbbá családi életének első idejére esik. A följegyzések talán nem is lévén arra szánva, hogy valaha a nagy közönség színe elébe kerüljenek, a legnagyobb részletességgel és őszinteséggel vannak megírva. Az anyja és testvérei József és László által üldözött, sokszor vérg sértett Kazinczy Ferencz ezen írásaiban önti ki keserveit, melyek sokszor méltatlankodássá fokozódnak. De — és ez mutatja az ő nagy lelket — még az anyja legnagyobb igazságtalansága, vagy a testvér legdurvább sértése után sem szűnik meg benne az anya iránti tisztelet s a testvérei iránti nemes érzés. Kazinczy egyéni jelleme csak ezen kézírataiból ismerhető meg igazi nagyságában és egész alakja még egyszer olyan magasra emelkedik az utókor előtt, ha igazi martyrságig menő szenvedéseinek történetét olvassa.²

Közli: DÉKÁNI KÁLMÁN.

ADATOK AMADE LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

Negyedik és befejező közlemény.

Inclyta Tabula Regia Iudiciaria.

Invitus quidem, extrema tamen necessitate adactus Inclytæ Tabulae Regiæ humillime representare cogor: Qualiter Genitor meus, Illustrissimus condam Dominus Antonius Amade Liber Baro de Várkony anno adhuc 1702. Illustrissimam Dominam Mariam Rosaliam Horváth Simoncsics Dominam utpote Genetricem meam, in perpetuum thori vitæque

¹ Itt megszakadnak a följegyzések, de hogy folytatásuk szándékában volt Kazinczynak, azt mutatja az egésznek befejezetlensége. *Közlő.*

² Közlőnek nagybecsű fölfedezésére vonatkozó ezen tájékoztató és ismerető sorai az első közlemény elejéről tévedésből elmaradtak. *Szerk.*

sociam sibi desponsando, eotum ea de causa, eoque fine, ut futuram matrimonialem obligationem testatam reddat, eidem titulo dotis decem mille florenos, in medietate ex bonis aviticis desumendos vigore contractus die 6-ta Februarii anni 1702. emanati obligavit. Et quamvis idem Genitor condam meus sperasset causam propter quam praedeclarata decem millia florenorum obligata fuerant, in effectum abituram, seque fine suo potiturum, consequenter cum praetitulata Domina sibi in vitae thorique sociam desponsata matrimonialiter cohabitaturum; tantum tamen abesset, ut postquam matrimonium initum fuisset, eo fine et scopo, ob quem praedeclarata summa obligata fuerat, potivi potuisset; ut potius praelibata Domina mea Genetrix primum et ante omnia jactis variis discordiarum, harmoniam conjugalem suffocantibus seminibus, etiam coram jure (in quantum reverentia filialis admittet et jurium meorum defensio postulat) declarandis, finaliter praedefunctum Dominum et Maritum suum, absque competentis judicis legali divortio, deseruisset, imo varia ipsius mobilia in solito residentiae ejus loco existentia ipso inscio et invito auferri curasset et nec amplius eundem ad residentiae suae locum admittere voluisset, quin potius praesentiae ipsius fama audita portas domus suae obserari fecisset; ubi autem antelatum Dominum Genitorem condam meum anno nunc currenti, Deo ita volente viam universae carnis ingredi contigit, post ipsius fata instar relictarum viduarum se in possessionem bonorum, via legalis successionis, in me alias unicum filium ejus devolutorum ponere, eademque via facti occupare voluisset; sed ubi haec (me juribus meis invigilante) succedere non potuerat, tandem judicium contra me processum coram Inclyta Tabula Districtuali Partium Cis-Danubianarum, tam ad implementum praedeclarati matrimonialis contractus, quam ad complanationem aliarum relictis viduis competentium praetensionum suscitasset, meque eo fine eorsum evocari curasset.

Quia vero praedeclaratus matrimonialis contractus, tum ex eo, quod prohibentibus titulis 58. 59. et 110. partis 1-ae in praejudicium successorum bona avitica onerari nequeant, tum vero ex eo invalidus foret, quod propter futurum matrimonium et ejus mutuas obligationes initus sit; matrimonium autem et ejus mutuae obligationes, quoniam Dominae Genetricis meae diversionis facto, adeoque, ipsius culpa cessassent, necessario itaque sequitur, quod cessante causa contracti utpote matrimonii continuatio, effectus quoque; hoc est facta 10 milia florenorum obligatio cessare debeat. Cum certissimum sit haec 10 milia florenorum non alias obligata fuisse, quam sub conditione in futurum continuandi matrimonii, non servatis autem conditionibus, quod pacta non servantur, omnia jura testatum redderent. Praeterea alia ratio esset relictarum viduarum et alia uxorum maritos suos relinquentium; haec etenim cum prius derelinquant maritos, quam mariti ipsas, quemadmodum post fata maritorum pro derelictis reputari, ita nec beneficio et favore legum relictis viduis competente frui valerent, consequenter an mentionata Domina mea Genetrix in his circumstantiis beneficiis vidualibus gaudere valeat ad exigentiam articuli 26. 1723. Inclytae Tabulae Regiae cognoscendum veniret.

Et quamvis filialis meae obligationis memor, perhorrescam ad haec

rigorosa contra eandem Dominam Matrem meam, condescendere media, sed quia omnes amici, per graves viros in hujus controversiae accomodatione suscepti conatus in irritum ceciderunt. Ad haec per suscitatum contra me praedeclaratum processum lacesitus, exiguum post fata Genitoris mei in me devolutam substantiam, consequenter, vitam et familiam citra adminiculum hujus extremitatis conservare, non possum; ideo Inclytam Tabulam Regiam humillime rogo, dignetur intuitu praemissorum, contra antelatum Dominam Matrem meam, certum brevem, eumque competentem terminum praefigere, pro eodem eandem certificare et eo adveniente, ad productionem praescripti contractus matrimonialis adigere, eum ex rationibus praealligatis invalidare et accessorie reliquas etiam ejus viduales pratensiones definire et decidere perseverando.

Inclytae Tabulae Regiae Iudiciariae

humillimus servus

Baro Ladislaus Amade.

Ad Inclytam Tabulam Regiam Judiciariam demissus actionalis libellus. Introscripti Baronis Ladislai Amade ut A. contra et adversus Illustrissimam Dominam Maria Rosaliam Horvath Simoncsics Illustrissimi condam Domini Baronis Antonii Amade vidua ut I.

Ktár 1900/14.

Mi aláb megírtak Báró Horváth Simontsics Mária Rosalia néhai Tekintetes és Nagyságos Báró Amade Antal Uram meghagyot özvegye egy részről: más részről pedig Várkony Amade László, felül írt Méltóságos Asszonynak fia, adjuk tudtára mindenknek, a kiknek illik és legelsőben is én Horváth Simontsics Mária Rosalia, jólehet néhai kedves Uramnak s Férjemnek halála után az én egyetlenegy Fiam Báró Amade László ellen sok külömb-külobbféle helyes keresetim véget Tekintetes Districtualis Nagy-Szombathy Tábla előtt, bizonyos törvény és processust mozdítottam és azt majd hat esztendőül fogva folytatván, annyira vittem, hogy rövid idő alatt végső sententiát is reménlettem volna; mivel pediglen említett édes Fiam az alatt maghában szálván és mind sok Méltóságoknak közbevetéseket, mind pedig Isten parancsolatját is, mely által attyának s anyának tiszteletére köteleztetik szeme előtt viselven, azon processusban maghát tovább törvényessen oltalmazni és az által mind a kettőnknek szívét emésztő pörlekedést folytatni nem kívánnya, hanem inkább annyai gratiámot megérdemleni akarván, említet és még processusban bővebben föltett, sőt azon kívül is akárhonnand eddig származható praetensioimért nyolczezer forintokat mai nap kész pénzül kezemhez letett. Ahoz képest én is méltó tekintetben vévén mind a megnevezet Méltóságoknak és az ország oszlopjainak közbevetéseket, mind azt, hogy nem idegennel, hanem édes magzatommal dolgom légyen, praespecificált nyolczezer forinttal, mindennemű keresetemért megelégettettem, felül írt mód szerint indított processust és abba formált, sőt másképpen is akármely okra nézve eddig formálható praetensiókat említet édes Fiam ellen cassálom, mortificálom, semmivé tészem, kezemhez kész pénzül letett

nyolczezer forintokrul megnevezet Fiamot Báró Amade Lászlót quietálok és mindennémű impetitióimtól örökösön absolválok, ezen saját kezemmel subscribált és pöcsétemmel megerősített levelmnek creivel.

Ellenben én is Báró Amade László kedves Asszonyom Anyámnak kegyelmét fiui engedelemmel megesmervén annyai kezeit csókolom, emlétet processusban tétetet allegatiókkal s az által okozot sértésemrül eő Nagysághát mély alázatosságal követem és *gratiájában nagyon bizván* örökessen abban maghamot ajánlom.

Posonii 24 X-bris. 1742.

Simonchics Horvát Maria Rosalia.

Báró Amade László.

Ktár 1900/14.

Nos Sacrae Regiae Majestatis Districtualis Tabulae Judiciariae Partium Regni Hungariae Cis-Danubianarum Praeses et Caeteri Assessores: Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: Quod cum Nos anno hocce millessimo septingentessimo quadragessimio tertio, die vero octava mensis Januarii ad peculiarem Illustrissimae Dominae Mariae Rosaliae natae Baronissae Horváth Simoncsich Illustrissimi condam Domini Antonii Amade Liberi Baronis de Várkonyi relictae viduae petitionem et requisitionem, hic in libera regiaeque civitate Tyrnaviensi in comitatu Posoniensi existente habita loco videlicet celebrationis judiciorum eidem competenti articulariter ordinato ad solitum concessum convenissemus et una constituti fuissetus. Eotum ibidem Spectabilis ac Magnificus Dominus Ladislaus Amade Liber Baro de Várkonyi coram Nobis constitutus personaliter sequens exhibuit et praesentavit scriptum, quod hujus esset tenoris: Tekéntetes Districtualis Tábla, nékem igen kegyes jó Uraim! Valamint hogy minden hozzám való buzgó szív érzette édes Méltóságghos Aszony Anyámnak hozzám egyetlen egy fiához sok esztendőighig való nehesztelését, úgy örvend közönségessen, hogy édes annyai gratiájában ujobban befogadott, elrekesztett és azzal mintegy újonnan, ha méhében nem is, de szévében születni méltóztatott. Nem is kétlem azért, hogy mindkettőben a Tekéntetes Tábla is részt vett és vészen; midőn az előbbeni szomorú költséges törvényre eő Nagyságátul ugyan ezen Tekéntetes Tábla eleiben parancsolatván, most a producált Conventio és a fő országh oszlopi közbenjárulása és előbbmozdítása által való megegyezés után értette, hogy activus processussát ellenem azzal cassálni és semmivé tenni kívánta, sőt cassálta és semmivé is tette. Én is ellenben eő Nagysághát sok édes annyai nagy ajánlasi és valóságos igéreti után, azokból nevelt bizonyos reménsséggel egészen contentáltam. Mivel pedig az illetén ítéleteknek folyásában történyhettek olyanak is, a kik az említett activus processusában eő Nagyságának én ellenem az én deffensámban ne talántán sérelmes és fájdalmas ígék és szók bémondattak, hogy azért annál elevenebben és nagy buzgósággal természet szerént és vélem megthtestesült fiui mély alázatos engedelmességemet megbizonyíthassam, itt a Tekéntetes Tábla kegyes és úri

tekéntete előtt is nagyon sajnálom, bánom és kesergem, követvén leborult alázatossággal, hogy azokról nékem megbocsájtani, megengedni és elfelejteni méltóztassék; ezen deprecatiómat kész lévén az egész világh előtt is tellyes töredelmességgel elkövetnem; eztet nem az én akaratomnak annyira, mint a törvényes kéntelenségeknek kegyessen és kegyelmessen tulajdonetván. A mi pedig az én activus vagy apellált processusomat eö Nagyságha éránth ugyanezen Tekéntetes Tábla előtt illethetné, mivel a conventióban és ezen szent és décséretes megegyezésben mindenképpen kihagyatott és expresse kivetődött az föllyebb nagyemlékező haza attyái előtt is, azért, hogy ez maga folyásában, úgy a mint volt és van és minden minémiségében meghmaradgyon (semmiképpen ettül nem recedálhatván) azon instálok a Tekéntetes Tábla előtt, sótt ha termináltatott, hogy itt már hire se legyen, sub authenticó kegyessen kiadatni is méltóztassék; ennek is pedig elemésztésében eö Nagysághának (ne talántán valaha valami praejudiciomom ne következhetne, kitül Isten oltalmazzon és nem is reménlek), hogy nem engedelmeskedhetem, arrúl is térdhajtással követem és kezeit, lábait csókolván, bocsánatot várok. Melly declaratiómat és gyermeki valóságos igaz hajlandóságomat midőn a Tekéntetes Tábla előtt is contestálni óhajtván, hogy ezen submissióval annál is inkább édes anyyai szévét és szerelmét magamhoz gerjesztethessem és más fiúknak is ezzel eleven és követő példát mutathassak. Kérem a Tekéntetes Tábla is nem ugy, mint bíráim immár, hanem mint bizonyságim és promotorim is legyenek eö Nagysága édes anyyai szivében és gratiájában béajánlyon s recommendállyon és mindezekrül testimonialist is adgyon szokott solennitással; úgy az producált és reluált documentumokat is resignállya. Mindezeknek tellyes és szinte len bizodalmaival magamat is a Tekéntetes Tábla favoriban és kegyességében ajánlván él és fottáigh lenni megh nem szünik. Az Tekéntetes Táblának tökéletes és állandó szolgája. Báró Amadé László. Apud Sacrae et Regiae Majestatis Inclytam Partium Regni Cis-Danubianarum Districtualem Tabulam Dominos mihi colendissimos. Humillima filialis deprecatio et submissa declaratio intronotati.

Unde Nos super praemisso modo Nobis exhibito et praesentato scripto memorato Domino Baroni jurium suorum futura eaque uberiori pro cautela praesentes sub sigillo tabulari judiciali et authentico extradandas esse duximus et concedendas literas testimoniales communi suadente justitia. Tyrnaviae ex consessu judiciario tabulari die sexta mensis Martii. Anno millesimo septingentesimo quadragésimo tertio.

N. N. Sacratissimae Regiae Majestatis Partium Regni Hungariae Cis-Danubianarum Tabulae Judiciariae Praeses et Assessores.

Stephanus Tersztyánszky juratus notarius.

Ltár 1900/3.

Nagyméltóságú Gróf, Feldttmarschall, Judex Curiae, Kegyelmes Feővezérem, Principálisom, Pátrónusom!

Engeszteltessék Excellentiád esedezésem céllyára, könyörgő pennám által; az ki öztönöző személyem által, olly nagy méltóságoknak vagy igen ritkán instantiámat vagy éppen végtére szoktam és tanultam terjesztetni. Jó kegyelmes uram! erőszakot tések ugyan szolgálai szivemen, hogy Excellentiádtul némelly üdöre távozni kéntelenítem és könyörgök, de hiszek Excellentiád atyáskodásában erőssen, és nagyon: mert kegyes, mert kegyelmes, mert szánakodó. Constál Excellentiádnál szerzetes ellárása édes Asszony Annyámnak, ki is mind eddig semmi segéő szerelemre nem gerjedett; eleit köll vennem; valóságát kitanúlnom concredált híreimnek, nem szintén kedvezvén. Az arany kultsért is, hogy személyem szerént elevenítsem instantiámat? eő Fölsége minden órán leendő szülésének alkalmatosságával, az bécsi méltóságok Olomützban igen javasolták. Bényúítottam eő fölsége thrónussához az septemvirális assessor-ságért is instantiámat; mellyell, s mindezekkell, noha nem reménlem, sótt desperálok is, parthoz jutásomhoz eveznem, hanem Excellentiád hatalmas kormányozása által, kirül hogy hathatóssan emlékeztesse méltóságos cavallerie Generalis Uramot eő Excellentiáját bécsi úttýához, alázatossan essedezem. Az törvények is ezen holnapban beállanak az hazában, tenger pöreimhez való leveleimet, valaminthogy előszednem és consignálnom legszükségesebb, úgy archivumomat soha senkire nem bízam. Tudva lévő Excellentiádnál az is, noha feleséges ember vagyok, de fele segítségemre bizony nints párom a gazdaszonyságban, ollyas embertül is ürülök, az ki fő feyrül vezérleonné rendetlen kevesemet. Gazdaember vagyok, ahoz nevezetes adósságim, usuráim, ahoz köll kapaszkodnom jövendőre is, úgy mint az valóhoz a valótlanság mellett. Én ugyan, édes kegyelmes Uram, az apostolokkal cselekedtem, mert mindenemet ellhadtam és szíves ajtatosságombúl csupán követtem Excellentiádat. Tekéncse azért Excellentiád, igazán fölláldozott személyemet, ámbár érdemimnek semmineműsége, de tudgya az Isten, hiven szolgáltam Excellentiádat én bizony, mennyire lehetett, nem hibáztam, vigyáztam kötelességemre; s több ezer forint költségemmel tovább is hamvamig continuálok. Elljár azonban méltóságos báró Petrásch uram kötelességének buzgóságában és vélem való egyenetlenségének csomója, mind Excellentiád, mind az tekintetes hadi tanácstúl fölláldoztatik, az ki ugyis vélem szolgálni nem akar; én is elszomorodtam competentiájátúl. Méltóságos báró Tolvay Uram is nem késik, a kinek helyettem való szolgálattyátt megérdemlennem, csak fertály eszten-deig is magamat kötelezem. Reménlem azalatt Excellentiád is rövid napokra mint Fejedelemasszonyunkat megudvarollya, mind az hazát fővezéri személyével megvidámíttya, ámbár egy szempillantásra is megvigasztallya. Vegye szívére Excellentiád: illy nyomós, illy fontos, illy vaióságos okaimat és valamint romlásomat ezekbül mélységessen ítélheti, úgy hogy boldogulásomra hódulni, imádságomra engeszteltetni, protectionra sietni méltóztassék, mint édes magyarok attyánál folya-

modom, én is, édes, méltatlan, engedelmes magyar fia! Nem hagyom el soha Excellentiádat, még élek, még bennem a lélek!

Excellentiádnak

mindenkori tökéletes híve

Bárá Amade László.

Ktár 1900/14.

Méltóságos kegyes édes Asszonyom Anyám kegyelmes Patronám!

Lehetetlen megtürtöttessem magamat természet szerint való buzgóságomtól, melly kétségtelen reménnyel ösztönöz és bátorít, hogy Nagyságodhoz, mint kegyelmesség édes anyához tovább is borúlhassak és lábait csókkal mindaddig mélységes alázatossággal ülhessem, még méltatlanságomhoz könyörületességre nem indítom. Megvallom és meggyónom, édes Méltóságos Asszonyom kegyes Anyám, hogy ezen esztendő nem is kis béklőjában szorított az adósságoknak, mert (bár Nagyságodnak tett kevés áldozatomat nem úgy számlálom is) de azzal, is Szent-Györgyi jószág pénzel és pénzt érő terhével, úgy majd hatezer adósságnak kifizetésével, harmincz ezeren fölülről olvashatom ügyemet, bizonyára nem kevés egy! Csak még hat esztendő szegény legény gazdácskához azon 6 esztendő alatt is kétszer a jég által csallóközi és csízi vetéseim annyiszor szőleim elvesztenek, most 3 és 4 esztendeje az dög által majd öttezer forint kárt szenvedtem, esztendőnként pedig drága lovaim s. v. sertés marháim; keserves volt tűz által telnék közepében Marczaltón minden takarmánnyal elégelem; viz által két jószágocskámban mindenemnek eláradása, rossz tiszttyeim istentelen gondviseletlensége kárttétele, praédálása, szelek által való épületim romlása, gabonám kiverése, tiszta, pusztá épületekben való jutásom, pörök, bírák, utazásokra való mostani szüntelen való költségim és hatszáz több és afféle szomorú nagy esésem, kikrül ha gondolkodom, kétségben majd-majd hanyathomlok dűlnöm szükséges volna, ha Nagyságod édes anyai malasztja nem bátoríttana, nem erősíttene, Nagyságod lévén egyedül erős vasmacskám, paisom s én reményem. Nem is ok nélkül bízom, mert nem csak halgattam, nem csak az egész világnak dicsekedtem, de szívémben mélyen bémeczettem Nagyságod édes szülei biztatásit és ébresztésit, melyekről ha gondolokom, csak abban újulok és vidúlok, Egek érző bizonságim.

Ha koszorút nem fűzök is siralmas panaszimból, tudom minden szánakodó kegyes szemből nemcsak gyöngyös könyv csordúl, de kegyelmes szívből vér is izzad, tudva lévők Nagyságodnál mindenfelül való szorongatásim és egyedül egy szívemnek ezer sajtolási. Bizonyos az is, hogy hatvanezer forintokig nem hivalkodó ugyan, de az üldöző kárvalásim és szegénységemtől kényszerített adósságim; világos az is az Isten és világ előtt, hogy most vagyok legnagyobb és végső szükségemben és olly veszélyek közt habozok, hogyha Nagyságod mértékhetetlen szülői kegyelmessége jobb kezet nem nyújt, parthoz nem juthatok, már Nagyságod édes anyai oltára előtt hittetl is erősített kéntelenségem miatt társamnak tellyes jussát, adósságimnak végső fillérit igaz lelki isméréttel

kifizetvén végső extremitásra kell magamat sacrificáltatnom, hogy számkivetett bujdosásimban is senki ellenem ne háborgodhassék, hanem inkább utánam fohászkodgyék szegényrül.

Constálnak Nagyságodnál már nem gyermek esztendeim, mikor édes anyyai szíve alatt hordozott, vérével táplált és szült magának, házamnak és ámbár szegény, de régi nemzetemnek öröme! most volna talám még üdvösségemnek napjai és boldogulásomnak virradandó csillagja. Ezek mindazáltal mind ályanak Nagyságod anyai méltóságának tellyes kedvénn, szabad akarattyán és szántsándékján. Isten ne adgya, hogy kényszerítsem Nagyságodat csak legkisebbre is, hanem ha kegyelmes szánakodó környezetesséért könyörgök és imádkozom Nagyságod anyai oltára előtt, talám nem véték illy égő áldozattal, sem senki meg nem ítélt, ez lévén rendi még az természetnek is. De végső nyomorúságot, panaszímat és szorongatásimat Nagyságod lábai alá terjesztem, mint lellem ismérete kényszerített, mind szomorú és már türelmetlen esetim ösztönöztek, mind Nagyságod anyai kegyelmessége bátorított. Örvideném tudománnyát szenti napján hollétének Nagyságodnak; édes anyai áldásért esedezvén

Nagyságod édes anyai Méltósága előtt

Sz. György 20. Aug. 743.

leborúlt engedelmes egyetlen egy fia
szegény Amade László.

Ltár 1899/35.

Méltóságos Bároné Aszszonyom, Jó Méltóságos Aszony Ángyom és Patronám!¹

Noha álmélkodásra méltó dolgok történtek, de nagyobb iszonyúsághra méltóbbat még nem tapasztalhattam, mint azt, hogy vérét szomjuhozza mint gyermekének, mint nekem atyafiának, azt izenvén ma nagy esküvéssel ízbéli képpen, hogy kardra és pár pisztolra kész fiát vélem duelláltattnyi és már életemre véremmel engemet öldöztettnyi és persequálni, az Isten, nemzetek és hazánk erőss törvénye ellen; azért másképp érdemlettem ezt? kegyelmedet szeretettel kérem, explicálly magát, mert másképp én kéntelenétem ezt nagyobb és fölségesebb instántiákra representálnom és magam indemnítására úgy feleségemnek is salvus conductust exoperálnom, mert Isten engemet ne is éltessen, hogy sem ilyen extremitásokról csak gondolkodhassam, semmi idegeny köröszvény ember is ezt nem cselekedné, melyet kegyelmed, édes anyja lévén édes fiának nevével izen és tanácsol. Én az édes uram eöcsémet szeretem és siralmassan sajnálom, hogy illy istentelen konkolt hint kegyelmed közünkben, de nem reménlem, az vér nem víz, azzá sem válik, reménlem, hűtös párom is felel magáru és instántiáit fogja szük-

¹ A levél élén: Csudáló és egyszersmind panaszolkodó levél.

séges helyeken prosequálny, én mindezáltal álonódó attyafiságos venerációval maradok

Méltóságos Ángyom Aszonnak
Báár etc.

köteles szolgálja, attyafia, sôgora
B. Amade László

obesterleutment és generalis adjutant.

Ktár 1207. Fol. Hung. I. 1900/11.

Áldgyjon megh bennünket, az ki teremtet.

Maid meg sem ismértem volna az küldött bötüket, ha az alább irt cziffra nevett, hétt mese fejtése alatt ki nem, szórszálfeszegetés által nem jövendöltem volna. Ugyan fő praeceptora lehetett valakinek, az ki olly krepényes és rojtoss pennájának vonyásira és katonás conceptusokra minden fegyver ellen való nélkül bátorétotta. Éles némellynek az penna-metetző calamust formáló pennicilussa, mint amaz hettyke, délczes, pajkos, büszke, ostáblára hágó, dévaj, korhely, barbély kölyöknek a beretvája vagy mester legénynek vagy más rendbélinek az eszköze, de hamar eltompúl, megcsorbásodik mesterségében, ha nem is tettetésében. Több rendbéliekrül nem szomorótom és nem futtatom ezekre méltatlan elmém, mert egy papiros malom kívántatnék és egy téntapatak. Sok agár bizonyos halála az nyúlnak, eb, a ki nem próbálta.

Minemő ditsekedésekkel kevélykedik egy valaki, Szent Ursula sem vinné véghez tizenegyezer szüzeivel, de nem mint Szent Irás, kitt a praedikátor beszél, sem arany, a ki fénlík! Legelső mentsége az cigánykodó cigánynak, hogy nem lopott, hanem csak költsön attá vagy vette, kiki csomót kössön az orrára, de el ne harapja!

Ha ollyan vidám, friss, egészséges, hétt és hettvenhétt örömmel való, csak pillantásim, nem óráim, nem holnapim, nem esztendeim vólnának, mindjárt köröszött metzennék az homlokomon és kibújnék az bőrből és kihéjaznék, mint a kigyó Sz. György napkor, bátor nem irigylem s nem bánom.

Az Cánán földén én is legeltem valaha, de a sok sáska és méhtől megkeserítették a füvett és az izét most is a számban, azért fáj anny fogam, ha csak a szivességnek, igaz gyónásnak és hivségnek és megtérésnek harmattya le nem mossá, de hegedül Dávid is.

Minemő alteratiók képzését mesézi némelly, azt más vagy ez vagy amaz meg is únta, de nem újságh, hogy a régi nyavalya megtérjen. Imádkozzék, hogy a ki áll, meg ne essék és késértettben ne essék, egy kitsiny érvágás és szúrás annyit tehet, hogy az egész test és vér ellankadhasson, de ezek csak elmefuttatások és csallóközi döreség kukkósági, kinek tetzik, értse és fejtse.

Hogy pedig szabadságának örül az, kinek nints neve, hadgyán! az jó, kalitkában szokott hiv madár, ha nyitva hadgyák is kalitkáját, vagy ki nem röpül, vagy ha röpül is, nem megy tovább, sem külső és bástya s zárt helyénél, sem vendégfogadóban más baglyakott, babukákat, dene-

vérékett nem keress, hanem szokott szíves remeteségében megmarad és hálaadója véle jótévőjének, jó urának és táplálójának, azért soha el sem hagyatik, de az mely agár sok nyúll után fűtt, edgyett sem fogh el és gyalázatot vall, végtére veszedelmet.

Hogyha pedig valamiben szolgáltam, annak csak említésére is pirúlok, kinek hogy vége ne légyen életem végéigh, kinek tetszik, alkalmaztassa magát.

Neheztelésemenk pedig masquaráját, hogy orromra fitorétták, nem elég, hanem okait magában megvizsgálni, meggyónni, patakos könyvekkell szánnyi, bánnyi, személlye szerént essedezni, borúlni és milliom hittszegését megátkozni, ahoz kegyelmezhet az oltár és rajta lévő szentek is hajúlnak.

Az én Paulinám is távozott valamely üdöre tőlem engedelemmel, ha okai lesznek további kimaradására, tovább engedek, ha nem, soha se lesz olly messze tőlem, hogy közell ne érjen! Ugyis minden mese nélkül van, őt esztendőös betegh, Isten gyógyétsa szegénnyt!

Kivánok azonban viszont ezerny jókat és az karácsonyi jászolban egy monyass kisedett, ezt rövideden.

Igy végzem és csak elvárom, mit itéli, mit gondol és mit végez magában? mentől clöbb. N. B. Legyen vége. Amen.

Ktár 1900/14.

Madame la Baronesse!

Mein allerliebste Paulindl!

Gratuliere aus Herten! das du wenigstens alldorten dich verfüget hast, woho du als mein ewiger Schatz soo gut aufgehoben bist. Bedaure aber, wenn ich dir mit mein letzten, soo hertzlichen Addio ursach gegeben hatte deine Affecten mit so famosen extremitäten zu illuminieren. Du weist, und ich muss auch beuchten, das du soo wohl manchesmahl hui und pfui bist, wie ich, undt wann du mich, oder ich dich offendieret haben, soo wohl mündlich, als schriftlich, und durch unsere nachfolgende conversation verzeiget haben. Wass auch die lötztere Historie ambelangen, ich dich mit vüll Küssen, undt Liebeszeigung deprecieret, obwollen du mir dergleiche exträmitätt gethann hast, die ich mit meiner Förder verschone. Wass aber die Bluteszeichen ambelang, verzeige mir, war si aus deiner, mit einer Ohrveigen berührte nasen, und nicht aus crudelen Wunden hergeflossen. 3. Ohrfeigen kleine habe ich dir gegeben, undt 3. Streich über dem Arm, das auch gezwungen und woho ich dich kniefaliend sambt denen meinigen umb gottes Willen gebetten hatte, dass ich in worten auch extravaganter, oder grob bin gewesen, bekenne, doch mein hertz fein und sensible darbey gewesen; beuchte auch, das mein düle, oder sage confidante arth, undt gewonheith dises hatte geübet, habe Sich aber tausendmahl umb Verzeigen gebetten undt (soo ich allein ein bchuldner bin) bitte noch, mein Hertz. Wass aber deine mir communi-

cierte gnädige Allbatur ambelaget, bitte, pretendiere es nicht von jenen, der welche dir sein Leben undt Ableben sacrificieret hatte, und der sich eine Ambition in seiner Ehre undt Seele machet, auch frembden zu dienen, undt seinen aschenzuseegen machen, undt der nicht weis, wass die undanckbahrkheith seye. Du weist noch nicht, wass der grosse Gott undt der Himmell von uns geschlossen. Ich bin dein einziger Ehegemahl, ausser welchen du kein besseren undt khein übleren nicht findest auf der Erde dein Lebens lang. Du weist, wiewüll hundert Tausend gulden auf uns, undt unseres mit Leben predertmeret seynn. Verzweifle auch nicht und niemahls, dann (obwollen geheimb) soo lang flehe ich den Himmell an, und beuhrhuige, das wann er auch nicht will, soo muss er uns erhören. Mir seyn beede zu gswindt affectuose, und weillen ein jeder Standt nicht ohne Leyden ist, soo misser mir unser Kreutz undt Leyden umbwexlen undt mitertragen. Du khennest mich, dass ich in einem augenblick der beste bin, aber der gseite gibt nach, darumb thue mich auch dir so treuhertzlich expectorieren, und obwollen das ich dich hin und das gehissen hatte, ich weiss doch, dass du mein Dame, mein Schatz, mein Frau, mein Weib und mein alte Paulindl bist. Dieses aber alles thue ich aus kristlicher Lieb, Eyd und mit Leyden deinen weiblichen swachen Affecten, undt bitte dich kniefältig undterdönig undt mit Leydendlich (ohne drohen oder Vorcht) lasse dich in keinem Process ein, undt lasse dich in keinem gericht überreden, dann du verdest erfahren, dann du verdest, mein Hertz, erfahren, das alle jene, die dich darzu zwüngen, oder inflammieren dein Hertz, unsere Feindt und neider seyn. Darumben, wass geschehen ist, soll nimmer geschehen. Erwarte dich also sambt deiner g. Frau Gräfin Schwester und meinem allerliebsten Herrn Grafen Schwaager, doch einmahl auf Bár in öllf Jahren, undt verbinde mich undter zwey hunderth Ducaten Straff, dass ich dir nichts thun werde. Meine Klaagen undt wehmut (soo ich euch alle bedienen werde können) vergösse, undt deine neue Lieb, Treu und bis an Todt bestendige Affection hoffe und aus bitte. Und wass ist vor ein Gericht, oder hertz' oder gemüth, das wann ich dich lieben wüll, absprechen sollt können, wen mir Gott und der Himmell gegeben hatte. Bedenke derowegen diese matte, doch hertzliche Zeyllen und Buchstamb (weyllen auch ietzo das alltägliche Fieber leyde) und erinnere dich auf unsere bede Seele, Eyd undt bestendige Treue. Bedenckhe mein höfliches undt mich allein beschuldigendes anklagen, der ich dich küsse, liebe, dir lebe und absterbe.

Dein mein Hertz

ergebener bis in Todt
A.

Eylends St. Jörgenn. 21. Aug. 746.

P. S. Keinen anderen Brieff habe ich nicht empfangen noch, als welche der H. Bitte mir hiehere gesendet hatt. Glaube mir, wann ich dich nicht lieb hätte (soo ich dich allzeith auch geliebet hatte das (wöhre) hätte meine affecten nicht also sacrificieren, aber glaube, das du

mir mit diser schändtlicher Confusion etliche tausendt Schaden hast geemacht, das ich versaumet hab mit dem Békásy, Stullweissenburger etc. aber gott sey ess befohlen, leyde es umb gottes Willen noch, und umb unserer beede rhu, darumben gebe deine Treue zu. Addio!

Ltár 1899/35.

Habe ich dir oder mit meiner Föder, oder jocosen Tandressen ursach gegeben zu einer Offension (ob wollen das deine contemptuose Föder und frembde sreibensarth mich nicht gering berhüret und betrüebet) bitte umb Verzeiig, eich hab es alles aus einem guten, getreien, sanftmutigen gemüeth mich unterfangen zu thun, aber hinfiehro werde es auch nimmer thunn. Ich halte dich noch vor meine Ehe consortin, und das auch nicht länger, als allein bis in das grab. Darumben scribe auch nach meinem Alt einfältigen Stylo, wie meiner Frau undt Weib. Ich weis nicht, warumb das du mich anderst nennest undt tractierest? Die Höflichkeith bricht keiner Föder den Spitz ab, noch der gemeiner Justitz eine Sharten veruhrsachet, auch die erb feindt brauchen ihre Conduiten. Wass mir gott gegeben hatt, werden die menschen mir gewiss nicht berauben, wann ich nicht will.

Wann deine Sonne ist aufgegangen, mein Hertz, ist die meinige auch nicht untergangen, aber es ist nichts neies, das die Sonnen auch eine Finsternuss leyden. Ist nicht alles Licht eine Sonne, und nicht alles golt, was glantzet. Meine Seele, mein Hertz, mein Blut, sollt rechen-schaft gegeben, wann ich dir wass übles gerathen hatte, die Zeith macht die schaaben allen sachen. Wann du dich (wie du sreibest) nicht ändern wilt, basta, werdet dich die Zeith enderenn. Das ist wahr, es seyn vüll in der umbständigkeit beständig, aber, und allein, ich habe mein Vertrauen zu dem, der die arcana allen Hertzen khennet, und von wem alle Shicksall dependieren. Wann ich zu allen predestinieret bin, soo soll alles geschehen, muss alle pfeyllen austehen mit dem Sebastiano, weyllen ich gebunden bin. Seyn willen geschehe: hier soll mich gott brennen, hier viertlen, hier nichts verzeiigen, wann nuhr ewig mir gnädig und barmhertzig ist. Meine Fata haben mich schon abmattet, meine Jahren, seindt gleich einer Swahne, mein Hertz werdet tormentieret auf dem letzten Tropffen wie ein Weinbähr Kherndl. Die crudelia von meinen affecten seyn über alle pein, ich will doch mit das beste golt, nicht nur acht, sonderen acht und achtzig proben austehen, undt dannoch keinen rost leyden in meinem gemüeth undt in meinen Hertzen. — Wie die Wierthin, die Frau Poitin soll courentieret werden, das sein nuhr accidentia, mein ilebe Paulindl, wann die Subtanz einmahl verständig seyn werdet. Die accessorien werden ihren Principalien nachfolgen, beswehre dich nicht indessen, und mich auch nicht mit den alten Oxen ihren schlechten Verkauf, mann hatt ihnen ohne den Zent einlegen, wie einer alter Brauth. All resto, wass meine divertierung ambelaget, währe die annembligste, die schönste, die beste, die gott und der Welt rühmligste, wann du nach

meinen gefallen, und ich nach deinem Befehl leben und sterben könnten. Die übrigen seyn all ordinaria.

Mehrer darf ich darann nicht schreiben, den so ich gespässlich etwas berühre, möchte dir einen üblen humor ursachen, darumben sweige. Aber meinem erbfeindt verlange nicht eine Stunde, die ich habe mit meinem Fuss gehabt und annoch. Kein Slaff, kein appetit, keine rhue, meine tägliche haus ungelegenheithen etc. etc. wünsche grundtherzlich, das dir alles nach deinem innerlichen und erwünschten Contento solle ergehen. Beneide dir, wans also ist, kan nicht darvür.

Hoffe aber, das ich mit meinem Herrn Grafen Swageren werde können mehreres ausmachen undt wass von meiner swache möglicheith und einfältige erfarenheith possible seyn werdet können aus Hertzen undt meiner Seele werde nicht ermanglen. Dann ich bin wie ein wax, wie ein rhor, wie eine Fäder zu allen wnn nuhr mein guter humor, meine ehr und mein gemüeth conservieret werdet. Du khänst mich schon, mein Hertz, wass brauch ich andere Treüe zeigen. Deiner G. Frau Schwester, meiner liebster Swägerin, küsse die Hände, und mich einmahl wie allerzeith ambefehle.

Dein ewig getreuer

A.

Bár, 8. okt. Ao. 1746.

Ltár 1899/35.

Puncta.

Conventionis et transactionis inter Illustrissimum Dominum Baronem Ladislaum Amade de Várkony ab una et conthoralem ejusdem, Illustrissimam Dominam Baronissam Paulinam natam Venczl ab altera partibus, per mediationem Excellentissimi ac Illustrissimi Domini Comitiss Domini Josephi Eszterházy de Galantha Judicis Curiae Regiae (Titulus etc.) conclusae.

Primo. Visum est partibus ob quasvis inconvenientias evitandas, usque dum Deus aliter disporerit, ita ut nunc, separatim habitare.

Secundo. Licet quidem Domina Baronissa ad maritum suum 27000 florenos addulisset, nunc nihilominus eadem ex certis rationibus ad 24000 florenos condescendit, pro qua 24000 florenorum summa Dominus Baro onera successorum suorum ac aliorum quorumvis assumens bona Malomsokiensia et Marczaitöiensia ac eo applicata, ita ut nunc possidentur, cum universis appertinentiis praeter portionem Vág et diverticulum Csajtorjas tanquam eo non pertinentia et nec per priores hypothecarios Ignatio-Amadeanos possessa Dominae Baronissae pro plena ejusdem securitate, non solum inscribit et inhypothecat, sed et manibus ejusdem resignat et manumittit, legalemque evictionem ac onerum et debitorum, si quae ad haec bona contracta essent exolutionem supra se

assumit, ita quidem, ut infuturum etiam nullis Domini Baronis debitis et oneribus bona haec gravari possint.

Tertio. Memorata Domina Baronissa praedeclarata bona apprehendens sub suamque possessionem et posestatem accipiens, eadem titulo arendae Domino Baroni elocabit et resignabit, prouti actu elocat et resignat. Quae inhypothecatio et manumissio ac in arendam locatio de meliori etiam coram uno iudice nobilium et jurato assessore comitatus Veszprimiensis et altero itidem iudice nobilium et jurato assessore comitatus Jaurinensis (siquidem bona haec in duobus his comitatibus existerent) praesente plenipotentiario Dominae Baronissae, expensis autem Domini Baronis 26ta affuturi mensis Januarii et subsequentibus diebus peragatur.

Quarto. Titulo annuae arendae intertentionisque Dominus Baro dictae Dominae Baronissae, annue solvet florenos 1000 cujus summae unam quartalitatem, id est florenos 250 semper in festis natalitiis, aliam vero in festo S. Georgii, tertiam in S. Joannis Baptistae, quartam autem in S. Michaelis, festis, Szabatistyi, ad manus Dominae Baronissae, vel ea absente, ejusdem homini, deponere obligabitur.

Quinto. Si quolibet quadrante anni aut intra duas septimanas post singulum terminum Dominus Baro accordatam arendae quartalitatem quacunque de causa, praedicta modalitate non deponeret, habebit facultatem Domine Baronissa, propria duntaxat autoritate, bona Marczaltöiensia et Malomsokiensia fortiori etiam manu recipiendi et occupandi, Dominusque Baro sub poenis brachialibus, hujusmodi occupationem turbare, eidemque se opponere, non audebit.

Sexto. Prouti Dominus Baro, intuitu praetensionum suarum, quas in hac allatura, post fata Dominae Baronissae habere quiret, in praevio modo eidem Dominae resignatis bonis Marczaltöiensibus et Malomsokiensibus securitatem habebit, ita intuitu 2000 aureorum dotis Dominae Baronissae ad casum eum, si Dominus Baro praemoreretur obligatae, eidem in dictis bonis Marczaltöiensibus et Malomsokiensibus, quae plus valere perhiberentur securitatem constituit, ita ut praedictis 24 milia florenis, aliunde ad Dominam Baronissam, prouti nunc, ita etiam eorum pertinentibus, in casu eo, si Dominum Baronem praemori contigerit, etiam modo nominatam dotem, ex his bonis rehabere queat. Quae si non suffecerint, ad alia quoque Domini Baronis bona, Dominae Baronissae recurrere licebit. E contra, si Dominam Baronissam praemori contigerit, Dominus Baro, ex allatura Dominae Baronissae succedet virtute contractus matrimonialis, pro contradote, in 8000 florenis et in aliis 7500 florenis, ita tamen, ut ex integra 27000 florenorum summa, nunc relaxati 3000 floreni ex summis Domino Baroni competentibus defalcantur, adeoque 12500 floreni ad Dominum Baronem et residua summa praeattactorum 24000 florenorum ad Dominae Baronissae liberam dispositionem eaque non existente ad successores pertineat.

Septimo. Ab omnibus debitis et passivis oneribus, si etiam Domina Baronissa, in nonnullis obligatorialibus cum Domino Barone semet subscripsisset, eandem immunem Dominus Baro pronunciat et cum eatenus,

tum vero, si ex ratione plenipotentiae Domino Baroni antea tributae, nunc tamen cessantis, quaeipiam incommoda, pro Domina Baronissa enasci quirent, eidem indemnisationem promittit et obligat, et prouti quoad alia, ita in specie etiam, quoad integrum Gindlianum debitum huic bono investitum evictionem assummit.

Octavo. Quae clenodia prae manibus Dominae Baronissae essent, eadem Dominae Baronissae relinquuntur, argenteria vero, vulgo nachtzeug dicta, apud Dominum Baronem remansa intra spatium 10 dierum per eundem Dominae Baronissae bona et sincera fide restituatur.

Nono. In reliquo omnes si quae praeter praemissa haberi possent praetensiones, pro et contra habitae, in perpetuum cassantur et mortificantur.

Decimo. Dominus Baro, Dominaque Baronissa semet obligant, quod unus alteri nullas quoad personas suas et suorum aut res, molestias et incommoditates causabit, sub vinculo 1000 aureorum, ita tamen, ut quaelibet verbalis locutio, a quibus tamen maxime, si praedudiciosa fuerint, abstinere debebunt, pro violatione hujus puncti non assumatur.

Undecimo. Praesens transactio et conventio Dominae Baronissae in vernacula lingua est explanata et explicata, quae in triplici exemplari expeditur, ex quibus unum quaelibet pars ad se accipiet, tertium vero ad archivum praetitulati Domini Comitis Judicis Curiae Regiae assignabitur. Datum Posonii, die 24-ta Decembris, Anni 1746.

B. Ladislaus Amade.
Maria Paulina Weltziin.

Ktár 1900/14.

Mein Shatz!
Mein allerliebste Paulindl!

Wünsche aus grundt meines Hertzens, das du mit deiner schlechter gelegenheith doch verniegt und glücklich arrivieret seyest. Ich bin nach deinem mir unangenehmen scheiden in die rhue resolvieret worden, aber noch mehrer unruhig gewesen. Umb 9 Uhr mich angelegt, und nach meinen wenigen, aber eyfrigen gebett Mess gehöret. Der Herr Stegner ist zu mir kommen, der auch nacher Skalitz heunth arrivieren und morgen fruhe widerumb hier zu erscheinen sich versprochen, hatt alles rationables und resonables declarieret. Wann er nuhr mit seinem Weib undt Khindt sich in des Herren Steppanovich sein gutt khann possessionieren, umb welches er auch nicht zu verdenckhenn ist, darumben die gantzte sachen bestehet.

1° Das dein Plenipotentiari sambt deinen dem Herrn Steppanovich disponieren die 5000 fl. auf Interesse bey dir zu behalten, und genugsam Securität in eben diser Portion zu haaben, woho ich auch die Eviction über mich nheme als principal Venditor und verkäufer, wann seyn khönte auf 3 Jahr solte es bey dir auf Interesse lassen.

2° Dem Herrn V. Stegner die Aestimation juramentalisch voll zu ziehen nebst dem Garten und die Deterioration und wass bauth wahr

in gleichgewicht zu sätzen sambt denen Schaffen. Authentische resignation denen Verkauferrn absolute auch von allem Brieff und literalia instrumente, den census, das inventarium etc. etc. das welche dem Herr Advocat und Plenipotentiaro soll accurate machen, und in dem Contract eine general Caution machen von Allem gutt und juridisch stylisieren etc. etc.

3° Ein oder zwey Termin dem Herrn Stegner geben, damit das er das übrige gelt sollte bey dir lassen mit eben diser genugsamer Securitätt, und in 15 Tagen nach allen diesem sich nacher Skaltitz, oder sonsten woho transfderieren, du dich aber, widerumb hiehero. Und einen guten Menschen zu der Wirtschaft, villeicht könnte auch bis dato ein von deinen Heyduckhen mit der Jungfrau Chatterle da bleiben nach deinem Belieben.

Und also diese seind meine geringe Considerationes, die dein Herr Advocat und Plenipotentiar auch in deiner Abwesenheith gantz gering khann verrichten. Du khanst Cartabianken, oder Albas hier lassen, und als dann feertig retournieren. Underdessen khönnen mir umb gelt umb sehen überall. Werde auch hier dem H. Novocha ersuchen lassen. Dein Haus thue aber in allen Quall und Fahll nicht völlig aufsaagen, dann villeicht werdet es der Stegner auch aufnehmen, ötliche gulden seyn gering, 14 Tage wolte wenigstens Wein schenckhenn lassen. Pro Memoria. — Morgen erwarte dich auf ein kleines Mittagsmahl und soo wollen mir mit kleiner und commodor Hofstatt mit dem guten Herten marchieren und meinen Nhamens Tag gleich mein geburts Tag celebrieren, und mehrer ursach geben der Welt von uns gutt und noch besser zu reden. Du siehest mein Hertz, das mein Hertz offenhertzig, und zu allen möglichkeiten inclinable ist, darumben verschertze nicht das Hertz, sondern conserviere bey einem guten humor.

Wann du dich ausgeschlaffen werdest haaben, werdet mich erfreuen sambt deinen umbestehten Jungfrauen, die welche swehrlich das Principium halten: das der Slaff siesser, als die Löfflerey seye. Ja, aber au contrair, der Laufer sagt: sie brennen beede über ein nasses strohe, dann sie miechten und rauckhen recht. Addio, a revoir, dich küsse und lebenslang unveränderlich beharre.

Meiner allerliebsten Paulindi

dein ergebenster immerwährender

B. Amade.

Szennitz, 20. Juli 1748.

Ltár 1899/35.

Édes Szivem! Hivem Kintsem!

Minémü versek születettek és nyájoskodást kényesztetnek ezen a barom goromba pusztai Parnassus hegyekben, engedelmedbüll és grátiádbüll, ha megbántásod nélkül történhetik, sőt önnön magad distractiójára és mulatságra, ime bátorítattam accludálni és némely szakoltzai Musáknak hízkeldő, tetszésekre alkalmas postapénz költségeivel megküldeni.

En ezen szempillantásban Isten kegyelméből szerentséssen eret vágattattam, midőn ezekett dictálom. Kivánom néked is septemberi orvoslásod örömömre és contentumomra véghez mennyen. Ha Isten éltet, holnapi napon déllután Pestre szándékozom,

Maid desperálok, hogy annyi üdötül fogvást egy leveledett sem vehetem és semmi circumstantiáidról semmit sem érthetek. Nem tudom: az átkozott posta-e az oka?

Tegnap Gróff Schmidegg és Schmidegné, úgy Gróf Zichy János, még vadászni voltam, rajtam ütöttek, egész sötét estvélig nálam lévén.

Caeterum: Szent Mihály napra kegyes személyedett szívessen látom ide. Sz. Györgyre a szüretre, ha Komáromnak jönnél egyenessen Nagy-Szombatból. Közelebb esnék. De idein korán tudtomra add, hogy Almáshoz elődben küldhessek, de csak kitsiny compániával, mindazáltal, ha Nari dl kissasszony (kitt köszöntetek) Gróff Nyárinénál fog maradni, tehát a Katiczát is fogom szívessen látni. Ezzel csókollak és örökös grátiaidban rekesztett, élni és halni kívánok.

Neked mint Kegyesemnek

igaz és tökéletes híved

B. Amade.

Iszka Sz. György 3-a 7-bris 1748.

Az angariádat csak itt személyemben letenném, ha megengednéd. 12 üngömet siettesd, mert mesztelen maradok.

Ltár 1899/35.

Méltóságos Eöcsém Uram! ¹

Csak látom én, hogy közel van az ételett napja et gens insurgit contra gentem et sanguis contra sanguinem, tapasztalom igenis nyomban, hogy csak competál vélem kegyelmed. hogy Amade és birkoznyi akar, mert minden ereit, fenyegetését már egy marokban szedte, bátor én csak, mind az eöregh eösz Tobiás az kemencze mellet üldögélek es várom.

Ha kegyelmed bánnyával nem bir is, de csak tartozot de justo et equo házomnak tetejit felépitennyi, kegyelmed panaszolkodik, jajgatt, lármázkodik, ez énnkem fáý, ez énnkem competál kegyelmed ellen. Actio injuriarum ugy is eligh violentiákat elszenvedtem, grádicshányásokat, kastelbeli részem hatalmas foglalásit, de él mégh az igaz bíró, az réghi nagy Isten, az igasságh, noha ugyan kegyelmednek ad manum voltak maga hasznára is az materialiak es az mester emberek, egy ujall nagy lukat begyukhattnak volna, méghis én küldöttem tülem kitelhetött reparációra, kegyelmed is azt cselekedgye, az ki igazságos, mert hogy kegyelmed előtt öligh munka van, qui est causa causae etc., de unum faciendum aliud non omittendum, az cserétt nem hogy nem szokta kegyelmed, de vajda lehet benne, professor, doctor, azért ha ez meghtörténnék is, tudom, én huznám az rövidebb czedulát, de Isten neki és mivel ugy minden vágyodtása az volt kegyelmednek, hogy feyemen járjon, tapod-

¹ A levél élen: Igen Haragos Levél.

gyon, ezzel contentumát contentálhattya kegyelmed, elszenvedem, ugyis hozzászoktam, én ugyan keveset aluszom, mert az sok buh, gondoknak legyei (kit az nyőstén legyezők sem verhetnek ell) alkalmatlanitanak, de ugy tetik nekem, hogy kegyelmednek minden dolga álom, bár egyszer fölébredne, fölsörkenne. Caeterum csak mind gunyolás, contemptus egész levele kegyelmednek ámbár bátor, de hadgyán, ugy fenyegeessen mást, hogy maga megh ne ijedgyen, mert sokan bátron pökik az markokat, hogy az késértettül vagy lélektül nem félnek, azomban csak szellő zugjon, több van az gatyában, mint az calamusban marad, nekem más fegyverem nincsen, hanem Istenemhez foházkodom, igasághomban bizom és sok iszonyu szenvedésimnek érdemében és koronázásiban, hadgyán, ha nincs hitelem? bolond vagyok, Machiavellus szívü. Az Isten és az üdö meghmutattya, az istenes attyafiságos alkutul, edgyezéstül valamint soha idegen nem voltam, ugy nem csak nem öletem, sütt kérem kegyelmedet, intem, tanácslom is, de az ki alkudni akar és az igaz baráthságott ölelly, le köll az fegyvert tenni, az ártollériát vízben mertétnyi és minden ártalmas eszközöket az emésztő tűznek áldozni, azért non verbis Marce, hanem ore, corde, opere, mert az olyan színlett barátsággh csak judácsók, az mely is az egész Üdvözétőnknek szenvedésének oka és kezdete volt, de bezegh fügefa koporsó volt a véghe és mivel tanítványi köttelességét megszeghte, az kárhozatt örökös kötele gyeheennában szorította.

Tudom ugyis, hogy azért semmit nem dissimulál kegyelmed, azért olly fullánk villám pennával írt, hogy Szent Simon Judás invitatioját ne observálljuk, nem is repetálta vagy adinvíálta ezen levelében, de ha én nem megyek, bizony mások sem, ugyis az elementumok is ellenzik, kívánok azért édes mulathságott és compágniát, kihez előre is buzgó szívbül üdvözlők, aggratulálok és maradok

Kegyelmednek igaz köteles szolgálja bátyya

B. Amade László.

Pozsony, 20. 8-bris 1750.

P. S. Méltóságghos Hugom Aszonnak¹ attyafiságos complementemet ajánlom.

Ktár 1207. Fol. Hung. 2. 1900/11.

Dicsértessék Jesus_Kristus!

Akartam tuttodra adni, hogy az Ur Istennek segítségibül annyira vittem az dolgot, hogy azon időt Istenn érnem attá, az mellyben meg akarom mutatni azt, hogy mindenkoron igaz anyád voltam, annak okáért Méltóságos nagyérdemő Cancellarius urunk eő Excellentiája kegyelmes engedelmebül irom és hagyom néked, hogy minden időnek hallasztása nélkül ezen mostan folyó holnapnak 24-dik napján éczakára ide Bécsbe felgyűj; mert ha azt valamel módon elmulatni akarnád és az ezen anyai szivembül származott parancsolatot megvetnéd, jövendőbeli örökös káro-

dat nem másnak, hanem magadnak tulajdonéhatnád. Ezzel Isten oltalmában ajánlak és maradok

Bécs, 14-a Julii 1752.

Igaz anyád

Simonchics Horvát Maria Rosalia.

(A borítékon: Monsieur B. Ladislao Amade praesentament. Presburk.)

Ltár 1900/3.

Nomine et in persona Illustrissimi Domini Ladislai Amade liberi Baronis de Várkony (Tit.) etc. egregius titulus coram venerabili capitulo titulus in forma solennis protestationis revocationis retractationis annulationis et cassationis detegit sequentibus: Qualiter praetitulatus Dominus Baro protestans, anno hoc currente 1752. pro die 24-a mensis Julii, per dilectissimam genetricem suam Baronissam Mariam Rosaliam Horváth Simoncsics Baronis olim Antonii Amade de praedicta Várkony relictam viduam negotiis. mundanis renunciare se seque apud sanctimoniales ordinis Sanctae Ursulae Viennenses ad quietiorem vitam componendo, eaque aeterna sunt quaerere volentem per literas materni affectus plenas ad archiducalem civitatem Viennam Austriae invitatus, dum omni filiali reverentia jussa materna executus quam celerrime eo applicuisset, nilque aliud quam omnem maternam gratiam semet hac occasione consecuturum, sibi vel polliceri potuisset, consequenter de instituendo quopiam seu contractu, seu amico tractatu, seu dispositione seu fassione quapiam ignarus, de nullo homine ad consulendum sibi providisset, mox die insequenti utpote 25-ta mensis Julii in praesentia Excellentissimi Domini Comitis Domini Leopoldi de Nádasd Cancellarii Hungarici Aulici et Magnifici Domini Caroli Nedeczky Cancellariae Hungarico-Aulicae Consiliarii, Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Josepho Szentillonay Episcopo Arbensi et Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis Canonico, Reverendissimo item Domino Ignatio Koller, modofati Capituli Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis acque Canonico, patre Augustino Tieser ordinis S. Pauli primi eritimae patre Sigismundo Tarnóczy S. Jesu ac patre Severino a S. Josepho ordinis Sanctissimae Trinitatis religiosi protestanti Domino Baroni non constat, an plenipotentaria? aut alia quapiam activitate? adstantibus in negotioque successionis ejusdem materno aviticae hic loci insperate Dominoque protestante Barone inparato nulloque proviso homine, nec quidquam tale in sui praejudicium agendum praevidente, temporeque ad sui pleniorum recollectionem destituto, nec ulla prorsus literalia instrumenta prae manibus habente assumptum semet ingerentibus, tractantibus et rem concertantibus, in medium prodiit certae seu amicabilis conventionis, seu reciproci cujuspiam contractus vel maternae dispositionis aut fassionis cujuspiam projectum, quo mediante aes paratum, res aureae et argenteae pretiosiorque mundus muliebris in cistas compacta et e regno Hungariae educta, ad liberam genitricis Domini Baronis protestantis dispositionem relicta; obligationes

72 milia florenos efficientes sub plenam Venerabilis Capituli Ecclesiae Metro politanae Strigoniensis potestatem traditae interusurio duntaxat vita comite pro usu protestantis Domini Baronis relicto, portio denique Berencsiensis nec non possessio Tököld comitatui Nittriensi adjacens ac certa activa capitalia 9600 florenos constituenta si non inexigibilia certius tamen difficiliter exigibilia pro protestante Domino Barone. ea tamen onerosa sub conditione sunt destinata, ut idem lites adversus genitricem suam quocunque demum ex capite movendas sustineat ac oneri sententiarum satisfacere teneatur.

Cujusmodi instrumentum praecensita in se continens, protestans Dominus Baro ob particularem praelibati Excellentissimi Domini Comititis Cancellarii respectum ac venerationem, ob filialem item qua erga dilectissimam genitricem suam fertur reverentiam inter incudem et malleum constitutus, non perpensis in ea perturbatione animi gravibus damnis et praejudiciis sibi imminentibus cum protestanti Domino Baroni (uti praemissum est) imparato literalibus instrumentis ac homine ad consulendum destituto, id quoque declaratum fuisset, quod si nunc assensu suo genitricis suae intentiones non secundaverit, nunquam adfuturam occasionem consequendo materno aviticae successionis, cum denique propositiones suae haud acceptatae, multo minus vero projectum conceptus modificationi protestantis submissum extiterit, in spe et metu reverentiali constitutus, sua quoque subscriptione ac sigillo roboravit. Reversus interim ad propria saepefatus Dominus Baro protestans ac praeinsinuatam instrumentum penitus expendens, comperit idem testamento avi sui materni Baronis olim Joannis Horváth-Simoncsics contrarium, sibi vero et ex Dei benedictione ne forte nascituris successoribus suis tam damnosum, quam praepudiciosum esse, nam 1-o in praescriptis 72 milibus florenis, vi testamenti, dispositio Venerabilis Capituli Strigoniensis prius locum habere nequit, quam post realem et absolutum ambarum filiarum Horváth-Simoncsicsianarum in utroque sexu defectum, quod testamentum juxta finales illius paragraphos, quemadmodum sub poena amittendae per infringentem portionis alterari nequit, ita Dominus Baro protestans, directus haeres et successor a cujus reali et evidenti defectu eventualibus successoribus praestolandum est a directione et dominio legalis et testamentariae successionis suae removeri ac duntaxat pro usu fructuario constitui et eventualium dispositionibus subjici non potuit, tanto eminentius. 2-do quod assumpta per eventuales successores et praetensos disponentes de non periclitandis capitalibus evictione Dominus Baro protestans per omne inconcessum, etiam qua usufructuarius consideratus in jure et proventibus semet respicientibus haud esset securus. 3-o. Id quoque protestanti Domino Baroni non levi damno ac praepudicio esset, quod adeo restricta, imo tacite in sequestrum sumpta, eventualibusque successoribus ante tempus tradita legali et testamentaria successione sua, ad sustinendas attamen lites maternas in genere et sine ulla determinatione obligaretur. 4-to. Praejudicat memoratum instrumentum Domino Baroni protestanti et testamentariae dispositioni avi ejusdem materni in eo etiam, quodlicet quidem is successionem filiarum suarum ita circum-

scripsisset, ut ex eadem successoribus suis acquirant, ac taliter auctam in illos transcribant, nihilominus Domino Baroni protestanti in praesentiarum usque nullum juvamen, maternum ad notitiam publicam isentienti, non modo spes adeundae successionis maternae aviticae, qua legitimo successor citra ullam falcidiam aut regulationem competentis praeclusa extitit, ast ne id quidem per genuinam revelationem scire licuit, quin imo nec in praesens scire licet, quae et quanta fuerit haereditas avi Domini protestantis Baronis materni in filias ejusdem devoluta, quae et qualis substantia Comitissae Szunyoghianae, quae et qualis cum fisco regio hujus intuitu inita conventio, quae omnia ante institutum quempiam praetensum tractatum protestanti Domino Baroni qua successori legitimo genuine revelari utique debuissent.

Ne proinde praeductum factum protestanti Domino Baroni aut directis successoribus suis quoquo modo praejudicet, idem instrumentum successionem protestantis Domini Baronis involvens Viennae 25-a Julii anno 1752 emanatum per praesentes revocat, cassat, mortificat et annihilat, pro mortificatoque et annullato declarat, petendo pro futura Domini Baronis protestantis jurium cautela praesentem revocationem et annulationem prothocolo inseri ac consuetas literas testimonialis expediri.

Ltár 1900/3.

Illustrissime Domine Báró,
Domine et Frater Colendissime!

Valóban, mint az áprilisi üdő vagy virágh vagy gyümölcs, olyan connexiója vagyon kegyelmed levelének, melyet sem megh nem érdemlettem, sem nem reméltettem volna. Azért is reménlem, hogy olyan Amade szívtűll, az ki jobban gyökerezi és melyben belélát az jövőendőben is, az ki olly buzgó és ájtatos affectussokkal ohajtya, kívánnya és aligh, aligh vácsja gyümölcsét, talánd attul nem lehet semmi szívbéli ellenkezőket ítélny, tartany, de mivel olly aspectusok és környüllálló, méltó és féltő következendőségek váró az szíveket nyukhatatlanettyák, mert már ex duabus praemissis csak lehet consequentiára argumentáldóny, az várt örvendetes holnapok, aranyos órák elmultak, sőt minden minútát olvasunk, ugy tettzik, hogy méltó respectusra való consideratiók serege nyukhatatlanettyák, az mindenkor álhatatlan és elmélkedő elmét és az meghfoghatatlan! Méltóságos Eötsém Uramnak köllenék ezeket meghköszönny, anathemákat függesztenyi, áldozatokat gyujtany, búsulny, még másokat taxál, vexál és az jó szívek indulatit ball szőrszálfeszegetésekkel vádolliya. Azért ugyan, hogy régi calendarium szerént azt tartják némellyek, hogy 1-ma Aprilis született a Christus; 8-a temettetett a világh, ultima ette megh Ádám az almát. Akár martiusi, akár áprilisi csikó légyen, csak nyerétsen és fitzkádozzék, csak szaporittya az ménést és. jó paripa lehet belőle.

Szegény első feleségem octoberben szülte Susika leányomat, kegyelmed is akkor született, azért octoberben már minden virágh ellenyészik, csak a leghjobb szőlő gyümölcs keseregh és könnyvezik az sajtó és préss

alatt, haec sunt tantum capitositates purgentes, quas adhuc certe ungere debebit, tamdiu non desinam flebilibus et indefessis coelos urgere querelis.

Hogy telkén nem akar kegyelmed sellér embereimmel compossessor lenni? nem értem, mert minden földes ur bir paraszt emberrel, de nincs azon körösztsege. Appony azt adta, a kit én adtam és adhatott, azért vagy vegye igasságnak mértékjére vagy (hogya igéretének eleget tégyen) salva violentia alkudgyék másholt in aequi valenti vagy igasságomat ha keresem, ne vegye rossz nével. Litera cautat! Corpus violentiae sub sensus cadit, clavior sole iustitia est. Kérem is kegyelmedet, én rajtam ne practicállyá patvariáját, engemet ne szurjon, ne sércsen, ne talántán tör-ténnyék, hogy videbunt in quem transfixerunt.

Kegyelmed sem Longinus, én sem Christus, telke sem Calvaria hegye, mert lapos! occupállyá kegyelmed maga törvénytudását, pörkölcsegit, szive bosszúállásit más objectumban, talállyá megh szeme hunyoréttásának czéllyát másokon is, böcsüllyön megh engem, szeressen és jövendő circumstantiára is (nem mondom, nem kívánom, nem jövendőlöm) fatalitására is, kémellyen megh, mivel ezerszer meghmondtam, írtam.

Nescia mens hominum fati sortisque futurae. Azért is az régi vers példabeszéd:

Quidquid agis, prudenter agas et respice finem. Nem mondgya: Quidquid agis, in principio, quidquid in medio, hanem respice finem! Akár haragudgyék kegyelmed, akár nem, de én mint eöregg attyafi azaz az eöreg attyafinak (a ki Amade Antal legheöregbikk attyafinak és most a familiában legheöregjebb attyafiu vagyok), merészlem, akarom, tartozom kérny, inteny, javasolny, tanácsolny, szállyon szivében, lelkében, vegye jó néven és engemet ne contemnállyon, vexállyon, mortificállyon, mert az Ur Isten megsokallya, én boszút nem állok ugyan, de az én édes Istenemnek és bizonyossan ezerekben tapasztalt édes régi Istenemnek és Szüz Sz. Annjának engedem, mert azzal fenyeget:

Vindictam autem mihi reservo.

Az Áron vesszeje, a Sz. Joseff bottya magátul meghvirágzott, a túskebokor magátul meghgyuladott, de ell nem égett, azok Isten természet szerint való kegyelme által, ezek pedig Moyses respectussal viseltessék:

Quoniam non est impossibile apud Deum omne verbum.

Az vén, sterilis gyümölstelen asszonyoknál már in terminis, in natura vagyon, hogy kiszárodgyanak és mint az gyümölstöt nem hozó fa a tűzbe vettessenek. Mégh is Eörsébeth vén Zachariástul Körösztölő Sz. Jánost (ki mégh méhében per visitationem Mariae megszenteltetett) szülte, az ki az világh szabadétójának előljárója volt, talánd mástul is születethetik mégh Amade familiának olyan előljárója, hogy inter familiam non est natus major, inter mulieres Amadeanas haec per apodosim, caetera relinquuntur divinae misericordiae, illud potest adhuc nasci in hunc mundum, quod omnipotens manus eformaverit.

Én Sz. Antalban is, itt is az exequiához istenessen ájtatosan és talánd exemplariter ellvégeztem itten az vicekirály eözvedgységh, gróf Illésháziné, gróf Eszterházy Jánosné, Csákiné, más méltóságos cavalerok,

dámák, gróf Keglevichné és dicasterialisták, az utolsó sok misékhig ajtatokodtak, meghböcsültek, complementumot tettek. Még az Balassa-ábrázatu Svarczí Eörsébeth leányasszony is, más egyéb is itt meghjelentek. Tavaly exequiákra is nem jött el Méltóságos Nagyasszony (kit tisztelek) Méltóságos Menyem Asszony is (kinek kezeit csókolom) inkább az bába thronust őriz most, mintsem az kijárással magát fárosztaná, Méltóságos Uram Eöcsém pedig talánd ezeket magán egy minutáigh sem hadgya, mivel másképp is sem édes anyja temetésére nem járt, sem octavájára, sem harminczadik napjára, sem esztendejére, sótt édes atyámat sem gyászolta kegyelmekek Schlosbergné hugom asszonyall.

Az pörökhöz én nem csak cooptát, de fasciculosokat is attam, bizonsága Bitte uramnak recognitioi és ha szükséges patron, mindenkor ad licita, necessaria, convenientia áldozok; reserválok mindazáltal levelét kegyelmednek, hogy ilyen observatiója vagy on transactióknak és így ingerli és ségíti eöregségemet a familia fárotságiban, soha egy kr-t sem adott Uram Eöcsém semmi pörköltségimre, ha pedig ennek előtte valamit használtam, sok véres verejtékim, nyukhatatlanságim és életem rövidségimmel bőven meghadtam az árát, megfizettem kegyelmednek, ha pedig sok pörököt familia nevével kezdettem, esztendőként folytattam és nem nyertem, még csak egy szarka postának az árát sem olvastam.

Congregatiónak az pénzt hogy kifizette Uram Eöcsém, köszönettel érttettem. Fason eb pedig hogy sükett, sajnállom, terhére vagy on, noha Pauluska is sükett volt, még his personalisságra vágyódott, leghalább hogy ell ne vesszen, recommendálok.

Köszönöm azonban kedveskedésinek ígérítit és csak egy-kétt jó szó is előttem annyit tesz, hogy ezer obligatióval fogadom. Caeterum kérem Eöcsém Uramat tovább is, ne hidgye úgy ell magát, ha jó dolga van, ha boldogh, ha szerencsés. Fortunam reverenter habe, lubrica etenim est, nec invita teneri potest és szánokodgyék az én boldogtalanságomon, rossz dolgomon és szerencsétlenségemen! Így panaszokodik és fohászokodik ad Superos

Illustrissimae Dominationi Vestrae
Posonii 29 Apr. 1755.

Servus obligatus et frater
Amadeus.

Ktár 1900/11.

Méltóságos Bárá Uram!
Kedves Uram Eöcsém!

Valamennyi bötüit, annyi confusiomat és contemptussomat olvasom, de hadgyán! Bécsi úttjához pedig kívánok contentálól lépéseket. Az originális vásár privilegiumokat pedig, ha itt vadnak, kikeresem, mert kételked, ha nintsenek-e az leveles ládáimban posony barátoknál és valamint mindenkor minden jókat jövendőlttem az vásárokbúll, úgy szintén non vanus, non levis augur ero. Több minemü levelekre lészen pedig szüksége, megértendem és ha azzall is hasznos és jutalmas tetzésére lehet.

tek Méltóságos Uram Eötsémnek, eljárók mindenkor az orromra fitoré-
tott köteleességemben és mindenkor szüntelenül unszoló tartozásomban.
Caterum az az nagy dolgokra applicálandó deák példabeszéd: Clara
pacta boni amici, nem érdemli meg az nagyszombathi 12 f. cathgoriáját.

Csak tessék Verebely, más vagy valaki kezéhez szolgáltattny, én
semmiben sem irtózom, nem idegenkedem. Kerekcs pöngőim pedig, hogy
nekem nintsenek, az nem újságh és fényesebb az napnál, de hová tettem
is, az is constál az nap világosságánál, quia loquitur mundus, deprae-
dicat orbis. Az mennyire elköltöttem is, sok mértékkell több hirt, nevet,
dütsősséget szerzettem az familiának, mellyett az hatt vagy tizenhatt
Amade sem cselekedett talánd!

Azonban ha Vörös Bálint Uramra némelly vöröss képeket áldo-
zott is Méltóságos Uram Eötsém és ennyhány aranyos kosárban, némelly
tuczett Bálint almával kedveskedett is, transeat! de én calendariumban
sem talállok anny nevelt, hány bíróra, prókátorra és egyebekre költöttem,
de talánd akkor is többet járt Uram Eötsém sétálny Pestre és engemet
saitolny, mint sem tanulny és pénzemet utólsó fillérig elnyervén, az
enyimbüll könnyen költhetett. Az esztergomi levegőég is többítette sok-
szor a haszontalan költségett Gróff Mihály deák urammal. Hogy pedig
avvall az híress és mégis ismételten Ocskay Juliannával alkudgyam? non
entis nullae qualitates. De már Konde Miklós uramot kértem, hogy ira-
tassa és föstesse le és úgy praesentalom a király táblának. Végezetre
nem csak 100 ember vágó rétt, de mindenemet is ajánlom tetzésére és
olly igaz szívem vagyon, olly generosus hozzája, hogy kész volnék áldo-
zattyára meggyúitanny, de mivel tudom, hogy az illyen véni ősz,
köhögő, pöhögő, tseszegő, tsoszogó emberek csak csufjára vadnak az
iffiaknak és mennyre tovább nem szünik Uram Eötsémnek gyalázása,
kissebbtése, csúfolódása ellenem, annál több ösztönt ad és buzgósá-
gott, hogy N. Sz. Jánost, hírnévnek bizonyos bainokját tisztellyem és
szörnyebben áitatoskodgyam. Nintsen azomban, mit vessen szememre Mé-
ltóságos Uram Eötsém, mert ott az nedvesség, itt az szárazságh, az allfö-
dőny sem börom, sem kenyerem, sem szénám, sem abrakom. Parendum
fatis! hogy magát megalázza, szivességgell értettem és ámbár ellapadtak
az drága és magass fügefáim, mégis a legmagossabb tövire hágok és
onnand vigyázom Zachaeussal és onnénd ugrom le, így feyezvén.

Méltóságos Báró Uram Eötsémnek

Baár 10. Aug. Ao. 1755.

Mindenkori köteles szolgálja attyafia bátyya

B. Amade László.

Én mind lauruss, mind olajágra kész vagyok, voltam, leszek is!
de én bizony sem az alkudandó méltóságtúl, sem semmi bírótúl nem
irtózom, adgya Isten jó végét mindkét részre, mindkét felül! Ez után
lesz módod Daszti felé sétálny. De csak nem érdemlettem anny persecu-
tiót. Mikor utólszor is Bössön voltam Angelica áldozására, csak úgy
bántak vélem saecularis eörökömben anny cseléd és nép előtt, mint
valami jövevény idegen alacsony emberrell, én is úgy megaláztam maga-

mot, süvegöltem erőssen, öszvehúztam vontam- magamat, mint a kinek sententiát dictálnak! de hadgyán.

Valami 20 vagy több mérő abrakotskámmal tartoznék Uram Eötsém, bizony certo certissime superlativo nagy szükségem volna, kérem méltóztassék megküldeni, igen obligatur.

Ktár 1900/11.

Isten áldja meg Kegyelmedet!

Ugyan hanyatt dültem, midőn vettem Kegyelmed acclusáját, hogy a marczaalltheői tisztartónak a mostanyi esztendővel és az mostanyi beadott accludált számodással még esztendőbéli számodással hátra lett légyen. Ugyan van-e Istene és lelke Kegyelmednek? és hogy várhattya Kegyelmed áldassát magára és magához tartozandóra?

Kegyelmed argumentatióit már régen hallottam! Kikre haszontalan már felelek és máj naptól fogvást örökössen szomjuhozzék is pennám? de soha egy mártással is szomjuságát ell nem oltom, mivel engem Kegyelmed per Apocalypsim et allegorice vet okúl (hic opus, hic labor est) Unger Jóseff uramot elküldöm Kegyelmed exactori autoritássa alá és magam magamat örömet fogom ítéltetny.

Már egyéb hátra nem volt, hanem enyhány lóra való takaróm, azokat is zálogban vettem a napokban.

Én, noha Diocletianus nem vagyok, de legyeket fogny nem akarok. Azzal árnyékozzák és vakittyák megh ép és előre látó jó szemeimet! de tudom azt, hogy tíz anyi pompával éltem otthon, mind itt Posonyban, mégis elég pénzem volt. Profiót köll csinálny egy ilyen urnak (mind én vagyok) hasznos szolgálattábúl, szolgálattának böcsületébül, böcsületének hasznábúl és hasznának áldássábúl. Reflectállya magát deák csinált verseimre és azt függesze böcsületének, lelkének és áldásának eleiben, mindenek jól fognak folyni. Memorare novissima tua, strictissimo etiam juramento confirmata et in aeternum non peccabis. Nem köll páros feleséghez embernek is elosztany (quia duo impar faciunt par), hanem párossan köll olly pár nélkül való urának (kinek Kegyelmed soha mását és párját föl nem találly) egy szível, egy lélekkel és kettőnek is egy testben hasznára, éjel-nappal szolgálny, izzadny, fáradny, elmélkedny, imádkozny és szeretny és félny, mivel et timor et amor ingeniosus. Engem pediglen üssen megh a haragos, szegletes és mindenféle menykeő! ha soha Kegyelmednek vagy szükségemet panaszlom vagy pénzt kérek, mert olly szolgálom előtt jobban szégyenlem, mint sem ezerhétszázeötvenhat méltóságok és nagy urak előtt. Quae utilitas in sanguine meo? Sanguis meus super vos et filios vestros.

Mindennek és magának is minden jót kívánó A. m. p.

Posony 28-a Martii 756.

(Kívül: Par literarum Domino Bite, die 29-a Martii 1756. scriptarum.)

Ltár 1899/35.

Alólírt praesentibus recognoscálok, hogy Méltóságos Báró Amade László Uram eö Nagysága (tit. etc.) Istenben boldogult Wetzl Paulina névü második feleségét igen jól ismertem s jóllehet hallottam vala, mintha egy korban titulált Méltóságos Urat elhadta volna, mindazonáltal tudom, s láttam, miolta eö Nagyságba itt Posonban lakik, mint-hogy csaknem minden nap hol tisztebül, hol egyébkint tiszteletire voltam eö Nagyságának, hogy a Méltóságos Aszony gyakorta töb üdőkig is itt vala s eö Nagyságával együtt laktanak, minden jó értelemmel s egymáshoz való tisztelettel s egyességgel éltenek, de kivált a Méltóságos Urnak tellyes hozzája való szíveségét, indulattyát s kedvezését tapasztaltam, a minthogy jószágira, Bécsben és máshova is elvitte eö Nagyságba maghával s töb üdőkig oda mulattak; tudom azt is, hogy mind annak előtte, mind akkor kivált, a midőn halálos ágyában eset volna, semmi kölcségeknek nem engedvén, saját quartelában minden szükséges lelki s testi orvossokkal és szolgálatokkal provideáltatta, sok Méltóságos és egyéb Aszonyságokat, az kik consolutiójára lehettek, hozzája invitált és kért, egy szóval mindazokat, a mik egy Méltóságos házas férfinak kötelessége, véghez vitte, a minthogy böcsületessen ugyan Méltóságos familiájának criptájában el is temettette. Mindezek hogy úgy és nem különben történtek, magham tapasztaltam és szemeimel többekkel együtt is láttam; mellyekről is adván ezen bizonyásghtevő levelemet. Posonban 9-dik 9-ber. 756.

Bátsák Josep.

Ltár^m 1900/3.

Áldgyon Isten édes Pitzinyem!

Mivel punctumról punctumra^m nem feleltél és olyan feyess vagy, szomoruan essik, azért én is rövideden felelek.

Reménlem NB. hogy eddig vetted az posony ember levelét, mert nekem írt, hogy írt oda Györre és *Miticzki Julianna név alatt*, azért az Istenért, a postátt jól megkeressed és megérted belőle, fáradott is benne accurate, mint emberséges ember, azért ha akarod, ahoz tartsad magadot. Én több irgalmasságot nem tehetek és szívesen anny expressus embert küldök.

Ellválík még is, talánd ünnepek után Marczalltőre megyek, láthatlak-e vagy nem? de Györött absolute meg nem állok.

Magad dolgát úgy végezzed és rendellyed, az mint egésségedet és betegségedet érzed, okosan és titkossan.

Én, ha nem láthatlak is fohászkodom és imádkozom és imádkozatok éretted. Szegényeket étetek és alamizsnát adok.

Kérlek, okoss titkoss expressus általl tudósíts és írdál nekem és akármit, de küldgyéll valamit.

Ezzel többet nem írhatok illy étzaka, hanem édes annyád aszszonyt igen igen szépen köszöntetem és szerencsés somody utatt kívánok és igen kérem, hogy beteges eöregségemre nálom hadgyon, én is megajándékozom és a többi.

Betegséged üdejére jóll vigyáz, hogy vagy előbbi vagy utóbbi költség és historiában ne essél és eszeddell élj: Jó hív okos társott keress és így áldgyon meg az Isten és az Boldogságos Szűz Mária. Így áld és kívánja

az, a ki.

Mit írjon azon ember nekem, ime valóságos levelét közlöm: recommendálom, *hogy olvassad ell szórúll szóra és ahoz alkalmaztassad magadat* és vissza küldgyed azt is, kitt neked írt, én is megküldöm.

Ell ne felejtse a postát jól föll kerestetni, azon titulus alatt.

Portékádról jó rendelést tégy és nékem mindenekrüll valósággall írjal és informallj. *Isten hozzád.*

(Kívül: Egy énekett is küldök, noha még nem kész egészen, arra az nótára: *Édes Du Du Dudúskám*, olykor eldudulhatod, édes Pitzinyem.)

A levél melléklete:

Noszsza bizony te szivem, Mesterházy Sára!

Hadd ell Győrótt lakásod, jőj el hozzám Bárra!

Szép Bodó Theresia! ohajtlak, jőj bár, bár!

Nevedrül fohászkodom! készen vár Bodó bár.

Édes kintsem Paulina! ezeknél szebb, jobb vagy!

Azért kérlek, javaslom, engem holtigh ne hagyj!

Ktár 1900/14.

Áldgyon Isten minden jókkal!

Megálmodtam; úgy segéllyen! hogy tegnap levelem lesz, holott majd lebetegedtem, epében és méregben, hogy olly sokáig semmi választott és tudósítást nem érdemlettem.

Sajnálám torok fájását és egyéb betegeskedésedet, ha kő, aczél, török, pogány volnék is, nem hogy az nem volnék vagy nem vagyok. Az Egek Istene és Teremtője gyógygyétson, vigasztallyon, még ez után lész szebb, frissebb és életre kedvesebb, az ködöss üdő után jön a nap fényesebben. N. B.

Én bizony még most sem tudom, holl lakoll és mitsoda külső városban, új városban-e vagy a pusztai kapu előtt vagyis holl tatárban? hányadik ház, mitsodás, mellyik utzában? ugyan egyszer írd meg okosan, mert egészen elbolondítasz.

De azt meg nem foghatom és nem approbálom, hogy illy lármás háznál szállasz, hol minden jövevény és landikocsis szál, ennek köll más csufos okának lenni!

Előre megírom, hogy a jövő hetfőn, holnapután az posta dilisenc szekér által küldök egy vörös, kopott iskátolát, a kiben pamuk között leszen számodra hatt arany, az annyádnak kétt arany, kitt is minden böcsülettel köszöntetek, talánd elég emberség és egy süttetre ilyen lepény! jól köll a postára vigyázni kedden. N. B.

Hogy ide jöhess vagy véled szemben lehessek, először írd megh. kivel jöhetsz, az ki olly meghitt személly vagy barátod lehetne késér-

tésedre? hogy jól megrághassuk a dolgott, mikor lehetne? miként, mit kívánna a kocsis és egy nap jöhetne? mert okossan köll fölvenni. NB.

Az ugyan igaz, mitsoda szép affectusokkal írtad leveledet, arany bötött érdemlenne, ha a jó szív is olly hív és kegyes volna, mint az calamus, úgyis sokat gőzölög a szívem és fejem és holtig fog, még élek, még bennem a lélek, csakhogy nem lehetek mindenkor, mint a boszúálló sas fegyverben és mégis, az hiteles vörös levél hitetlenül elmarad, többször nem írom, nem emlétem, hanem várom! mert NB.

Válaszodat várom és Istennek ajánlak.

Die 6. Febr.

Nints neve.

Ktár 1900/14.

Édes Pitzinyem!

Mivel látom, hogy a sok írás és a sok firkálas nem téssen annyit, mint egy óráig való beszéd.

Azért alkalmasnak itélem, hogy véled beszélhessek és a többi.

Küldöm azért Dallost titkossan, hogy hólnapután fogadgy egy könnyű szekerett, de födelessett és jő hozzám ebédre Horváth Kémlye nevű helységben, hogy az Pitzinnyemmel szemben lehessek.

Ezen helyett alkalmasnak itélem, mert nints úgy az ország úttjában.

De ottan csak azt mondgyad, hogy Posonyban jösz és Mosonyigh fogadod, noha ez egy mérfölddel közelebb.

Én öreg napjaimra is nem sajnálom éretted az nyughatatlanságot.

Ha gondolod, hozd ell az annyádat is, hogyha nem, maradgyon otthon.

Minden költséget megfizetek, eszedre bizom az dolgott és szivesen elvárlak! Áldgyon Isten.

(Kívül: Tennap voltak csallóközö emberek és vörös vendégek Győrött, nem tudom, ha vagy téged vagy az Bada Pannus nemzetséget nem látogatták-e meg, holl szállottak? Akartva: nem írtak általak semmit is: erre arra, értsd rám.)

Ktár 1900/14.

Áldgyon és tartson az Ur Isten!

Örvendek, ha szerentsésen érkeztél, de igen, igen sainálom bádgyadságodat, erőtséssen meg az, a ki legerőssebb.

Hála Isten! hogy a Dallos egyszer megjött, az nagy költséget megtette és az confusiót.

Én magamot erőltettem itten vagy másfél nap, de a sok gond, bú, keserűség, rendetlenség, boszúság, vexa, mortificatio újra az ágyban vert, én bizony éltemet sem kívánom, csak egy sincs körülettem, az ki ápolgattna vagy dajkázkodnék körülettem.

Az a küldött szakács csak ollyan, mint maga, köszönöm azt is.

Szomorkodom azonban, hogy azt hallom, hogy minden leveleimet

mással közlöttem és olvastattam és igen elhíresítettél az anyyáddal edgyütt, kirüll többet nem írok, de én szenvedem és kesergem.

Más hírekett is tudnék írnia, de nem akarom magamot búsítani és kinozni, ezek nekem nem tetzenek, de eljön még az üdő.

Tudósécsen azomban magárül, mint vagyon és dolgairül s az ott való hírekrüll.

Az ősz haj elveszett, bolondüll attá az a részeges Dallos estve kezemben a levelett, ha én az én feyemet egy papirosban elküldhetném, elég ősz höjat küldhetnék.

Ezen embert meg köll jól tanéttani, hogyan járjon és viselje magát.

Ha szakácsnak vagy más cselédnek hírett hallja, megírja.

Reménlem vette postán levelemet Posombúl.

Az élő Istenért kérek, ha levelemet nem olvasod vagy másnak adod és ennyi bút, galibát és kinokat okoz, mi lesz ezekben, engem mindenrüll Isten és lelked szerént tudósíts.

Ktár 1900/14.

Isten áldgjon bennünkett!

Micsoda szívességgell akartam veled lenni, ezen először írt levelembüll megértheted, de az üdő, az utak és az istentelen szél, kétt Dunán által és bádgyadságom nem engedi, mert ugysegillyen! sem nem ehetem, éppen nem alhatom, szomorkodom, boszonkodom, ha vass vólnék is, el köllennék romlannom, szánakodásra méltó az én jó szívem.

Én nem tartozásbüll, de keresztény irgalmasságbüll, igaz jó szívbüll, mindent cselekeszem, kő vagy, ha nem tapasztalod és meg nem isméréd.

Sajnálom házi galibádat, én nékem anny van, mint a tenger, ha esze volna valakinek, most inkább elő venne, hogy sem galibáskodnék.

Kérek az Istenért, ne boszonts, hanem punctumrüll punctumra felelj, mert a guta is megütne, sem az vasasokrüll, sem az előbbi kedves társodrüll nem felelsz, azt hallom, Semberger leánnyal falura mentek és a többirüll.

Ha távozik tőled, az ki útra készüll, ki lesz melletted?

Irtam már azon embernek, többet ne írjon.

Mitsoda férfi kesztyű légyen? Jobban tudósíts!

Melly leveleket írtam, visszaküldgyed, hogy kézben ne akadgynak, specialiter recommendálok.

Ime egy memorialist titkon küldök, lehetettlen, hogy a tükör világossab légyen, csak titkon jól megértse és többször is forgassa.

Csak azon aggódok, hogy *korán* vagy *késő* ne légyen.

Bárcsak előre egy ebédet vagy vatsorát ehetném valami titkoss és okoss harmadik helyen, beszélges a Dallossall.

Ezzell Isten és a Sz. Anna áldgjon! Igaz szív és lélekbüll óhajtya és kívánnya. Az almaért és schifliért csókollyak.

Vallyon nem voltak-e báriaktüll visiták vagy köszöntések? *igazán informállyon a Pitziny.*

Ktár 1900/14.

Isten minnyájunkkall!

Uyra! anny vexáim vóltak az győri históriákrúl és pedig nagyobb helyekrúl, hogy az hidegh vereitégh is kiverte lapizkáimat, azért üsse meg a part a kuttya szürke gaz istentelenségekt! és a régi isméretségeknek gyilkosságát! bár soha sem lett volna! a *többi közt* keseregven a Mesterházy vagy más barátság és ezért is *megjövendőlttem*.

Minden hitt, átok, esküvés mennyen arra visza, az ki hitétt, átkát, esküvését úgy vallotta, föstötte, színlette, kuttya szürke teremtetete! az üdő megmutatta, meg is mutattya! de én szenvedem, pirúlva, gúnyolva az érdemetlenségnek szégyenét, gyalázattyát. Több győriek is itt vannak és nevetve, megvetve gúnyolnak, újyal mutatnak: pfui! szégyen!

Sok szerencsét az nyert arany órához némelyeknek, énnékem is volt ennyhány száz arany nyerességem és van 28 órá, nem tudom egyre mutattam, mutatók.

Ezzel kiki számot adgyon, az átkozott magárúl én is.

Pos(ony) 28. Jan.

Ktár 1900/14.

Isten áldgyon minnyájunkat.

Én harmad napja, hogy heverek és kesergék sok boszuságimban és gondolatimban, nem is írhatom le, olyan vagyok, mint az remete kuttya vagy a barátok számára.

Az dolgok és az üdők nem jól járnak, ha úgy vannak. Istentelen calendárium!

Csak bétellyesedik az én prophetiám és jövendölésem? adgya Isten, hogy hazudgyak, elegett cselekszem nem igasságbul, hanem irgalmasságbul: ez a bérem! Oh Istenem!

Ha nem tudtad leveleimet megolvasni, mért nem mondottad, háladatlan lélek?

Ha fogattál-e okos szolgálót? ki lesz véled és ki van most is? neheztelem és nem approbálom, hátha anyád elmegy?

Ha ismerkedtél-e valami hív személlyel? írd meg és tudósíts.

Hogyan gondolkodol jövendő dolgodrúl és az sérésedtül való menekédesdrúl? Itt az országban akarsz-e vagy másholt? ha módot találnál, jobb volna. Irgalmasságbul tanácsot adok és segítlek.

Már az tudva való ember ellment, kirül Posomban beszéltem, ha választott ad, megírom.

Magad is egy jó isméretes, jó levélhordozótt keress és írájál, én megfizetem, *de okossan megtanélsad*.

Az németek azt hallom rabok, nem is mennek táborban.

Postán Posomban ne írjon, hanem inkább expressus embert fogadgyon.

Mivell anny istentelen históriákott hallok, én nem megyek Marczalltőre, inkább annyra kerülöm ell Győrrell edgyütt, mennyre szem látt.

Ezen Hodossy nevű emberemet jobban meg köll tanéttanni, meg is ajándékozni, jó is tartanni, de meg nem részegittenni és siettetni.

Semmi cselédem nints, egy gaz szakácsott és ringyótt küldött az

istentelen Balássá; nem is láttam őket, mert bánatimban heverek és visszaküldöttem.

Az gaz Ludvik és gaz vénasszony veti az ágyamat: a Balassáné ollykor. Négy napja tisztált sem vettem, nem ehetem, nem alhatom absolute. Istenem mentsen meg a gutaütéstől. Most jutnak a nyári históriáim eszemben és szívemben. Én Istenem, én Istenem, én édes Istenem! sok ezerszer fohászokodom deákull: Jesu fili Dei, miserere mei!

Többet nem írhatok, ezt is éjféلكor írom és bádgyattan, de még sem járnék a Kalváriára.

Ha tetszik, nékem *punctum szerént* választott adgyon, ha nem, nem tehetek róla és hadgya abban, én ugyan hív vagyok, mint a vass, de nem idegen nemzett és imádkoztatok éretted.

Ha enny historia, habozás és boszuság, keserűség és ezer vexa, mortificatio nem ölné meg, azon aszonyi arany órát elküldöttem volna egy iskololában piros tyukmony helyett, csak költsön is, hogy az órát legalább jobban tudná, de ellidegenettem, ellkeserettem és ha Isten ezen nyavalájából kigyógyétna is, még gyilkossabb léssen, mint sem volt, de áll az hálaadó Isten!

Ktár 1900/14.

Méltóságos Báro Eötsém Uram!

Nem igen jó szelek fújnak Pest felül! van három esztendeje, nem vettem Adonyi uram (ki az giferi causárúl semmit sem ír) levelét, hanem ma ebéd tájban, midőn harminchat óráig a vén Tóbiással szemeim fáj-dalmi és megevesedése miatt a napot sem mertem nézni. Tessék azért Uram Eötsémnek a familiát tekinteni és fáradozni és költeni. Elég volt én tülem harminc enyihány esztendeig fáradoznom s költenem, nyukhatatlankodnom. Mert ha kezemre, lábomra, fejemre a Mercurius szárnyait függesztették volna is, elég lett volna nemzetünk szorgalmatosságának sebességére. Ha Uram Eötsém annyit fáradozott volna az régi származandóságunk hasznára, mint vadászatnak és egyéb nyukhatatlanságának fáradságiban, magának is, nékem is életemet hosszabbította volna és nem köllött volna annyit sem orvosokra, sem orvosságokra költeni. Talán Uram Eötsém meg sem ösmeri már az alább írtnak sem nevét, sem érdemét, sem vérségét.

Kérem azért tréfára ne véllye szívességemnek intését, hanem fáradozgyon s nyukhatatlankodjon, kölcsön és közöllye másokkal is, mert én már sokáig úgy sem élek, de meg ne bányák a következők. Követem azonban, ha ezzel vétettem.

Hallom azonban, hallom, hogy jobbik pej csikóit többekkel is árúban eladta, a mit Győry bíró uram is hallom, hogy vett volna közölök, ha úgy volna, igen sajnálnám és ha még egy pár is legalább még az bösi mezőt enné és az Csilisz vizét inná, az szerént:

Pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.

Bite uramnak megparancsoltam, hogy megalkudgyék és azonnal megfűzesse, hadd maradgyon az atyafiak között még az lovak-

ban is az attyafiságh és legalább az oktalan állatokban is maradgyon benne az az vékső érdem, hogy azok vezessék holttestemet koporsóban és halálos síromban.

Hallom azonban, hogy ottan az arany kertben sok ízes vendégség, egyességh és szivesség volna. Csak azt sajnálom, hogy nem abban az companiában való vagyok, had mulassák ők magokat, kívánok sok vég napokat, áldgya Isten minnyájokat. Mert oda fris, egészséges, eleven és jókedvű kívántatik, én pediglen már csaknem megfúllattam, csaknem megvakúltam, csaknem háromszor a vízben nem haltam és többször is meg nem hottam. Légyen a te akaratom! Méltóságos menyem asszonyt tisztelvén és szivessen azt óhajtván, hogy az új római apostolkodásbúl való tanítója, azoknak, a kik iffabbak és ártatlanabbak nálomnál, az szent, egy és vitézkedő anyaszentegyháznak, édes apostoli hazánknek, édes föl-séges és királyi anyánknek, édes fiainak dűcsőségére, pártfogására, nagy hasznos szolgálatira, örö mire és vidulására tanitassanak, tanullynak, öregbedgyenek és mint az édes olajfa nevelkedgyenek! Csókolom és ohajtom! ebben az egyben helyheztettvén minden hit örömet, akár alább irom magamat, akár nem, úgyis fényesebb a napnál, hogy ezeket jobban senki sem ohajthattya, hanem: én!

Méltóságos Báró Eötsém Uramnak.

Ktár 1900/11.

Méltóságos Báró, Bizodalmas Jó Uram Eötsém!

Mi végre tartattatott főképpen az utóbbi generalis nemes vármegyének gyűlése, nem kétlem, eddigh az közhirrül is tudny méltóztatik, méltó szánakodásra gerjesztetett minden hír s igaz hazánkfia Felséges Aszszonyunk az hosszasbb háborúvall okoztatott, súlyosbb terheinek szemeink eleiben világos terjesztéssévell, azért is nem hiszem, hogy valaki találkoznék, ki minden tehetségét fölláldozny és egész erővell segítségüll lenny nem igyekeznék. Számossabb kész pénzbéli subsidium öszveszerezett, nem csak a szabad királyi városokbúll, de privative is a közép és respective alacson renden lévő személyektüll és hat, tiz, tizenhét és húsz aranykát is, kiki a maga tehetsége szerént akaratos készséggell ajánlottak; gyalázatunkra válnék azért, ha mi egyedüll a választott hiveknek számábúll elmaradnánk s mivel pedig Jeszenák János Uram is az Páll bátyyávall egyenlő akarattall 150 aranyot már effective kifizetett, ugy itélem, hogy jó volna kettőnknek is vagy 50 aranykát in concreto adny, valamint hogy azért ezen dolgokban minden készségét és szíves válaszáat reménlem, ugy (Méltóságos Menyem Aszszonynak kezeit csókolván s egész Méltóságos Házát attyafiúságossan tisztelvén) tartozó tisztelettel maradok

Méltóságos Jó Uram Eötsémnek

Posony 14-a 8-bris 1759

köteles szolgája bátyya

B. Amade.

Ktár 1900/11.

Méltóságos Báró Kedves Eötsém Uram!

Deo gratias! és többet nem mondhatok szives, okos és bölcs tudósításáért, kinék continuatiójával, ha tovább is obligálni nem nehezteli, tellyes szivességgel fogom olvasni. Megvallom és megismerem in extractu, a magvat megértettem, micsoda oka van és micsoda sarokban jár az ország sokadalma. Ugy villámlik előttem, hogy azért van emlékezet, hogy Horváthországhnak módgyára reguláltossék az insurecciónak rendi, hogy meg ne sértetődgyék az diplomaticum törvény, hogy ad normam aliarum provinciarum exterarum a haza ne reguláltassék.

Már magam is, mint az Feldmarschal Erbeville, csak propria ló-forma taligát csináltatott, ha pedig az Egek erőmet és egissigemet engednék, bátron és szivessen harcolnék édes fölséges anyánkért és hazánkért. Akármikint vegyük, de dücsössiges és szükségig volna valami korona armadát föllállítani, az ki mindenkor készen volna. Et esset formidabilis gentibus.

Az is kétségh nélkül való, hogy eö Feölsége iszonyu költséggel hadakozott, bennünket úgy mentett az ellenség rablásitul és torkátul és megmutatta: quod sit pluribus par, non impar.

Az feölséges bémenetelnek pompáskodását hallom, hogy rendetlenségek és akadályok követtek, Méltóságos Eötsém Uramnak mindazáltal jó hirit és nevit hallottam, a kin örvendeztem. De a szerszámomat nem igen szépen üstözték és tisztogatták meg, a terhelőmön való széles eszüst prém egy arasztnyira elszakat, elvált és elszakatt, egy szóval sajnálom, hogy jobban nem complaceálhattam. Ugy az kalapocskákat ígért pipát csutorákkol együtt kit csak arendában és záloghban veszek. Ugy tisztelendő Praefectus Uram kedveskedését is, kinék buszzigliát kifizetem, Méltóságos Menyem Aszszonyt is tisztelöm, a Nevendékekkel együtt, én pedig sántán és taligássan maradok

Méltóságos Eötsém Uramnak

köteles szolgálja bátyya

B. Amade László.

Baár die 7-a Julii 1764.

P. S. Galibám van a szakácsok miat, az egyik már szenvedhetetlen volt a rosz emberségiért, tegnap jött pedig egy és már ma rugoszkoda, (?) mert meg nem szendvette, hogy elejbe vaját, szalonnát, lisztet ete. etc. funtujanak és ígirt fizetésin föllül itt többet kívánt, de hihető, hogy nem volt éppen semmi mestersége.

Ktár 1900/11.

Kegyés és Kegyelmes Uram!

Fölséges Praesesem és Patronusom!

Nem mennék, hanem sietnék Excellentiádhoz borulásommal, de hitemre írom Excellentiádnak (a kit sok száz ember minden órán minden nap bizonyíthat), hogy ugyan szégyenlek emberek előtt járni, föl és alá csak nehéz vezetéssel mászkálok és vezettetem magamot, azért is drága talyigát köllött magamnak csináltatnom, öregségemre és szége-

nemre, hogy azzal kéméllyem meg bádgyott lábaimat és lankadott inaimat. Igazán most kesergem friss és eleven régi ideimet! hol van az régi lovaglásom, serénységem, a sok katonaságh és más érdemessebb korabeli szolgálatoknak, tanulásoknak, táncznak és nyughatatlanságoknak fáradhatatlansága? elmúltak és mint a vizek elfolytak. Igazán írhatom azt is Excellentiádnak, hogy a Fölségek előtt is böcsülletet nem vallanék, mert ha letérdepelnék is, soha magam, hanem többek erejével köllenék nyomorúsággal fölkelnem, egy szóval csak csendességben és magányosságban orvoskodom és panaszkodom, szegénységemnek és özvegységemnek kevesében Excellentiád nagykegyelmű engedelmeiből, mert nem az én akaratom, hanem a Mindenhatóságnak hatalmas rendelése. Ugyis elég vitéz stephanitái, belső titkos tanácsok és főispányok bővsége, a kik erősek, egészségesek! Én csak olyan vagyok, mint a csöpp a tengerhez. Ennyihány esztendeje már, hogy Excelentiádnak generaliter meggyóntam és ha hallgattam volna is, philosophus maradtam volna. Merészlem Excellentiádat reflectálni, emlékeztetni, hogy még bölcsőben voltak mások, mikor én az országh és hadaknak szolgája voltam, szárazon és tengeren jártam és több nem irgalmas, hanem igasságos szerencsét vártam, sed sic tulit imperiosa potestas fatorum. Ugyis jó Kegyelmes Uram, breves dies hominis et numerus mensium apud Te est! Én tőlem most csak semmi ki nem telhetik, szabad mindazáltal Istenemben biznya, hogy nem egy, de több nyavalyáim is könnyebbülhetnek és így spes confisa Deo.

Tudom bizony, azért nem hiszem, hogy Excellentiádnak is elég gerebenye leszen mindenfelől, mert Excellentiád sarkán fordul az ország kereke és az ország terhei már igen érdemes vállait Excellentiádnak terhelik, de az sok haza boldogulásának fohászkodási ád erőt és erősséget Excellentiádnak és mintegy nagy magyar drága phoënix vagy sass, megelevenedik! Renovabuntur, ut aquila dies tui et iuventus tua. Jussom másoknak is az ország gyűléssének költségében, én már némelly száz ezer forintokat elköltöttem és mégis csak az habokat öleltem, most is csak habozom és mások az partról nézik az habozókat és az régi familiáknak nincs érdeme és koronája. Kivánok azért és tellyes tökéletes szivemből óhajtom, hogy: mittatur Paraclytus! és szállja meg mindekben mind hazánkat, mind Asszonyunkat és mind fiait. Tovább is hogy mind Fölségek és minden helyeken protegálni és menteni méltóztassék Excellentiád, azért borulok és így esedezem.

Excellentiád Méltóságának.

Ktár 1900/14.

Közli: VÉRTESSY JENŐ.

HELYREIGAZÍTÁS.

Az »Irodalomtörténeti Közlemények« ez évi III. füzetében Tolnai Vilmos »Adalékok Arany János forrásaihoz« cz. értekezésében, annak kapcsán, hogy én egy dolgozatomban (Phil. Közl. 24: 788) a dubniczi krónikát nevezem meg, mint Arany János »Szent Lászlójának« forrását, kimutatja, hogy Arany nem használhatta Toldy Ferencz *Analecta Monumenta*-it, honnan én a krónikát idézem.

Erre csak azt bátorodom megjegyezni, hogy ez a helyreigazítás teljesen fölösleges, mert én sohasem állítottam azt, hogy a Toldy-féle *Analecta* volt Arany forrása. Nevezett értekezésemben, mely egészen más irányban mozog, arról egyáltalában nem volt szó, hogy a krónikának melyik szövegét, fordítását, vagy idézését használta Arany közvetlenül s hogy én annak szövegét Toldy *Analecta*-iból idézem, oka egyszerűen az, hogy véletlenül éppen ez a kiadás esett a kezem ügyébe.

Binder Jenő.

REPERTORIUM.

- Abonyi Árpád.* Férfiak. *Ism. Új Idők* 18. sz.
Abonyi Árpád. Bosnyák Novellák. Új sorozat. *Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle* 39. sz.
Adler Vilmos dr. Makai Emilről. *Egyenlőség* 33. sz.
Albert József. Mesék és egyéb költemények. *Ism. K. S. Prot. Szemle* 325—327. l.
Ambrus Zoltán. Berzsenyi báró és családja. *Ism. Birkás Géza. Magy. Szemle* 35. sz.
Auer István. Vergődés. *Ism. dg. Esztergom* 5. sz.
B. D. Veszelei Károly. Tolnavármegye 16. sz.
B. S. Vadnai Károly. *Magy. Hirl.* 205 sz.
Bakonyi Károly. Laci kisasszony. *Ism. Gr. Hazánk* 188. sz.
Bán József. Pázmány Péter emlékezete. Kolozsvári kath. főgym. értes. 9—16. l.
Barla Jenő. Skaricza Máté élete. *Ism. Thury Etele. Prot. egyh. isk. lap* 22. sz.
Beck Blanka versei. *Ism. Orsz.-Világ* 14. sz. *Magy. Szalon* 37. köt. 185—186. l.
Beck Lajos. Ideálok. *Ism. T. R. Új Idők* 21. sz.
Benedek Elek. Csöndes órák. *Ism. Xy. Polit. Hetiszemle* 30. sz.
Borsodi Lajos. Emlékezés Makai Emilre. Nagybecskereki *Hirl.* 179. sz.
Brassay Károly. Geleji Katona István élete és munkái. H. nánási ref. gym. értes. 1901/2. 3—46. l.
Bródy Sándor. Erzsébet dajka. *Ism. Népszava* 20. sz.
Csűrös Ferencz dr. Gyöngyösi István műfordításai. Debreczeni ref. főgym. értes. 5—27. l.
Czakó Gyula. Emlékezés Mélius Juhász Péterről, (1515—1572.) *Közlöny* 33. évf. 2. s. kv. sz.
Deák Kálmán. Petőfi Szatmáron. Szatmár és vid. 21. sz.
Dr. A jegyző az irodalomban. Sárospatak 18. sz. (Sz. F. Rejtve hordott sebek.)
Fél Boldizsár. Nóták könyve. Vasár. Ujs. 30. sz.
Gaál Ferencz. Heine és Petőfi költészete. (Párhuzam). Szabadkai községi főgymn. értes. 19—68. l.
Gellért Jenő. Vörösmarty Mihály élete. *Ism. Miklós Ferencz. Orsz.-Világ* 16. sz.
Görömbei Péter. A XVII. század harmadik negyedében folyt vallásos vitáknak bibliographiája. (1658—1673.) *Közlöny.* 33. évf. 1. s. kv. sz.
Gr. »Komédiante«. Lauka Gusztáv halálára. *Hazánk* 200. sz.
Gr. Vadnay Károly. (1832—1902.) *Hazánk* 177. sz.
Hg. F. A hetvenéves Vadnai. *Új Idők* 21. sz.
Ihász Aladár költeményei. *Ism. Hervay Frigyes, Magy. Szalon* 37. köt. 50—52 l. Vasár. Ujs. 31. sz.
Issekutz Gergely, ifj. Hóvirágok. *Ism. Vasár. Ujs.* 29. sz.
Janovics Jenő dr. Csiky Gergely élete. *Ism. Naményi Lajos. Philol. Közl.* 813—818. l.

- Junius*. Lauka Gusztáv. Budap. Hirl. 234. sz.
Kemenes Ferencz. 1. Isten és az ember. 2. Vegyes költemények. Ism. dg. Esztergom 5. sz.
Kéry Gyula. Petőfi-Múzeum. — gyűjtése. Magy. Szalon 37. köt. 113—122. 305—307. l.
Kiss Ernő dr. Vörösmarty és Vergilius. Kereszt. Magvető. 92—102. l.
Kopácsy György. Ányos Pál hazafias költészete. Podolini r. k. algy. értes. 3—10. l.
Kótai Lajos költeményei. Szatmár. 1902. Ism. Vasár. Ujs. 33. sz. — H. Szamos 47. sz.
Kovács Zsigmond. Tompa Mihály szerelme. Orsz.-Világ 16. sz.
Lakatos Vincze dr. A vallásos elem Tompa költészetében. Keszthelyi főgym. értes. 3—42. l.
Lőrinczy György. Megtépett fészkek. Ism. T. A. Új Idők 23. sz.
Lovik Károly. Doktor Pogány. Ism. —ots. M. Hirl. 280. sz.
Mazuch Ede. Jellemképző tanulmányok Br. Eötvös József írói és politikai működésében. Ungvári kath. főgimn. értes. 3—38. l.
Mok Ferenczné. Magda szerelme. Ism. Nobody. Sárospatak 24. sz.
Molnár Ferencz. Józsi és egyéb kis komédiák. Ism. —ots. M. Hirl. 280. sz.
Mózer Ödön. Arany János balladái. Wagner M. rákos-palotai főgym. értes. 3—20. l.
Naményi Lajos. Emlékezés Vadnay Károlyra. Magy. Nemzet 183. sz.
Palágyi Lajos. A rabszolgák. Dráma. Budapest. 1902. Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 18. sz.
Pap Ferencz. Petőfi egyéniségének jellemzése. Philol. Közl. 769—777. l.
Purjesz Lajos. Kossuth Lajos mint hírlapíró. Függetl. Magyarország. 184. sz.
Rákosi Jenő. Tárgma királyné. Ism. Zivuska Jenő. Havi Szemle 10. sz.
Ranezay József. Fazekas Alajos: A jász-kunok emlékezete. Lőcsei főgym. értes. 3—32. l.
Rovács Albin. A magyar játékszini társaság. (1790.) Komáromi Lapok 35. sz.
Rozsondai Károly. Szívből szívhez. Vasár. Ujs. 29. sz.
Sarneczky G. Ferencz. Vörösmarty epikája főbb vonásokban. Rozsnyói hiraó 34. sz.
Sepródi János. A népszínmű és Szigligeti. Kolozsv. ref. coll. értes. 5—21. l.
Szana Tamás. Lauka Gusztáv. Nagybecsk. Hirl. 195. sz.
Szemere György. A Dobay-ház. Ism. Z . . . r. Polit. Hetiszemle 20. sz.
Szücs István. Rezeda. Ism. Vasár. Ujs. 27. sz.
Szikra. A betörők. Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 24. sz. — T. A. Új idők 15. sz.
Szivos Béla. Kivesző alakok. Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 19. sz.
Szöllősi Zsigmond. Közönséges halandók. Ism. Magy. Szemle 29. sz. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 26. sz.
Szomaházy István. Aprópénz. Ism. Pintér Ákos. Polit. Hetiszemle 15. sz.
Szűcs István. Vergilius hatása idyllköltészetünkre. (Zrinyi. Faludi B. Szabó Rajnis). Nyitrai főgym. értes. 3—29. l.
Tomori Jenő. Havasi történet. Ism. Balla Miklós. Orsz.-Világ 23. sz.
Tömörkény István. Vizenjárók. Ism. Kelen Ferencz dr. Polit. Hetiszemle 28. sz.
Tóth Lajos. Arany János mint paedagógus. Sárospatak 27—30. sz.
Vadnay Károly. Petőfi. Aradi Közl. 172. sz.
Vadnay Károly. 1832—1902. (Képpel.) Vasár. Ujs. 31. sz.
Wagner Sándor. Czuczor Gergely emlékezete. Gyulafehérvári főgym. értes. 3—24. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. Tizennegyedik kötet. 1903. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékiratokat, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizemelve belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXIII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizenkettedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenharmadik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XXI. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, feltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részeket kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXIII. kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Színyci József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földelésére vagyis tudományos megfajtására szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Nyelvőr. Havi folyóirat. XXXII. évfolyam. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Simonyi Zsigmond*.

A Nyelvőr a haladó tudománynyal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat is tűzvé ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdettől fogva, a népszerűsítés, a gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa. Előfizetési ára 10 korona.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.